

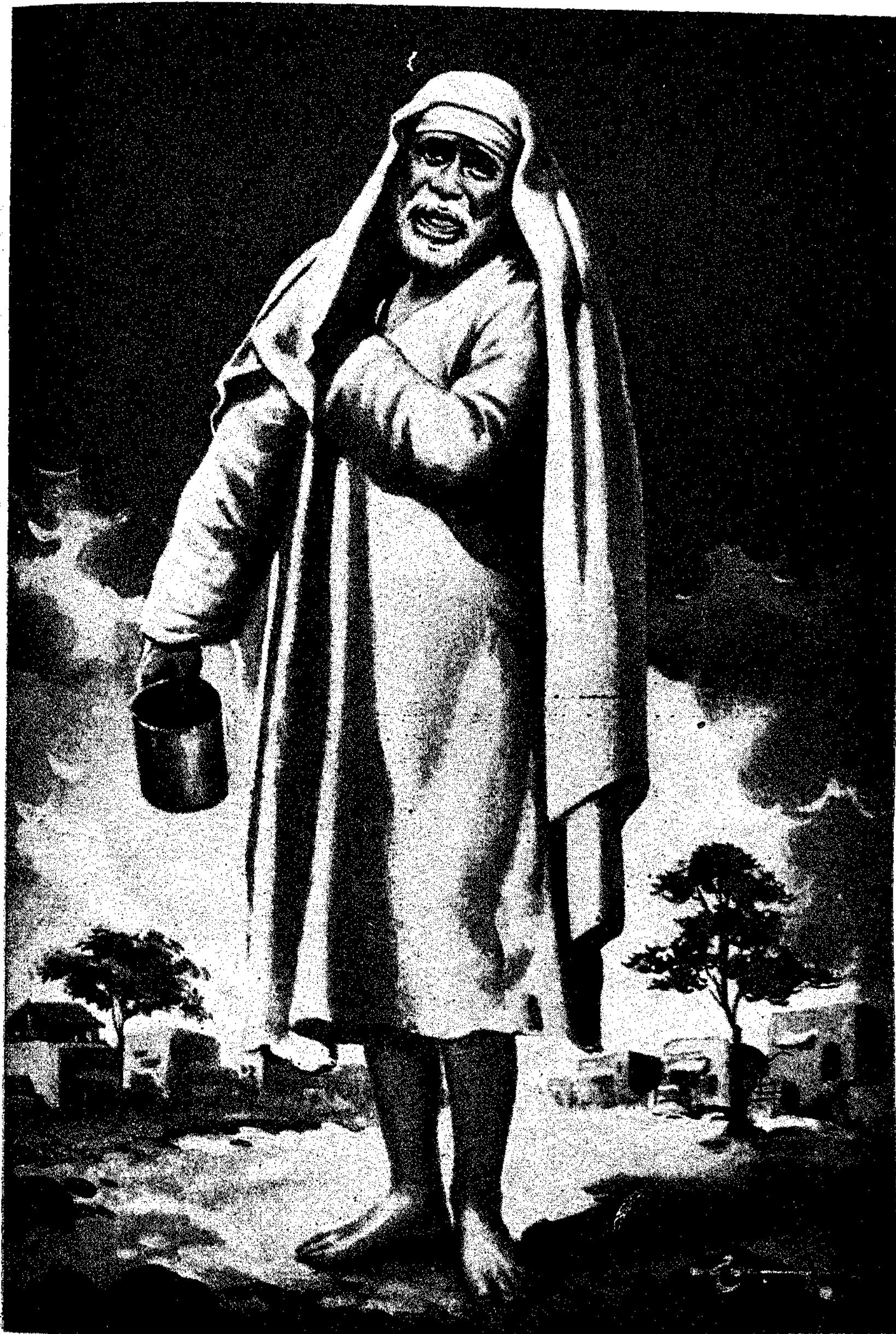
दसरा विशेषांक

ऑक्टोबर १९५८

अंक ३४

किंमत १० आणे (६२ नये पैसे)

श्री रामेश्वरा



॥ शरण मज आला आणि वायां गेला ॥

॥ दाखवा दाखवा ऐसा कोणी ॥

॥ जो जो मज भजे जैशा जैशा भावे ॥

॥ तैसा तैसा पावे मीही त्यासी ॥

साईबाबांची भक्तिभावाने पूजा करा
म्हणजे सर्व काही ठीक होईल. त्याकरितां आजच
आपल्या ऐपतीनुसार चांदीची सुबक मूर्ति खरेदी करा.
त्याचप्रमाणे साईबाबांच्या पूजनासाठीं पादुका, पूजेचीं भांडीं,
पंचारती, निरांजने, समई, उद्बत्ती घरे, देव्हारे, कापूर-
आरती, पंचामृत भांडीं, ताम्हने, तवके, गंधाची ताटली,
पळ्या, फोटो फ्रेम, लॉकेट, आंगळ्या, वगैरे नेहमीं
तयार मिळतात. तसेच खरे व कल्वर्ड मोती मिळतात.

नवग्रहादि खडे तयार मिळतील.

ता. क.—आपल्या सोन्याचे दागिने तयार करून दिले जातात.
जुने सोने चांदी मोती जास्तीत जास्त भावाने खरेदी केले जाईल.



स्थापना १९१९

ई.आर.मालपेकर

सोने चांदी व मोत्यांच्या दागीलिंयांचे त्याणारी

जितेकर चाळ
ठाकुरबाबारमुंखई

MATUNGA CLEANING WORKS

ESTD. 1934

Prop. S. V. PRADHAN

MODI NIWAS, BOMBAY 19

Washers, Dyers and Dry Cleaners.

A Pleasure to You—A Satisfaction to Us
Chemical Cleaners, Super Fine Darners

Master Dyers

FOR

Cotton, Woollen, Silken & Jari Whole Cloths

सर्व तन्हेच्या कपड्यांची धुलाई, रंग व रफ्फ काम

व्यवस्थित करणार

माटुंगा कृीनिंग वर्क्स

(स्थापना १९३४)

मालक : एसू. व्ही. प्रधान

मोदी निवास, मुंबई १९

खास उचांसाठी

“लॉयसाफ”

या सुगंधी तेलाच्या वापरानें डोकीं-
तील उवा, लिखा साफ मरून जातात.
केसांना कोणत्याही तन्हेने अपायकारक
नाही. एक वेळ बापरून खात्री करून
घेण्याची विनंती आहे. सँपल याटलीची
किंमत फक्त ६ आणे. केमिस्टकडे
“लॉयसाफ” ची चौकशी करावी,
मिळण्याचें ठिकाण:

मे. सावंत मेडिकल अॅण्ड

जनरल स्टोअर्स

लालबाग, मुंबई

लहान मुलांच्या

आंकडीवर

जुनें आणि प्रसिद्ध औषध

जयकर्स कन्वलशन् रेमेडी

←●→

सोल प्रो. जयकर ब्रदर्स
६६, मरीन डाईव्ह, मुंबई १

←●→

: स्टॉकिस्ट :

मे. कांचनलाल वाडीलाल कं.,
द्वाबजार, मुंबई २

जैसें डोळ्यां अंजन भेटे । ते बेळीं हष्टिसी फांटा फुटे ॥

मग वास पाहिजे तेथ प्रगटे । महानिधी ॥ शानेश्वर ॥

ही कदाचित् कविकल्पना असेल—पण डोळे काळजीपूर्वक तपासून
अचूक चष्मा बनवून घेतल्यास, शतायुधी झालांत तरी दृष्टि स्वच्छ रहाते
हे सत्य आहे. याकरितां निर्दोष चष्मे बनविणार

रोडे आणि कंपनी

बोरभाट लेन, गिरगांव, मुंबई ४

यांचा सह्या घेऊन निर्धास्त राहा.

बाहेरगांवीही फ्रेम्स, लेन्सीस् व प्रिस्क्रिप्शनप्रमाणे
चष्मे बनवून ऑडरप्रमाणे पाठवू.

आमच्याकडे कॉलेजचीं व शालोपयोगी इंग्रजी, मराठी, गुजराती,
हिन्दी व तसेच लॉ, सायन्स, टेक्नालॉजी इत्यादि विषयाचीं
तसेच धार्मिक पुस्तके—ग्रंथ, पोश्या, कथासार व इतर
धार्मिक पुस्तके आमच्याकडे मिळतात.

आम्ही शाळा कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांची पुस्तके विकत घेतों.

वरील बाबतीत अधिक चौकशीसाठीं समक्ष भेटावै. अगर पत्रव्यवहार करावा.

(आम्ही मोठमोठ्या लायब्रन्यांना पुस्तके पुरवितों.)

टे. नं.
२२७५६

लाखाणी बुक टेपो, गिरगांव
मुंबई ४

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

भास्कर लक्ष्मण नार्वेकर

नवीन फँशनप्रमाणे, सोन्या—चांदीचे, कल्चर मोत्यांचे दागिने तयार
मिळतील व ऑर्डरप्रमाणे तयार करून दिले जातील. तसेच
श्री. साईबाबांची सोने—चांदीची लॉकेटस् व चांदीचे तयार फोटो
मिळतील. एक वेळ भेट देऊन खात्री करा. सुंदर फँशनेबळ दागिने
तयार करून घ्या.

१८४, ठाकुरद्वार रोड, मुंबई २.

अर्नाळकर ब्रदर्स

चष्म्यांचे व्यापारी

आमच्या येथे डोळ्यांची मोफत तपासणी करून शास्त्रोक्त चष्मे
वेळेवर तयार करून देण्यांत येतील. सर्व प्रकारच्या फ्रेम्स् व कांचा मिळतील.
एकदां आमच्या दुकानीं अद्यानंतर तुम्ही आमचे कायमचे ग्राहक बनाल.

२५५ गिरगांव रोड,
सरकारी तबेल्यासमोर,
मुंबई ४

: मालक :

बाबूराव अर्नाळकर

वि. सू:—श्रीसाईभक्तांसाठी खास सबलतीचे दर

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

महिला वस्तु भांडार

भरतकाम, विणकाम, शिवणकाम

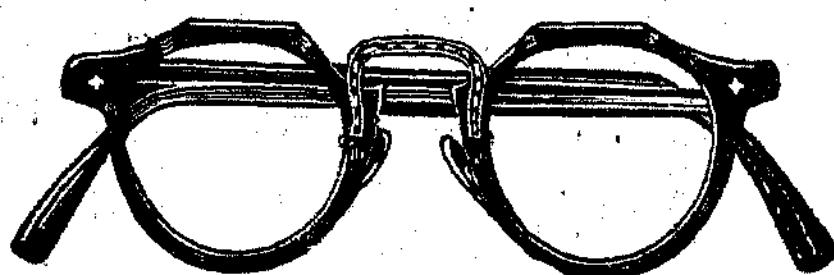
यांस लागणारे सर्व साहित्य व भरतकामाची पुस्तके,
लोकर, गंगावने आणि सौंदर्यप्रसाधनाचे व्यापारी
छविलदास रोड, दादर, मुंबई २८ (वेस्टर्न रेल्वे)

* आमची कोठेही शाखा नाही *

दिव्य दृष्टिसाठी !

RAM:-DIVYANETRA

शिसा ऑप्टिशिअन्स (BOM.-DADAR)



(चष्म्यांचे व्यापारी)

यांच्या येथे डोळ्यांच्या तज्ज्ञ डॉक्टरांकडून डोळे मोफत तपासून
उंची व टिकाऊ चष्मे माफक दराने मिळतात.

छविलदास रोड, दादर (W. R.), मुंबई २८.

॥ श्री साई प्रसन्न ॥

श्रीसाईभक्तांस

खुषखबर

-ः शिरडीस :-

जाऊन येण्यास मोटारची खास व्यवस्था केली जाईल

-ः चौकशी करा :-

राजन बोरकर

TRANSPORT AGENT

बोरकर वाडी
द टिळक मंदिर रोड
विलेपालै (पूर्व)

मुंबई २४

लग्न कार्य-ट्रॉप-सामानाची नेआण वगैरेकरितां
कार-बस-लॉरीची व्यवस्था केली जाईल.

वसंत फोटो आर्ट स्टुडिओ

- ★ -

आर्टिस्ट, फोटोग्राफर अँण्ड
सिने पब्लिसिटी एक्स्पर्ट

- ★ -

शाह्वा सिनेमा समोर
दादर बी. बी.

ए. आर. सावंत अँण्ड ब्रदर्स
३६३, मंगळदास मार्केट समोर, मुंबई नं. २.

ARSA
PRODUCTS

✽ होजियरी ✽ तयार कपडे ✽ फर्निशिंग फॅब्रीक्स

व इतर सर्व तज्जेच्या कापडाचे व्यापारी

रिटेलर्स व होलसेलर्स टे. नं. २२८४४

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥
बॉम्बे सिल्वर शॉप

टेलिफोन ३८८६२

शुद्ध चांदीचा हरेक तळ्डेचा माल
बनविण्याचे व ऑर्डरप्रमाणे माल
करून देण्याचे विश्वासलायक ठिकाण.
त्याचप्रमाणे सोन्याचाही माल ऑर्डर-
प्रमाणे करून देण्यांत येतो. एकदा
भेट देण्याची तसदी घेऊन खात्री
करून घेण्याची विनंती आहे.

बा. गो. जुवेकर

मालक

गिरगांव, मांगलवाडी,
श्री धूतपापेश्वर प्रासाद, मुंबई नं. ४

॥ विमलेश्वर प्रसन्न ॥

भा. रा. रेवणकर सराफ

ठळकवाडी (बेळगांव)

सोन्या-चांदीच्या तयार
दागिन्यांचे व्यापारी

आमचेकडे खडे, मोत्यांचे, सेटिंग्जचे
आधुनिक पद्धतीचे दागिने, लफे,
तन्मणी, नेकलेस इअर्रिंज वगैरे तयार
होतात.

बाहेरगांवच्या व्यापाऱ्यांचे ऑर्डरी-
कडे विशेष लक्ष दिले जाते.

स्थापना : विजयादशमी १९४२

- सुवर्ण संधी -

ज्यांच्या ठिकाणी आत्मविश्वास असतो, त्यांचे जीवन नेहमी जगण्यासारखे असते.
पण केव्हां? जीवनांतील खांचखळग्यांची पूर्वसूचना मिळून योग्य मार्गदर्शन होईल
तेव्हां? योग्य सल्ला, माफक दरांत व अचूक मार्गदर्शनासाठी आगाऊ सूचनेनुसार

**समक्ष भेटा : जी. एम्. भिवणकर हस्तसामुद्रिक
व ज्योतिषी**

प्लॉट नंबर ३७४, आऊट हाऊस, ८ ला रस्ता, पॉवर हाऊसजवळ, खार मुंबई २१

भेटण्याची वेळ : सोमवार ते शुक्रवार सायकाळी ७ ते ९ व शनिवार ३ ते ८

बँक हॉलीडे व रविवार सकाळी ८ ते १२, आणि सायंकाळी ३ ते ६

**हस्तरेषा व ज्योतिष (पत्रिका बनविणे) विषयक सर्व प्रकारची
कामेसुद्धां माफक दरांत स्वीकारण्यांत येतात.**

तुम्हांला तुमच्या भावितव्यासंवंधी जें समजून घ्यावयाची इच्छा आहे तें परमेश्वरानें

तुमच्या हातावर अगोदरच लिहून ठेवलेले आहे. परंतु अज्ञानी मानवानें

तें योग्य वेळी वाचणे किंवा वाचून घेण्याकडे दुर्लक्ष केले आहे.



श्री साईवाक्सुधा



श्री साई लीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत त्रैमासिक]

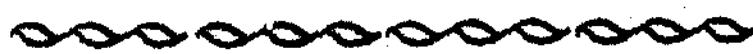
वर्ष ३५ वै : अंक ३ रा.
वार्षिक वर्गणी रु. २-४-० (ट. ख. सह)

जुलै-ऑगस्ट-सप्टेंबर १९५८



संपादक—

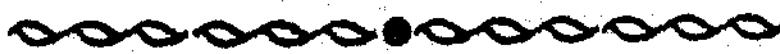
नागेश आत्माराम सावंत



टे. नं. २६१२७४

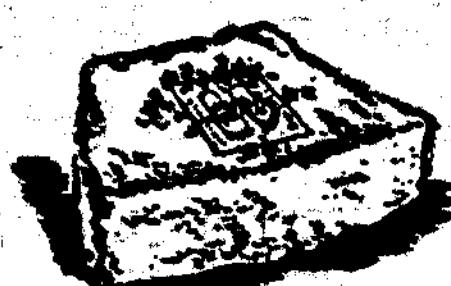
कार्यालय—

ईस्ट अण्ड वेस्ट हॉ. कं. बिल्डिंग,
४२१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुं. १



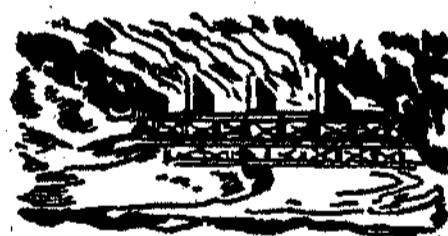
एका भगवद् भक्तीविण ।
किमर्थं इतर साधनीं शीण ।
ब्रह्मदेव तोही माये अधीन ।
भक्तीच सोडवण तयासी ॥ ७७ ॥
तरी ब्रह्मया माया-निरसन ।
उपाय एक भगवद् भजन ।
भगवद् भक्ता नाहीं पतन ।
भवबंधनही नाहीं तया ॥ ७९ ॥

— श्री साईसच्चरित अ. ३९.



अ नु क्र मणि का

विषय	लेखक	पृष्ठ
श्रीसाईवाक्सुधा	—	७
प्रिय वाचक	संपादक	९
बाबांची लीला	आमचे प्रतिनिधी	१०
भक्तश्रेष्ठ हेमाडपंत	ना. वा. गुणाजी	१७
सुखशान्तीचा संदेश	रा. पां. खांबेटे	३१
श्रीरामकृष्णांच्या सहवासांत	मंडणमिश्र	४१
सुश्लोकगीता	वि. के. छत्रे	५१
श्री ज्ञानेश्वर-जीवन	कै. खं. स. त्रिलोकेकर	५७
शिरडी संस्थानची त्रैवार्षिक निवडणूक	श्री. बा. देव	६५
गोकुळ अष्टमी उत्सव	बाबांच्या बाळाचें बाळ	७७
भक्तमंडळाचे सभासद इ.		७९
विविध कविता		८४-८५ व ९०
श्रीरमणप्रस्थानत्रयी (पुस्तक परीक्षण)	द. पां. खांबेटे	८६
गंमतीदार गोष्ठी		९१
शिरडी-वृत्त		९३



साधक कसा असावा

साधकाची दशा उदास असावी । उपाधि नसावी अंतर्बाह्य ॥१॥
 लोभातें टाकावें निद्रेतें जिकावें । भोजन करावें परिमित ॥२॥
 जनान्तीं एकान्तीं खियांशीं भाषण । प्राण गेल्या जाण करूं नये ॥३॥
 संत सज्जनांचा उच्चार नामाचा । घोष कीर्तनाचा अहर्निशी ॥४॥
 तुका म्हणे ऐसा साधनीं जो राहे । त्यासि ज्ञान लाहे गुरुकृपें ॥५॥

प्रिय वाचक—

श्रीसाईलीलेचा हा चालू अंक म्हणजे
बाबांच्या पुण्यतिथीनिमित्त काढ-
लेला खास दसरा-विशेषांक आहे. अंक
वाचनीय आणि संग्राह्य करण्यासाठी
आमच्याकडून आम्ही कसोशीने खटपट
केली आहे. श्रीसाईबाबांप्रमाणेच श्रीराम-
कृष्ण परमहंस, श्रीस्वामी रामदास,
श्रीरमणमहर्षी, श्रीब्रह्मचैतन्य ऊर्फे
श्रीगोंदवलेकर महाराज, श्रीज्ञानेश्वर या
संतश्रेष्ठांच्या चरित्राचें आणि उपदेश-
वाणीचें सार या अंकांत वाचकांना आढ-
लेल. लेख, बोधकथा, कविता यांनी सज-
लेला हा अंक वाचकांना अतिशय आवडेल
असा आम्हांला विश्वास वाटतो. श्री
साईबाबा संस्थानची जी त्रैवार्षिक निवड-
णूक यंदा झाली आणि वृत्तपत्रांतहि
गाजली, तिचा आणि त्या निवडणुकीनंतर
घडलेल्या घटनांचा वृत्तांत श्री. श्री. बा.
देव यांनी वाचकांच्या माहितीसाठी यथा-
तथ्य रीतीने मांडलेला आहे. हा वृत्तांत
वाचल्यावर वाचकांचे या निवडणुकी-
संबंधानें आधीं जर कांहीं गैरसमज झालेले
असतील तर ते समूळ दूर होतील अशी
आम्हांला दृढ आशा आहे.

X X X

कांहीं दिवसांपूर्वी कोल्हापूर येथील
 सौ. सुलोचनाबाई भोकरे यांनी एक पत्र
 पाठवून असें लिहिले होतें की, 'आपले
 त्रैमासिक मी वाचते-मासिक सर्व दृष्टीने
 सोज्ज्वळ आणि मंगलमय आहे. त्यांतील
 लेखांची भाषा प्रौढ व भारदस्त आहे.
 लोकांत धर्मभावना कमीकमी होत चालली
 आहे. त्यांना धर्माचे महत्त्व पटत नाहीं.

अशावेळी अशा मासिकाची अत्यंत गरज
 आहे...मुलांच्या हातीं असलीं मासिके
 दिल्यास चांगले वळण लागेल व संस्कार
 चांगले होतील हे निःसंशय होय.'
 श्रीसाईलीलेविषयीं असा प्रेमादर व्यक्त
 करणारीं आणि त्याच्या अधिक प्रसाराची
 सदिच्छा व्यक्त करणारीं इतरहि अनेक
 पत्रे आम्हांला अनेकदां आलीं आहेत,
 नित्य येत असतात. भक्तांच्या या सदिच्छा
 पूर्ण करतां येण्यासारखी सेवा आमच्या
 हातून सतत घडत राहावी एवढीच
 आमची श्रीसाईचरणीं विनम्र प्रार्थना आहे.

चालू अंक वास्तविक नेहमीप्रमाणे
 ता. १ ओँकटोबरला प्रसिद्ध व्हावयाचा.
 परंतु खास दसरा-विशेषांक म्हणून नेह-
 मीच्या ज्वलज्वल दुष्पट मोठा अंक
 काढावयाचा संकल्प असल्यामुळे आणि
 दसरा आकटोबरच्या तिसऱ्या आठवड्या-
 अखेर येत असल्यामुळे, आम्ही अंक
 एका आठवड्याने उद्दीरीं प्रसिद्ध केला
 आहे. चालू वर्षाचा अखेरचा म्हणजे
 पुढील अंक नेहमीप्रमाणे डिसेंबर अखेर
 वाचकांच्या हातीं पडेल.

X X X

श्रीसाईलीलेच्या व्यवस्थेचें आणि
 संपादनाचें कार्य आतां एकट्या आम्हांवर
 पडलें आहे. बाबांची कृपा आणि लेखक-
 वाचक यांचें सहकार्य यांच्या जोरावर हें
 कार्य बाबा आमच्या हातून यथोचित
 रीतीने करून घेतील असा आम्हांला
 विश्वास वाटतो.

—ना. आ. साचेत



गाडीची टीटा



• संकलक : आमचे प्रतिनिधि •

साईक्युपेने बचाव

श्री. म. गो. दलवी, इन्स्पेक्टर, बॉय्स
स्टेट को-ऑपरेटिव बँक लि., कोपरगांव,
हे लिहितातः—

कांहीं वर्षांपूर्वीची ही गोष्ट आहे. जून
महिन्याच्या १८ तारखेस अकलूज-
हून मोटारने आम्ही कोपरगांवीं जाण्यास
निघालों होतों. नीरा नदीवरील पूल
ओलांडून आम्ही बाबडा गांवहि मार्गे
टाकले. आठ मैल अंतर भरकन् गाडीने
ओलांडले.

आठ मैल संपतांच कोण जाऱे गाडी-
मध्ये काय बिघाड झाला तो परंतु आमची
मोटार गाडी खूप भरधांव वेगांत
रस्त्याच्या बाजूला गेली. रस्त्याच्या बाजूस
उतरण असल्यामुळे पुष्कळ प्रयत्न
होऊनही गाडी रस्त्यावर येऊ शकली नाहीं.
थोड्याच अंतरावर रस्त्याच्या दुतर्फा
ओळीने झाडे होतीं. अशा भरधांव
वेगांत गाडी झाडावर आदलणार याची
खात्री झाली व समोरचे झाड म्हणजे
प्रत्यक्ष कर्दनकाळच उभा आहे असें
भासले. पुढच्या बाजूस ढायवहर शेजारीच्या
मी होतों त्यामुळे प्रत्यक्ष मृत्युच्या जबड्या-
तच आपण जाणार म्हणून किंचाळी
फोडली. त्या क्षणाची कल्पना सुद्धां
असह्य हेते! निमिषमात्रांत काय
झाले याची कल्पना करण्यापूर्वीच गाडीने

झाडावर जोरानें टक्कर घेतली. गाडीच्या
समोरच्या काचेचे तुकडे तुकडे झाले,
वरील टप सर्व फादून गेला व त्या खालील
फ्रेम वा लोखंडी बार मोडून गाडीतील
लोकांना जखमा झाल्या. गाडीची पुढची
चाके वाकून दोन्ही चाकांस सांधणारा
भागही मोडला व छिनविछिन स्थितीतूं
गाडी थांबली. मला जखम वैगेरे कांहीच
झालेले नाहीं असें दिसलें, त्यामुळे मी
सर्व धैर्य एकवदून फाटलेल्या टपांतून वर
निघून झाडाच्या आडव्या फांदीवर पाय
देऊन पलीकडे उडी मारली. पहातोंतों
ड्रायवहरचे सर्व तोडे रक्कानें न्हालेले
दिसलें. माझे शेजारीच असलेले श्री
बापुराव राधोजी बोरावळे यांच्या डोक्यास
व पायास जखम झाली होती व त्यांच्या
मनावर फारच मोठा परिणाम झाला
होता. गाडीच्या मागच्या बाजूस मध्ये
बसलेले श्री. नारायण शिवराम बोरावळे
व त्यांचा सुमारे आठ वर्षांचा पुतऱ्या
यांना कुठल्याही प्रकारे जखम वैगेरे
झाली नव्हती, परंतु त्यांच्या एका बाजूस
असलेल्या त्यांच्या पत्नीस कपाळास व
पायास चांगल्या जखमा होऊन रक्त
वहात होते व दुसऱ्या बाजूस असलेले
त्यांचे चुलते श्री. गोपाळ नंदसाम
बोरावळे यांच्या उजव्या डोक्याच्या
लगतच कपाळावर जबर जखम होऊन
मोठा रक्तखांव होत होता. हे सर्व गाडीच्या

बाहेर आल्यानंतर तें भयानक दृश्य पाहून माझ्या तोँडचें पाणीच पळालें व माझ्या पायाखालील जमीनच हादरत आहे असें वाटले. तथापि जवळपास कोणीच इतर मनुष्य नसल्यामुळे व प्रात-परिस्थितीत स्वस्थ बसून उपयोगी नाही म्हणून मी धांवतच शेजारच्या वस्तीवर जाऊन पाणी आणलें व जखमी लोकांस प्रथमोपचार करण्यास तेथून मार्गे मैल दीड मैल असलेल्या बावडा गांवीं नेण्यास वस्तीवर चालू असलेली मोट सोडण्यास लावून बैलगाडी जुंपून आणली. इतक्यांत बावडे येथील बागाद्दतदार श्री. दिगंबरपंत गंगारामजी गिरमे यांची द्वारिंग गाडी दौँडकळून परत बावड्यास चालली होती ती थांबविली व तिच्यांतून बावड्यास येऊन तात्काळ दिवाखान्यांत प्रथमोपचार केले. त्या दिवशीं आम्हीं सर्वांनी त्यांच्याच वस्तीवर मुक्काम केला. सर्वांच्याच जखमा आठ दहा दिवसांत बन्या होण्यासारख्या आहेत असें डॉक्टरनीं सांगितले. दुसरे दिवशीं सुकाळीं नऊ वाजतां आम्हीं तेथून निघालों व दौँड मार्गे कोपरगांवीं सायंकाळीं सात वाजता रेल्वेने आले. जातांना कोपरगांवाहून नेलेली जीप मोटार मात्र तेथेच झाडाखालीं सोडावी लागली.

ज्यांनीं ज्यांनीं छिन्नबिछिन्न स्थितीं-सील त्या झाडाजवळील जीप मोटार आहिली आहे, त्यांना या अपघातातील सर्व माणसे वाचल्याचें ऐकून आश्रयच वाटते. एवढा भयंकर अपघात होऊन आम्हीं सर्व कोपरगांवीं परत आले याचें

सर्वांनाच सानंद आश्रय वाटते ! खरो-खरच ही श्रीसाईबाबांची कृपाच होय ! अकलूजला जाते वेळीच आम्ही शिर्डीस श्रीसाईबाबांचे दर्शन घेऊनच निघालों होतो. येतांना मला असें आढळलें कीं प्रत्येकाच्या खिळांत श्रीसाईबाबांची उदी होती ! केवळ त्यांचीच कृपा म्हणून आम्ही सर्व मृत्यूच्या जबड्यांतून परत येऊं शकलों.

बाबांचे पाऊल

श्री. चंद्रकांत रामचंद्र टिपणीस, राहणार मुंबई, यांचे घरीं श्रीसाईबाबांच्या पाऊलाचा ठसा उमटल्याची हकीकत अनेक साईभक्तांनी वर्तमान पत्रांतून वाचली होती. मुंबईच्या पुष्कळ साईभक्तांनी या पावलांचे प्रत्यक्ष दर्शन घेतले. श्री. टिपणीस हे त्यानंतर ‘उमटलेले पाऊल’ घेऊन शिर्डीस बाबांना दाखविण्यासाठीं व ह्या पावलावर अभिषेक करण्यासाठीं म्हणून आपल्या कुटुंबियांसह गेले होते. त्यावेळेस श्री. टिपणीस यांनीं श्रीसाईलीलेच्या प्रतिनिधीजवळ या पावलाबाबत जी हकीकत सांगितली ती अशी—

ता. २७-८-५३ रोजीं श्रीसाईसच्चरित्रांचे पारायण करण्यास श्री. टिपणीस यांनीं सुरुवात केली. ता. ३-९-५३ रोजीं गुरुवार होता. त्यादिवशीं अवतरणिका अध्याय वाचीत असतांना सहज त्यांचे लक्ष जेवणाऱ्या फोलिंडग टेबलाकडे गेले. तेव्हां त्यावर अंथरलेल्या मेणकापडावर अगदीं कडेला उदीचा डाव्या पावलाचा ठसा उमटलेला त्यांना आढळून आला. नंतर त्या पावलावर

हळद, कुंकूं वाहिले व पूजा केली. बाबांच्या पावलाशिवाय दुसरे कोणाचेही तें पाऊल असणे शक्य नाही अशी श्री. टिपणीस यांची पूर्ण खात्री झाली. कारण जेवणाच्या टेबलावरील कापड रोज स्वच्छ केले जाई व तें फोलिंग टेबल (घडीनं टेबल) असल्यामुळे अगदीं कडेस कुणी उभे राहिल्यास तें टेबल नक्कीच उलटले असते. शिवाय तें पाऊल पहिल्यानें लहान होते. पण नंतर वाढत वाढत १३ व्या दिवशी पूर्ण वाढले व नंतर पुढे वाढण्याचे बंद झाले. तेव्हां याहि गोष्टीवरून तें बाबांचेच पाऊल असावे यांत शंका नाही. या पावलाची लांबी साधारण ११ इंच आहे आणि तळपायाचा मधला खोलगट भागहि उमटलेला आहे हैं आश्चर्य आहे.

श्री. टिपणीस यांना जेवढ्या भागावर पावलाचा ठसा उमटलेला होता तेवढा भाग कापून घेऊन तो एका लाकडाच्या पेटीत अगदीं घट बसविला व वर कांचेचे आच्छादन घातले. शिर्डीस आल्यावर त्यांनी ती पेटी समाधीवर ठेवली व यथोचित अभिषेक केला. मुंबईच्या व शिर्डीच्याही कित्येक जुन्या साईभक्तांनी हैं पाऊल पाहिल्यावर व ही सर्व हक्कीकत कल्यावर उद्गार काढले कीं ‘हे बांचेच पाऊल आहे.

मुंबईच्या व शिर्डीच्या अनेक साईभक्तांनी ह्या श्रीसाईच्या पावलाचे दर्शन घेतल्यावर स्वयंस्फूर्तीने जी दक्षिणा अर्पण केली ती १७९ रु. ७ आणे भरली. ही सर्व रक्कम श्री. टिपणीस यांनी संस्थान ऑफिसमध्ये कोठीखात्यांत जमा केली.

दत्तदर्शन कसे घडले ?

श्री. बंडोपंत दामोदर शिरवाडकर (इंडिया सिक्युरिटी प्रेस, नासिक रोड) हे ता. १७-५-५३ रोजी शिर्डीस आले असतां, आपणांस बाबांच्या कृपेमुळेच गाणगापुरास जाण्याचा योग कसा आला यावद्दलची जी हक्कीकत त्यांनी सांगितली ती खाली देत आहेः—

‘मला श्रीसाईबाबांची माहिती असून रा.३ वेळेस शिर्डीस गेली आहें. त्यांच्यावर माझी पूर्ण श्रद्धा आहे परंतु गाणगापुरला जाऊन यावे अशी इच्छा मनांत बरेच दिवस होती, पण योग आला नाही. मी श्रीसाईसच्चारिताचा रोज एक अध्याय वाचण्यास सुरवात केली होती. सुमारे १०।१२ दिवसापूर्वी—त्या दिवशी गुरुवार होता—मी नित्याप्रमाणे अध्याय वाचीत असतां एकाएकी माझ्या तोडांतून शब्द बाहेर पडले की, ‘शिर्डीला जायचे’ आणि मी काय म्हणालो हे ध्यानांत येतांच मी पुन्हां मग स्वतःशीच पण बाबांना उद्देश्यन म्हणालो, ‘बाबा मी शिर्डीला येणार, अगदीं नक्की शिर्डीस जाणार.’

‘पुढच्याच गुरुवारी (म्हणजे ता. १४-५-५३ रोजी) मी शिर्डीस जाण्याचे निश्चित केले. आणि त्याप्रमाणे घडते तर मग ही बाबांची लीला सांगण्याचा प्रसंग येताच कशाला ? बाबांची इच्छा निराळीच होती. माझे गुरु सोलापुरचे श्रीभीमाशंकर अप्पा उर्फ गडी अप्पा हे होत. त्यांची पुण्यतिथी वैशाख शुद्ध प्रतिपदेस असते. मी ही गोष्ट विसरले होतो, यंदा वैशाख शुद्ध ॥१॥ १४-५-

५३ रोजींच आली, सोलापुराहून गुरुंच्या भक्तांकडून पत्र आले की गुरुंच्या पुण्यतिथीस सोलापुरास या. निजगुरुंचा कधीहि अवमान करू नये अशी बाबांची शिकवण असे. १४-५-५३ रोजी मी शिर्डीसि जाण्याचे निश्चित केले होते पण बाबांची इच्छा मी आमच्या गुरुंच्या पुण्यतिथीस इजर व्हावे अशी होती आणि त्यामुळेच है पत्र आले असें मला वाटले. सोलापूर जवळच गाणगापूर आहे तेव्हां गाणगापुरासहि जाऊन यावे असें वाढू लागले. परंतु वरील प्रसंगामुळे बाबांची इच्छा असेल तरच गाणगापुरास जाण्याचा योग येईल याची खात्री झाली. गुरुंच्या पुण्यतिथीस हजर राहून लगेच शिर्डीस जावे, कारण दर्शनास विलंब लावल्यास बाबांना खाग येईल असें एकीकडे वाटे तर दुसरीकडे असें वाटे कीं गाणगापूरच्या इतक्याजवळ आपण जात असतांना तेथील दत्तांचे दर्शन न घेणे हेही योग्य ठरणार नाही. अशा चंचल व द्विधा मनःस्थिरीति मी असतांना माझे वाचनांत श्रीसार्वसच्चरितांतील ३८ वा अध्याय आला (नित्यपरिपाठाप्रमाणे मी रोज १ अध्याय वाचीत असें व त्या दिवशी ३८ व्या अध्यायाची पाळी आली.) आणि त्यांतील १२३ ते १४५ पर्यंतच्या ओव्या वाचतांच माझ्या मनांतील सर्व शंका दूर झाली. १४६ वी ओवी अशी आहे—दत्तासारिले पूज्य दैवत। असतां सहज मार्गी तिष्ठत। अभागी जो दर्शनवर्जित। मी काय पावत तयासी॥ खुद बाबांनीच असें म्हटल्यावर बाबांची इच्छा, मी गाणगापुरास जावे अशीच आहे अशी माझ्या

मनाची खात्री झाली. पुढे मी सोलापूर येथे गेले व नंतर गाणगापुरासहि जाऊन आले. आणि काळ रात्री ९ चे सुमारास शिर्डीस आले. धोँड—मनमाड लाईनवर रेल्वेचा अपघात झाल्यामुळे गाड्या फार उशिरा आल्या. कोपरगांवास सकाळी ५ वाजतां जाणारी गाडी रात्री ८ वाजतां गेली. बेलापूरच्या स्टेशनवर गाडीतील उतारु मला म्हणू लागले कीं गाड्यांच्या उशिरामुळे आतां तुम्हांस मोटार मिळणे अशक्य म्हणजे कोपरगांव स्टेशनवरच मला पडून रहावे लागले असते. परंतु मी बाबांची प्रार्थना केली व म्हटले, ‘आपल्या ओळप्रमाणेच ही सर्व यात्रा मी केली आहे. आतांपर्यंत कोणताही त्रास झाला नाही तरी याही त्रासापासून आपणच वांचवू शकाल.’ इतक्यांत एक सद्गृहस्थ आले व म्हणाले कीं तुम्हांस मोटर जरूर मिळेल व तुम्हीं आनंदानें शिर्डीस जाल. त्याप्रमाणे मला कोपरगांवास मोटार मिळाली व बाबांचे दर्शन मोठ्या आनंदानें घेतले.

बाबांनीं प्रार्थना ऐकली

श्री. गजानन रामचंद्र पांड्ये, गोरेगांव, यांचा अनुभव—

“कौंकणांत आमचे वाडवडिलार्जित शेत आहे व त्या शेताची वहिवाट माझे कडेच आहे. साधारण १९४४ च्या आसपास आमच्या एका आसानें आम्हांस त्रास देण्यास सुरवात केली. ज्या शेतकऱ्याकडून माझ्या वाडवडिलांनी ते शेत खरेदी केले होते, त्याच्या एका नातेवाईकाकडून एक खोटेच खरेदीपत्र माझ्या आसानें आपल्या नंवावर

करून घेतलें व त्या आधारें तो आम्हांस फार त्रास देऊ लागला. १९५२ मध्ये त्यानें आम्हांस धमकी दिली की ह्या शेताचा जबरदस्तीनें मी कबजा घेईन व त्याची वहिवाट करीन. आम्हीं काळजीत पडलो. आम्हांस साईबाबांची माहिती होतीच व त्यांचेवर आमचा श्रद्धाही होती. आम्हीं श्रीसाईबाबांस हैं संकट निवारण्याबद्दल प्रार्थना केली.

‘सुदैवानें डिसेंबर १९५२ मध्ये शेताची मोजणी चालू होती. कायदा असा आहे की ज्याची वहिवाट असेल त्याचें शेत. परंतु वहिवाटदारानें मोजणीच्या वेळेस हजर राहून आपला हक्क शाबीत केला पाहिजे. नाहींतर कोर्टकचेरीच्या भानगडी कराव्या लागतात. सोमवार दिनांक २२ डिसेंबर १९५२ ला माझ्या शेताची मोजणी होती म्हणून त्यावेळेस मी तेथें माझ्या शेतावर हजर साहिलो. पाहतों तो आमचे कूळ (शेतकरी घरीच नव्हते. माझ्या आसानें त्यांस धमकी देऊन दूर गांवीं पाठविले होते. हा आस तेथला सावकार आहे. त्यांच्या धाकामुळे इतरही शेतकरी माझ्या बाजूने बोलेनात. माझ्या कुळाचा भाऊ घरी होता तोही माझ्या बाजूने मोजणीदारास सांगण्यास तयार होईना.

‘आतां मात्र मी अत्यंत काळजीत पडलो. कारण पुढे कोर्ट दरबारांत काय होईल ह्याची खात्री कोणी द्यावी? तेव्हां अत्यंत कळकळीनें मी बाबांचा धांवा केला आणि नवस केला कीं जर हैं काम आमच्या मनासारखे होऊन आमची वहिवाट सिद्ध झाली तर मी शिर्डीस १ वर्षांचे आंत आपल्या दर्शनास येईन.

‘तों काय आश्र्य! अगदीं चमत्कार झाल्याप्रमाणेच, कांहींच कल्पना नसताना त्याच गांवच्या एका त्रयस्थ शेतकऱ्यानें छातीवर हात ठेऊन व सूर्याची शपथ घेऊन मोजणीदारास सांगितले कीं, जसा हा सूर्य सत्य आहे त्याचप्रमाणे या शेताची वहिवाट श्री. गजानन पांड्यांच्याकडे आहे व त्यांचे कूळ त्यांनाच मक्ता घालीत आहे. हैं एकत्र्यावर सर्व शेतकरी तटस्थ झाले आणि आमचे आस तर सर्दच झाले. त्यांचे बाजूने कोणीही बोलण्यास पुढे येईना. शेवटीं मोजणीदारानें या शेताची वहिवाट आमच्याच मालकीची ठरविली.

‘ह्या त्रयस्थ शेतकऱ्याची आणि माझी कांहींच ओळख नव्हती. बाबांनीच त्यास प्रेरणा केल्यामुळे तो माझे बाजूने बोलला आणि त्यांच्याच कृपेमुळे त्या शेतकऱ्याच्या वाणीचा इतर शेतकऱ्यांवर इतका जबरदस्त प्रभाव पडला कीं आमच्या आसाच्या बाजूने बोलण्यास त्यापैकीं एकाचीही छाती झाली नाही. बाबांची अघाटित लीला ती हीच. पुढे नवस केडण्यासाठी म्हणून मी सहकुटुंब शिरडीस बाबांचे दर्शनास ता. ५-१०-’५३ रोजीं आलो.’

बाबांनीं आठवण दिली

श्री. दादा परांजपे मालाड, यांचा अनुभव —

‘मी बाबांचा भक्त असून त्यांचेवरच माझी पूर्ण श्रद्धा आहे. ‘झंझावात’ या माझ्या चित्रपटाचें काम सुरु होण्यापूर्वी मी मनाशीं कबूल केले होते, कीं शिर्डीस जाऊन बाबांचे दर्शन घेईन. परंतु कामाच्या गंडबडीमुळे मला शिर्डीस

जातां आले नाहीं आणि ती गोष्ट मी विसरले.

‘ता. ४-१०-५३ ला चित्रपटाचे काम सुरु होणार होते मीच या चित्रपटाचा दिग्दर्शक व निर्माता असल्यामुळे माझ्यावर फार मोठी जबाबदारी आहे. त्याच दिवशीं सकाळीं गिरगांवांत जाऊन बाजार करून टँकसीने स्थाडीतौत सिनेमाचे सामान घेऊन जात होतो. वेळ १०॥ ते ११ ची असावी. आमची टँकसी ऑर्थररोड वरून चालली होती. पावसामुळे टँकसी स्लिप झाली आणि तेवढ्यांत मी समोर पाहतो तों काय-एक डबल डेकची बस येत होती आणि मागूनही एक भली मोठी मोटार येत होती; अंतर अगदी ४५ कुटांचेंच होते. गाडी कशी व कुठे वळवावी हैं टँकसीवाळ्यास सुचेना आणि विचार करावयास वेळ तरी कोठे होता. फक्त ४५ सेकंदच-आणि या दोन धुडांच्या मध्ये आमचा केव्हांच चक्काचूर उडाला असता! मला आतां त्यावेळचे काहींच आठवत नाहीं. फक्त एकच आठवते की मी ‘बाबा’ म्हणून अत्यंत कळवळ्यानें हांक मारली. आणि आमच्या गाडीने आपोआप कशी काय गिरकी घेतली कोण जाणे, पण त्या दोन धुडांच्या मध्ये होणाऱ्या आमच्या दामर्यातून आमची सुटका झाली. मला व ड्रायव्हरला तर घक्का बसला नाहींच. पण गाडीचेही काहींच नुकसान झाले नाहीं. ती अगदी सुरक्षित बाहेर पडली.

‘माझी पूर्ण खात्री आहे की शिर्डीस ऐप्याची जाणीव देण्याकरितांच बाबांनी

ही लीला दाखवून हा अपघात घडवून आणला आणि त्यांतून सुरक्षित पार पाडले नंतर मी बाबांची क्षमा मागितली व हातचे काम पुरे करून मी ताबडतोब ८-१०-५३ रोजीं शिर्डीस बाबांचे पायाशीं आले.

क्षयरोग वरा झाला

श्री. जयराम रघुनाथ आंबडेकर, पुणे यांचा अनुभव

‘मी दत्त महाराजांची सेवा करीत होतो. अजूनहि करीत आहें. दत्त महाराज म्हणजे अक्कलकोटचे स्वामी. यांची मी पूर्वी व अजून सेवा करीत आहें एके दिवशीं अक्कलकोटचे स्वामी यांनी मला स्वप्नांत सांगितले, तुला पिडा आहे, रोग आहे. तर तुं साई महाराजांच्या दर्शनास जा म्हणजे तुझे आजारपण दूर होईल. तुं वरा होशील. मी सन १९४९ सालीं क्षयानें आजारी होतो. आजारांत मला फार त्रास होत असे. व शारीरिक यातना होत असत. मी सन १९५१ सालीं शिर्डीस आलो. तेव्हां मी फार आजारीच होतो. मी गुरु चरित्राचे एकशें बत्तीस सताह केले. अक्कलकोट स्वामीनीं दृष्टान्त दिल्यावरोबर लगेच मी शिर्डीस साई दर्शनास आलो. नंतर साई महाराजांचे दर्शन घेतले. मन शांत झाले. फार आनंद झाला. असाच मी मधून मधून साई महाराजांच्या दर्शनास येत असें. गेल्या वर्षांच्या गुरुपौर्णिमेच्या उत्सवापासून मी सरखी दर गुरुवारची वारी करावयास सुरवात केली. पुढे आतां पर्यंत माझ्या आजारास प्रत्येक वारी-

प्रमाणे उतार पडत गेला. आतां मी. सारखा मनांत बाबांबद्दल भाव घरून मनांत एकसारखे नामस्मरण करीत असतो. माझ्या आजारांत प्रत्येक बाबीसु फरक पडल्यामुळे मी आनंदित आहें. बाबांनीं माझे बरील जीं कांहीं संकटे होतीं, तीं आतां दूर केलीं. मला टी. बी. या रोगानें फार पछाडलें होतें. बाबांच्या कृपेने, त्यांनीं. दिलेल्या दृष्टान्तामुळे या त्रासांतून मला बाबांनीं चांगलें नीट घडेकडै बनवलें, याबद्दल मी बाबांचे फार आभार मानतो. माझा हा आजार एक वर्षात चांगला बरा झाला. इतर शारीरिक यातना ज्या होत होत्या, त्या अगदी बन्या झाल्या. अजून मी बाबांच्या दर्शनास येतो. मजबरोबर माझी घरांतील सर्व मंडळी घेऊन जातो. पूर्वी मी एकटाच जात होतो. बाबांच्या कृपेने माझ्या पैशांच्या अडीअडचणी सर्व कांहीं आतां दूर झाल्या. अशीच माझी बाबांवर श्रद्धा असावी हीच इच्छा.

उदीचा प्रभाव

श्री. पी. डी. कुलकर्णी, पुणे
—यांचा अनुभव

‘ १९५३ साली मे महिन्यांतील एक अनुभव-मी त्यावेळी रजेवर होतो. माझ्या आजोळीं (मोजै रिंगणे, जिल्हा रत्नागिरी) होतो. तेथून ५। ६ मैलांवर रायपाटण नांवाचे एक गांव आहे. तेथील एका पोस्टमास्तरला एक फुरसे एक अतिशय विषारी जनावर चावले. त्यामुळे त्यांचे आंगांत फार विष भिनलें. त्यांचे नातेवाईक व गांवकरी मंडळीने पुष्कल औषधी व मांत्रिक उपाय केले. पण विष कांहीं उतरेना. त्यावेळी त्या गांवचा पोस्टमन पत्रांची डिलिंघरी करण्यासाठी आमचे गांवांत आला व आमचे घरी येऊन बरील सर्व कहाणी आम्हांला सांगितली. त्यावेळी मी त्याला घीर दिला व साईबाबांच्या समाधीचिं तीर्थ व उदी पोस्टमास्तरला दे म्हणून सांगितलें. दोन तासांत तें विष उतरलें व त्या पोस्ट मास्तरची तब्यत चांगली झाली. बाबांची लीला कशी अगाध आहे!



आपल्या शरीरावर अनेक संवर्योचा ताबा असतो. आपल्या मनाचीहि संमाति असते, तोंवर ही संवर्योची गुलामगिरी आपल्याला जाणवत नाही. परंतु उच्चतर अवस्था प्राप्त करून घेण्यासाठी मन घडपडूऱ्यालागाले म्हणजे संघर्ष तुरु होतो. संवर्योच्या हुकमतीखालीं शरीर वागत असतो. पण शरीराच्या या हटवादाला घावस्थानाचे कारण नाही. मन उच्च कल्पनेला सतत निग्रहानें इचिकदून राहिलें म्हणजे या जडा संवर्योचा पार चुराडा होतो आणि तुम्ही त्यांच्या गुलामगिरींतून मुक्त होता.

श्रीसाईगाथामृत प्रकरण ६ वें

भक्त श्रेष्ठ हेमाडपंत

लेखक—नागेश वासुदेव गुणाजी

श्रीसाईसच्चरितकार गोविंद रघुनाथ दाभोळकर

(इ. स. १८५९-१९२९)

(मागील अंकावरून पुढे चालू)

श्रीसाईसच्चरिताची निर्मिति-
मागील अंकांत पान १५-१७
यांत श्रीसाई बाबांची 'दळणाची लीला' वर्णन करिताना, गहूं दक्कून त्याचें पीठ गांवच्या शिवेवर नेऊन टाकिले आणि त्या योगें महामारीची सांथ नाहींशी केली इत्यादि सांगण्यांत आले आहे. गव्हाच्या पीठाचा आणि सांथीच्या रोगाचा काय संबंध आहे, याचा कार्यकारणभाव कसा जुळवावा, हा प्रकार अगदीं अतकर्य दिसतो. याचेवर आपण कांहीं तरी प्रबंध लिहावा आणि बाबांची माधुरी कथा पोटभर गावी असें हेमाडपंताना वाढून श्रीसाई-सच्चरित ग्रंथ लिहिण्याची स्फूर्ति झाली असें त्यांनी सांगितले आहे. तेव्हां हा ग्रंथ कसा निर्माण झाला हैं प्रथम सांगून नंतर हेमाडपंताच्या चरित्राकडे वळूं.

हेमाडपंत सांगतात कीं, गव्हाचें पीठ शिवेवर टाकवून महामारीचा उपशम केला हैं पाहून सर्वांना परम आश्रय

बाटले. तसेच अशाच इतर बाबांच्या अगाध लीला श्रवण करून जो आनंद झाला तोच काव्यरूपे प्रगटला. तसेच या लीलांचे वर्णन केल्यानें, तें भक्तांना मनोरंजक व उब्दोधक होईल, आणि त्या योगें त्यांचें पाप-ताप नाहींसे होतलि म्हणून मी त्यांचें चरित्र लिहिण्याचें ठरविले. पण संतचरित्र म्हणजे न्याय किंवा तकंशास्त्र नसून सन्मार्गदर्शक ग्रंथ होय. तो लिहिणेहि फार कठीण आहे म्हणून हेमाडपंत म्हणतात कीं, माझ्या चिरपरिचित जीवाच्या मित्रांचे चरित्र मला लिहितां येत नाहीं, तर मी संतचरित्र कसे लिहूं? माझें अंतरंग मला यथासांग ओळखतां येत नाहीं, तर संतांच्या मनां-तील तरंग मी कसे निव्येग रेखाटावे? आधीं आपण संत व्हावें आणि नंतर संतांना यथार्थ जाणून त्यांचे चरित्र लिहावें हैं मला माहीत होतें. सप्तसागराच्या पाण्यांची मोजणी करितां येईल, आकाशाला गव-

सणी घालतां येईल, पण संतचरित्र लेखन त्यांहून बिकट हैं खरे. पण मी जरी पामर असलों तरी बाबांचा प्रताप अनिवार पाहून माझी गाण्यांची लहर-कवित्व स्फूर्तिहि अनिवार होऊं लागली आणि मी या बिकट कार्मी साईबाबांची करुणा भाकिली.

संतचरित्रे जे लिहितात, त्यांवर भगवंताचें प्रेम असतें असें श्रीशानेश्वरमहाराज म्हणतात. मग मी मनांत शंका अगर भीति कां बाळगावी? भगवंतांनीच ही चरित्रलेखनाची स्फूर्ति माझे मनांत उत्पन्न केली, तेव्हां मी पामर असलों तरी सत्कार्यपूर्ति कशी करून ध्यावी हैं त्या भगवंतालाच माहीत-शिवाय भक्त आपल्या मनांत जी सेवा कल्पितात, ती संत स्वतः त्यांचेकडून करवून घेतात सारांश, हैं सच्चरित माझ्यासारख्या पामर-कडून लिहून घेतलें आहे हीच या ग्रंथाची थोरवी आहे.

याचीं कोहीं उदाहरणेहि हेमाडपंतांनी दिलेलीं आहेत. शके १७०० सालीं कवि महीपति याला अशी संतसेवा करावी अशी स्फूर्ति झाली आणि तशीच शके १८०० सालीं श्रीदासगणू महाराजानांहि झाली. आणि त्यांच्याकडून संतांनी संतसेवा करून घेतली. भक्ति विजय, संतविजय, भक्त लीलामृत आणि संत लीलामृत हे महीपतीचे, आणि भक्तलीलामृत आणि संतकथामृत हे दासगणू महाराजांचे ग्रंथ सुप्रसिद्ध आहेत. यांत आधुनिक संतांचीं चरित्रे वर्णिलेलीं आहेत; भक्तलीलामृताच्या ३१, ३२, ३३ या अध्यायांत आणि संत कथामृतांच्या

५७ व्या अध्यायांत श्रीसाईचें चरित्र आणि लीला वर्णन केलेल्या आहेत. साईलीला मासिकाच्या वर्ष १७, अंक १११२ यांत आणि स्वतंत्रहि माहिती प्रसिद्ध केलेली आहे. सावित्रीबाई रघुनाथ तेंडुलकर यांच्या साईनाथ भजन माला या पुस्तकांतहि साई लीलांचे वर्णन आलेले आहे. दासगणु महाराजांनीहि श्री साईबाबांवर वरीच स्तोत्रे आणि काव्ये प्रसिद्ध केलेलीं आहेत. गुर्जर भाषेमध्ये अमीदास भवानी मेहता या भक्तानेहि काहीं साईलीलांचे वर्णन केले आहे; तसेच दक्षिणा भिक्षा संस्था यांनी पूर्वी शिरडीस काढलेल्या साईप्रभा मासिकाच्या अंकांतहि साईकथा आलेल्या आहेत. तेव्हां प्रश्न असा येतो की, हे सर्व वाढ्य प्रसिद्ध असतांना निराळ्या व स्वतंत्र साईसच्चरिताची काय आवश्यकता आहे?

श्रीसाईचरित्र हैं अनंत अपार 'रत्नकरा' सारखें आहे. त्यांत अवगाहन करून सर्वांनी भक्तिशानाचीं अमूल्य रत्ने बाहेर काढून तीं भाविक भक्तांना वाटावीं. अपौरुषेय श्रुतिकथासारख्या बाबांच्या कथा, व्यावहारिक उपदेशाच्या, वर्माच्या निजकर्माच्या, आणि सर्वांच्या अनुभवाच्या आहेत. बाबा जेव्हां त्या अर्थभरित अपरिमित मधुर कथा सांगत, त्या सावधान ऐकतां भूकतहान विरुद्ध जात असे आणि इतर सुखें तृणासमान वाटत. कोणास ब्रह्मसायुज्यता, कोणास अष्टांगयोगप्राविण्यता, कोणास समाधि-सुखनिर्भरता-ह्या हव्या असतील तर, या कथा परिसतां त्या प्रात होतील तेव्हां

अशा सुसंग्रह्य नाना कथा ओवून त्याची माला करावी हीच चांगली उपासना असे मला वाटले. शिवाय बाबांचे प्रत्यक्ष दर्शन होऊन ज्यांचे नयन निवाले नाहीत, त्यांना बाबांचे पुण्य, पावन, महात्म्य श्रबण घडावें म्हणून मी ‘भोव्या प्रेमळा’ कारणे बाबांच्या गोष्टी गोळा केल्या, आणि स्वानुभूतीचे अधिष्ठानावर आत्मतृतीचे निसर्गोदार, जे बाबा वारंवार उद्घारले, त्यांचा संग्रह करावा असा निश्चय करून कामास सुरुवात केली. पण यांत माझें कांहीच नाही. साईनाथांचीच ही प्रेरणा आणि ते जसें बोलवितलि तसेच मी बोलू लागलौ. पण —

मी वर्दे हाही अहंकार।
साईच स्वयें सूत्रधार।
तोच वाचेचा प्रवर्तविषार।
तरी ते वदणार मी कोण ॥ १ ॥
मीपणा सत्यपिता पायांवर।
सौख्य लाघेल अपरंपार ॥ २ ॥
सकळ सुखाचा संसार।
अहंकार गेलिया ॥ अ. २. ६४

ही वृत्ति उठली खरी, पण बाबांस या विषयीं विचारण्यास मला धीर नव्हता. इतक्यांत माधवराव देशपांडे आले. त्यांचे कानावर मी सर्व गोष्ट घातली. त्याचवेळी तेथें दुसरें कोणीं नाहीं असें पाहून बाबांना माधवरावांनीं विनंति केली कीं :-

बाबा, आपली अनुमति असल्यासु, आपलें चरित्र लिहावें असें हे अण्णासाहेब म्हणतात. तर ‘मी तो केवळ भिकारी, दारोदारीं भिक्षा मागणारा, ओली कोरडी भाजी भाकरी खाऊन काळ गुजरणारा, अशा त्या माझी उपहासाला पात्र होणारी

अत्युच्च धर्म

* जगाच्या कल्याणासाठी काया, वाचा आणि मन हीं सारीं साधने तुम्ही उपयोगांत आणलीं पाहिजेत. ‘मातृदेवो भव, पितृदेवो भव’ या शास्त्राशा तुम्हीं ऐकल्या आहेतच. पण मी तुम्हांस असें म्हणतों कीं, ‘दरिद्रदेवो भव, मूर्खदेवो भव.’ अशांची सेवा हाच अत्युच्च धर्म आहे.

— स्वामी विवेकानंद

कथा कशाला लिहा’ असें या हिन्द्याला (अण्णासाहेबाला) म्हणून को. हा हिरा कोंदणांत जडाविला पाहिजे. आपली अनुशा असली आणि आपण सहाय्य करीत असला तर ते आपली कथा लिहितील किंवा अपाय दूर दवङ्गून आपलेच पाय ही कथा लिहवितील. आपलै कृपावलोकन नसेल तर लेखन निर्विन्द्र आणि यशस्वी होणार नाहीं. या प्रमाणे माझी विनंति’ ऐकून श्रीसाईसमथांनी माझें मनोगत जाणलें, त्यांचे मनांत कृपा उपजली ‘आणि लाहसील मनोरथा’ असें ते म्हणाले. तेव्हां मी त्यांचे पायां माथा ठेविला. तेव्हां माझ्या मस्तकीं वरदहस्त ठेवून मला उदीचा प्रसाद दिला आणि मला अनुशा देऊन म्हणाले, ‘कथावार्तादि अनुमवांचा संग्रह साचा करावा, दफ्तर ठेवा, त्याला माझें पूर्ण सहाय्य आहे. तो तर केवळ निमित्त आहे, माझें चरित्र मींच लिहावें, माझी कथा मींच लिहावी, आणि भक्तेच्छा पुरवावी, त्यांनी

आपली अहंवृत्ति जिरवून माझ्या पदीं लीन करावी. जेव्हां अहंवृत्ति पूर्णपणे मुरेल, तिचा ठावहि उरणार नाही, तेव्हां मीच त्याच्यामध्ये मीपणे संचरून माझ्याच इस्ते लिहीन. याकरितां घरीं दारीं कुठेहि अशी वारंवार आठवण ठेवून अवश्य दसर ठेवा. माझ्या कथांचे श्रवण, कीर्तन आणि चिंतन केल्यास, माझी भक्ति उपजेल आणि तात्काळ अविद्या निरसन होईल. पण हें लक्षांत ठेवा की 'नको स्वपक्ष स्थापन, नको परपक्ष निराकरण। नको पक्ष द्वयात्मक विवरण। काय ते निष्कारण सायास ॥' (श्रीसाईसच्चरित अ. २०८९)

श्रीसाईबाबांच्या आजेप्रमाणे, हेमाड पंतांनी ज्या कांहीं लीला स्वतः (१९१०-१९१८ पर्यंत) पहिल्या आणि दुसऱ्या भरकांकडून श्रवण केल्या, त्या सर्वांचीं त्यांनीं टिपणे-टिपणांचे दफतर ठेविले. आणि बाबांच्या महासमाधी नंतर त्या टिपणांच्या-दफूतराच्या आधारे श्रीसाई-लीला मासिकांत शके १८४५ च्या अंकापासून श्रीसाईसच्चरित क्रमशः प्रसिद्ध करण्यास सुरवात केली आणि त्यानंतर सातव्या वर्षी शके १८५२ सार्ली ते पुरे केले.

प्रत्येक अध्यायांत प्रथम वेदान्त, नंतर गुरुस्तवन, नंतर गुरुगौरव, तदनंतर बाबांच्या कथा, लीला, या प्रमाणे ५१ अध्यायांची मांडणी केली आहे. ५२ च्या अध्यायांत सिंहावलोकन करून अवतरणिका देऊन ग्रंथ संपूर्ण करून असें पहिल्या ओर्वीत लिहले आहे. परंतु हल्ळी जो ५२ वा अध्याय प्रसिद्ध झाला आहे.

त्यांत सिंहावलोकन दिसत नाहीं आणि अवतरणिकाहि दिसत नाहीं. त्यांत श्रीसद्गुरुमहात्म्य, श्रीसाईसच्चरित फलश्रुति, ग्रंथकाराची प्रसादयाचना व प्रार्थना इतक्याच गोष्टी आहेत. यावरून सिंहावलोकनाच्या व अवतरणिकेच्या ओँव्या लिहिलेलीं टिपणे किंवा चिठोप्या कोठे तरी गहाळ झाल्या असाव्या असें दिसते. तेव्हां बाबांचे दुसरे एक श्रेष्ठ विद्वान् भक्त ठाण्याचे सुप्रसिद्ध सेवानिवृत्त मामलेदार कै. बाळकृष्ण विश्वनाथ देव (जे आपणास बाबांचे बाळ म्हणवीत असत) यांनी ती अवतरणिका लिहून श्रीसाईसच्चरित ग्रंथ पुरा केला आहे आणि या ग्रंथाच्या अनेक आवृत्त्या शिरडी संस्थान कमिटीने प्रसिद्ध केलेल्या आहेत व जरुरीप्रमाणे करीत आहेत.

शेवटीं सांगण्याचे हें कीं, आंगी कितीहि विद्वत्ता असली, तरी श्रीसाई-सच्चरितासारखा ग्रंथ गुरुकृपेविण निर्माण होणे कठीण. तेव्हां हा ग्रंथ प्रसादजन्य आहे आणि त्यामुळेच तो मुमुक्षु भक्तांस आवडणारा असून त्याचे नित्यशः अध्ययन, पठण आणि पारायण होत आहे. आतां आपण हेमाडपंताच्या चरित्राकडे वळू.

हेमाडपंतांवर अनुग्रह-दोन दिडक्या दक्षिणा

काय देवाची अतकर्य लीला। कोण जाणेल याची कला ॥ अंत नाहीं याच्या खेळा। खेळून खेळा निराळा ॥

—श्रीसाईसच्चरित अ. १८-१२६

आतां श्रीबाबांनी हेमाडपंतावर कसा अनुग्रह केला, त्याचेकडून काय दक्षिणा घेतली हें पाहूं. प्रथम दक्षिणे विषयीं विचार करूं.

दोन प्रकारची दक्षिणा

जेव्हां आपण राजा, देव अथवा गुरु यांच्या भेटीस अगर दर्शनास जातो, तेव्हां रिक्तहस्ते जाऊं नये अशी धर्मांशा आहे. याकरितां अशा दर्शनाचे वेळीं आपण फळफळावळ, पेढे व खडीसाखर यासारखे पदार्थ आणि कांहीं द्रव्य बरोबर घेऊन जातों आणि ते सर्व पदार्थ त्यांचे पुढे ठेवितों. या पदार्थांला विशेषतः द्रव्याची दक्षिणा असें म्हणतात. ही प्रथम प्रकारची म्हणजे व्यावहारिक दक्षिणा होय. पण जेव्हां सद्गुरु शिष्याला दीक्षा देतो म्हणजे त्यांच्या कानांत मंत्र सांगतो तेव्हां शिष्याला सद्गुरुची पूजा करून कांहीं दक्षिणा (द्रव्य) द्यावी लागते. ही दुसऱ्या प्रकारची म्हणजे अव्यवहारिक अध्यात्मिक दक्षिणा होय.

बाबांची तज्ज्ञा

बाबा हे प्रथम जेव्हां शिरडीस आले, तेव्हां बरेच दिवस ते कोणापाशीं दक्षिणा मागत नसत किंवा कोणी त्यांना ती देत नसत. ते एका पडित (पण पुढे जीर्णो-द्वार केलेल्या) माशिर्दींत रहात असत. ते एका फाटक्या तरटावर बसत. एक फडके, एक लंगोटी, एक कफनी, एक खापर व एक टमरेल हीच त्यांची जिंदगी होती. आणि गांवांत चार पांच श्रे॑ ‘श्रवति भिक्षां देहि’ मागून ते आपला

हा खरा ईश्वर

* जगांतील सर्व दुःखीकर्णी आणि गरीब लोकांचे आत्मे जेथे एकत्र होतात, तोच समवायी परमात्मा माझा ईश्वर होय. अरे मूर्खांनो! या जिवंत परमेश्वरासु सोडून काल्पनिक छायेमार्गे कां धांवतां? आणि एकमेकांशी भांडत कां बसतां? या प्रत्यक्ष परमेश्वराचे पूजन करा आणि बाकीच्या सांच्या मूर्ति फोडून टाका!

—स्वामी विवेकानंद

उदरनिर्वाह करीत. चिलमीस तंबाखु, धुनीस लांकडे व दिव्यास तेल इतकेच काय तं गांवांतून मागून आणीत. त्यांना द्रव्याची गरज किंवा अपेक्षा नव्हती. बाबा ही काय अमोलिक चीज अहे याची जाणीव बरीच वर्षे लोकांना नव्हती. हा एक वेडा फकीर आहे असें लोक समजत असत. पण पुढे श्री. नानासाहेब चांशेकर हे बाबांच्या दर्शनास आल्यापासून भक्तांची गर्दी एकसारखी वाहूं लागली. चोहेंकडून सर्व प्रकारचे व सर्व जातीचे भक्त मशिर्दींत बाबांच्या दर्शनास येऊं लागले आणि अनेक तज्ज्ञांच्या भेटी व दक्षिणा देऊं लागले. आणि बाबाहि दक्षिणा मागूं लागले. पण त्यांचें या विषयीचें आवरण मोठे विलक्षण व अतर्क्यु असे. बाबांचे (म्ह. देवांचे) बाळ देवच (कै. बा. वि. देव सेवा निवृत्त मामलेदार) यांनीं श्रीसाई-लीला, वर्ष ७, छंक १-२ यांत याविषयीं

सुंदर नाहितीने भरलेला लेख लिहिला आहे. त्यांत ते म्हणतातः— बाबा सर्वांजवळ सावेजनिक दक्षिणा मागत नसत, न मागतां दिली तर कधींकधीं ते ती घेत व कधींकधीं घेत नसत. कांहीं विवेक्षित भक्तांकडे च ते मागत. बाबांनी मागावी आणि आपण ती द्यावी अशी इच्छा करणाऱ्या पुष्कळ लोकांजवळ ते मागतच नसत. त्यांच्या इच्छेविरुद्ध दिल्यास तिला ते हाताहि लावीत नसत. इतके करूनहि त्याने ती ठेविली तर ती परत घेऊन जा असें त्यांस सांगत. सर्वांजवळ सारखीच दक्षिणा ते मागत नसत. ज्यांच्या त्यांच्या अनुकूलते प्रमाणे व इच्छे प्रमाणे व चरणी असलेल्या भावने प्रमाणे कमी जास्त मागत. स्त्रियांजवळ व मुलांजवळहि मागत. सर्वच श्रीमंतांकडे मागत असें नाहीं व सर्वच गरीबा जवळ मागत नसत असेहि नाहीं.

कित्येक वेळां आपण दिलेल्या दक्षिणेतून ते आपणास कांहीं पैसे परत देत, व हे माझे पैसे मी तुला देतो, ते तुं नीट जतन करून ठेव किंवा देव्हाच्यांत ठेवून त्याची पूजा करीत जा असें सांगत व त्यापासून त्यास कल्पनातीत फायदा होई. मनसंकल्पापेक्षां जास्त दक्षिणा दिली तर जास्त दिलेली दक्षिणा त्यास ती परत देत. कित्येकवेळां आपल्या इच्छे प्रमाणे दक्षिणा दिली असतां तुं आणखी इतकी जास्त दे असें म्हणून त्याच्याकडून तितकी जास्त घेत.

या प्रमाणे साधारणपणे रोज ४००। ५०० रुपये रक्कम जमत असे व ती बाबा आपल्या तिजोरीत-कफनीच्या खिशांत

ठेवीत स्वतःकरितां ते त्यांतील कांहींहि उपयोग करीत नसत. तर कोणाकोणाला १०, २०, ५०, १०० रुपये वांदून किंवा आंबे ऊस, खरबुजे केळीं वैरे खरेदी करून लोकांना वाटीत किंवा गवई, कथेकरी, पुराणिक भिक्षुक तमासगीर इत्यादि लोकांना त्यांच्या त्यांच्या लायकी प्रमाणे विदागी देत आणि सायंकाळच्या आंत जमलेली सर्व रक्कम खलास करून ठाकीत.

शेवटीं बाबांचे बाळ (श्री. देव) असें म्हणतात कीं, मुसुक्षु किंवा भक्त दक्षिणा श्रद्धायुक्त अंतःकरणाने किंवा दुःखित अंतःकरणाने देतो याची बाबा कसून परीक्षा करीत आणि त्याची विचावरची आसक्ति सर्वस्वीं, नाहीं तरी अंशातः तरी सुटली आहे कीं नाहीं किंवा सोडण्याची तरी त्याची तगारी आहे किंवा नाहीं ही कसोटी बाबा दक्षिणेच्या रुपाने पहात असत.

वर सांगितल्याप्रमाणे दक्षिणा घेण्यांत बाबाची योजना (हेतु, विनियोग) अतक्यं असे व यांतील रहस्य तेच जाणोत. पण माझ्या अल्पमतीला बाबा यांत एका उदात्त तत्त्वाची शिकवण देत असत असें वाटते. तें तत्त्व म्हणजे—

‘नादत्तमुपतिष्ठते’

दिल्यावांचून मिळत नाहीं है होय. या तत्त्वाचा अंमल व्यवहारांत किंवा परमार्थांत दिसून येतो, हें खालीं दिलेल्या उदाहरथांबरून दिसून येईल.

(१) श्री. गणपतराव बोडेस नाट्यकला विशारद यांचे चरित्र कांहीं वर्षापूर्वी प्रासिद्ध झालेले एका मित्राने मला

दाखविलें व त्यांतील एक गोष्ट वाचून दाखविली. श्री. बोडस हे साईबाबाच्या दर्शनास एकदा गेले होते. बाबांनी त्यांचेपाशी कांहीं दक्षिणा मागितली. त्यांनी ती आपल्या पाकीटांतून काढून दिली. बाबांनी पुनः दोन-तीनदा मागितली. तीहि त्यांनी दिली व शेवटी आपलें सर्व पाकीट रिकामें केले. याबद्दल श्री. बोडसांना कांहीं विषाद बाटला नाहीं. पण त्याचा परिणाम असा झाला कीं, पुढे आयुष्यांत आपणास पैशाची अडचण किंवा ददात पडली नाहीं असें बोडस लिहितात.

(१) कवि सम्राट श्री. रवींद्रनाथ दगोर हे आपल्या गीतांजलींत (गान ५०) एका भिकान्यानें दिलेल्या दक्षिणेची हृदयंगम कथा गातात ती अशीः—मी एक भिकारी, गांवांत गळोगळीं भिक्षा मागत फिरत होतों. इतक्यांत एक चमत्कार माझ्या हृषीस पडला. एका अत्यंत शोभायमान व दैदीप्यमान रथांतून एक महाराज मिरवत आले. हे महाराज कोण असा मी विचार करू लागलें आणि मला वाटलें कीं, माझे दुर्देव संपलें; आणि भाग्याचा दिवस उगवला. आतां मला दारोदार भिक्षा मागत फिरावें लागणार नाहीं. कारण मी पाहिलें कीं, रथांच्या आंतून व बाहेरून धनधान्य दुतफी फेकलें जात आहे आणि आपआपल्या शक्तीप्रमाणे कोणी मुठीमुठींनी तर कोणी भाज्याभाज्यांनी तें धनधान्य लुद्धन नेत आहेत. इतक्यांत तो रथ माझे समोर आला. आणि माझ्या मुखाकडे पाहून महाराज हांसत हांसत खालीं उतरले. त्यांच्या मुखावरील प्रसन्नता पाहून माझी

सर्व व्यथा पार दूर होऊन गेली. महाराजांनी एकदम आपला हात पुढे पसरला आणि मला कांहीं (दक्षिणा) दे असें म्हटलें. हे ऐकून मला अत्यंत आश्र्य वाटले आणि मी त्यांना म्हटलें कीं, दक्षिणा मागून आपण माझी थऱ्या करितां. तुम्ही भिकान्याकडे कसली दक्षिणा मागतां, कौतुकानें माझी थऱ्या करीत आहां असें वाटतें. पण महाराजाचा पसरलेला हात तसाच पुढे असलेला पाहून माझ्या झोळींतील एक छोटा कण काढून तो मी त्यांचे हातावर ठेविला. झालें, पुढे घरीं जाऊन झोळीं काढून ठेवणार तों तिच्यांत चक्र असा प्रकाश दिसला. हे काय? पहातों तो एक दाणा सोन्याचा दिसला. त्या भिकारी महाराजाला मी एकच छोटा दाणा दिला, तो सुवर्णाचा होऊन परत मिळाला. तेव्हां माझे दोन्ही डोळे अशूंनीं भरून आले आणि मी ऊर फोडून घेऊन शोक केला कीं, त्या महाराजांना मीं माझें सर्वस्व कां देऊन टाकिलें नाहीं?

श्रीतुकाराम महाराजाचा उपदेश असाच आहे.

सर्वस्वाची सांठी । तरिच देवासवें गांठीं ॥
नाहीं तरी जया जैसा । भोग भोगवील इच्छा ॥
द्यावें तेंचि ध्यावें । म्हणवुनि जीवें जावें ॥
तुका म्हणे उरी । मागें नुरवितां बरी ॥

या प्रमाणे ज्यांनी आपलें सर्वस्व बाबांना देऊन टाकिलें, त्यांना बाबा मिळाले; त्यांच्या हृदयांत बाबा अधिष्ठित झाले. हा अनुभव बाबांच्या कितीतरी भक्तांना आला आहे.

आतां दुसरी दक्षिणा-गुरुदक्षिणा व अनुग्रह याविषयीं कथा पुढे चालवू.

अजमासें १९५७ सालांतली गोष्ट. साठे या नांवाचे एक निश्चयी गृहस्थ व्यापार धंद्यांत तोटा आल्यामुळे विरक्त होऊन कांहीं स्नेहाच्या सुचनेवरून शिरडीसि आले. त्यांनी बाबांचे दर्शन घेऊन त्यांच्या पायीं लोटांगण घातले. नुसत्या दर्शनानेंच (जॅ पूर्ण ब्रह्मसनातन । स्ययंज्योति निरंजन ॥ पाहून ऐसे साईचे ध्यान । सुप्रसन्न मन जाहले ॥ श्रीसाई-साच्चरित. अ. १८. ४१) त्यांच्या चित्ताला शांतता व निश्चितता यांचा लाभ झाला. आणि त्यांने नेटानें गुरुचरित्राचा सत्ताह सुरु केला. सत्ताह संपतांच त्याच रात्रीं बाबांनी त्यांना एक दृष्टांत दिला. आपल्यासमोर साठ्यांना बसवून हातांत गुरुचरित्राची पोथी घेऊन ती वाचून पुराणिकाप्रमाणे निरूपण करीत आहेत आणि साठे स्वस्थ चित्तानें ऐकत आहेत असा तो दृष्टांत होता. साठे जागे होतांच त्यांना याचे फार आश्र्य वाटले आणि त्यांचा कंठ प्रेमानें दाढून आला. अज्ञानांधकारांत घोरत पडलेल्या आमच्या सारख्या पापी जनाला तुं जागवितोस आणि गुरुचरितामृत पाजतोस हे तुझे (बाबांचे) आमचेवर कितीतरी उपकार आहेत असें ते मनांत उद्धारले. पुढे दुसऱ्या दिवशीं त्यांनी या दृष्टांताची हकीकत काकासाहेब दिक्षितांना सांगितली आणि याचा अर्थ काय, गुरुचरित्राचा पाठ पुनः सुरु करावा, किंवा झाला तितकाच पुरा समजावा ! याविषयीं बाबांचा मनोदय काय याचा बाबाकूळून खुलासा करून घ्यावा असें सुचविले. नंतर काकासाहेबांनी योग्य संघि पाहून विचारले की—हे देवा;

(काकासाहेब, श्यामा म्हणजे माघवराव देशपांडे आणि बाबांचे इतर निंकटवर्ती भक्त बाबांना, देवा म्हणून संबोधित असत हैं अगदीं योग्य व अन्वर्थकच होय) आपण साठ्यांना दृष्टांत देऊन काय सुचविले ? सत्ताह असाच सुरु ठेवावा किंवा पुरा करावा ? साठे मोठे भावार्थी भक्त आहेत, त्यांची आर्ति पुरवावी, दृष्टांताचा अर्थ सांगून त्यांचेवर कृपा करावी. यावर बाबांनी आज्ञा केली कीं, आणखी एक आवृत्ति त्यांने करावी. गुरुचरित्राचे पारायण केल्यानें भक्त निर्मळ होऊन त्याचें कल्याण होईल, त्याचेवर परमेश्वर प्रसन्न होऊन त्याचें भववंधन तुटेल. हैं भाषण चालल्यावेळीं तेथें हेमाडपंत हजर होते आणि बाबांचे पादसंवाहन करीत होते. त्यांनी हैं ऐकतांच त्यांच्या मनांत एकदम अशी वृत्ति उठली कीं, साठ्यांनी सात दिवस सत्ताह केला आणि त्याला फल प्राप्ति झाली. आणि मी चाळीस वर्षे पाठ करीत आहे, त्याचा कांहींच विचार नाही. एकाला सात दिवसांत फल, तर दुसऱ्याची (माझीं) सात वर्षे निर्फल ! मी चातकासारखी वाट पहात आहे, हा दयाधन केवळ मजवर वर्षेल, आणि प्रसन्न होऊन मला उपदेश दर्दील ! ही वृत्ति मनांत उठत न उठते तोंच ती अंतर्शार्नीं बाबांनी जाणली. भक्तांच्या मनांत बन्या वाईट अशा अनेक वृत्ति नेहमीं उठत असतात. बाबा त्या सर्व जाणत. ‘अतिकृपाळु माझली’ बाबा त्यांच्या निंद्य वृत्ति पोटांत घालून सद्गतीना चालना देत असत. हा भक्तांचा अनुभव असें. हेमाडपंतांचे मनोगत

जाणून बाबा त्याला म्हणाले—हं, आंता उठ, शाम्या (माघवराव देशपांडे) कडे जाऊन त्याचेकडून पंधरा रुपये दक्षिणा घेऊन ये आणि त्याचेकडे बसून क्षणभर गोष्टी करून दक्षिणेसहित परत ये. बाबांच्या मनांत हेमाडपंताविषयीं कृपा उपजली आणि दक्षिणेच्या निमित्तानें श्यामाकडे जाण्यास त्यांनीं फर्माविलें.—

बाबांची आज्ञा प्रमाण म्हणून हेमाडपंत लगेच श्यामाच्या वरीं गेले. तोंखान करून धोतर नेसत शामराव बाहेर आले. तोंडानें ईश्वरनामाची गुणगुण करीत ते अण्णासाहेबांना म्हणाले—आपण आतां यावेळीं येथें कसे ? क्षणभर आपण बसा, पानाचा विडा घ्या, मी देवावर पाणी घालून—पूजा करून लगेच येतों, आणि मग आपण वार्तालाप करू. याप्रमाणे सांगून ते घरांत गेले. अण्णासाहेबांनी तेथें खिडकीत ठेविलेली नाथभागवताची पोथी वेळ जाण्यासाठीं उघडली तो काय चमत्कार सांगावा ! इतर कांहीं भक्तांप्रमाणे, शानेश्वरी, नाथभागवत यांचा नित्य पाठ करण्याचा अण्णासाहेबाचा नियम होता. त्यादिवशीं मंडळी माशीदींत जावयास निघालेली पाहून त्यांनीं नित्यपाठ पुरान करितां अर्धांकथा भाग तसाच ठेवून बाबांच्या गोष्टी ऐकण्यास मंडळीबरोबर घांव मारली होती. तेव्हां श्यामाच्या घरीं पोथी उघडतांच सकाळचा अपुरा भागच पुढे आला. तेव्हां आपला नियम चुकूं नये एतदर्थ बाबांनीं मला येथें पाठविलें ही त्यांची कृपाच होय असें वाढून त्यांनीं तो अपुरा राहिलेला भाग वाचून पुरा केला. इतक्यांत देवपूजा आटपून शामराम

१ ईश्वरदर्शन कोणाला ?

* जो सर्वभूतहितरत असेल आणि परहितासाठीं नरकांतहि जाण्याची ज्याची तयारी असेल तोच श्रीरामकृष्णांचा खरा शिष्य... परमेश्वराच्या लेंकरांची सेवा करण्यासं जो सिद्ध झाला असेल, पापी, दुःखी, दरिद्री अशांना जो आपले म्हणवीत असेल, त्याला परमेश्वराच्यै दर्शन होईल.

—स्वामी विवेकानंद

बाहेर आले. ‘पंधरा रुपये दक्षिणा श्यामाकडून घेऊन ये’ असा निरोप अण्णासाहेबांनीं सांगतांच, श्यामराव म्हणाले कीं-रुप-ऐवजीं माझे पंधरा नमस्कार हीच माझी दक्षिणा घेऊन चला. ती दक्षिणा पदरीं बांधून अण्णासाहेब पुढे म्हणाले कीं, आपल्याजवळ कांहीं गोष्टी करणेसहि बाबांनीं सांगितलें आहे. तेव्हां त्यांच्या पावनी कथा सांगून माझें श्रवणपांग फेडा आणि त्यांच्या यशोगंगें मला पुनीत करा. तेव्हां श्यामराव म्हणाले—या देवाचा खेळच असा और आहे. हे तुम्हीं जाणतांच. ही पान—सुपरी घ्या. मी टोपी घालून आतां येतों. बाबांच्या लीला मी किती म्हणून तुम्हांला सांगू ? आपण शिरडीस आल्यापासून त्यांच्या थोड्या कां लीला पाहिल्या णाहेत ? मी तर खेडवळ, आपण नागर, तेव्हां बाबांच्या अतर्क्यं लीला आपणापाशीं (कशा) सांगाव्या ? असें म्हणून ते आंत गेले आणि देवास फुलपान वाढून डोईस टोपी घालून बाहेर आले आणि अण्णा-

साहेबावरोबर बोलत बसले. ते म्हणाले—या देवाची (बाबांची) लीला अतकर्य आहे. त्यांच्या लीलांना अंत नाही. त्यांची कळा कोण जाणू शकेल ? हा खेळ खेळून खेळाहून निराळा आहे. आम्हां गांवढळांना काय कळते ? बाबा स्वतः गोष्टी कां सांगत नाहीत ? आपल्या सारख्यांना आमच्या सारख्या मूरख्याकडे ते कां पाठवितात ? त्यांची करणी तेच जाणतात. त्यांची वृत्ति मानवी नाही. इतकी प्रस्तावना करून शामराव म्हणाले—आतां मला सहज ओघाने एक बरी गोष्ट आठवली, ती सांगून वेळ साजरी करू या. या गोष्टीतील प्रकार आम्हीं प्रत्यक्ष पाहिलेला आहे. जसा भक्तीचा निर्धार असेल, तसाच बाबा तो पार पाडतात, केव्हां केव्हां बाबा भक्तांचा अंत पहातात, त्यांचे भक्ति प्रेम कसास लाविल्यानंतर उपदेश देतात. ‘उपदेश’ हा शब्द कानीं पडतांच, अण्णासाहेबाच्या मनांत एकदम ‘चक्र’ झाले. त्यांना साठ्याची गुरुचरित्र कथा आठवली. आणि आपल्या चंचल मनाला स्थैर्य देण्यासाठी बाबांनी ही घटना (श्यामाकडे पाठविण्याची) केली नसेल ना असै वाटले. अण्णासाहेबांनी ही वृत्ति दाबली आणि ते आमरावाच्या गोष्टी ऐकूं लागले त्या गौष्टी ऐकतां ऐकतां बाबांची भक्तवत्सलता पाहून अण्णासाहेबांच्या मनाला आनंद वाढू लागला. इतक्यांत एका देशमुखीण बाईची वथा सुरु झाली. ही खाशाबा देशमुखाची आई; इचे नांव राधाबाई. बाबांची कीर्ति ऐकून ही बाई संगमनेरच्या लोकांबरोबर शिरडीस आली. आणि बाबांचे यथासांग दर्शन घेऊन

समाधान पावली. बाई वयाने म्हातारी होती. बाबांवर तिची फार निष्ठा होती. बाबालाच गुरु करून त्यांचे कळून कांहीं कानमंत्र ध्यावा अशी तिची तीव्र इच्छा होती. ती दुसरे कांहीं जाणत नव्हती. बाबा जोपर्यंत उपदेश (मंत्र) देणार नाहीत, तोपर्यंत प्रायोपवेशन करावयाचे असा तिने निर्धार केला आणि तिने खाणे पिणे वर्ज्य केले आणि उतरलेल्या ठिकाणी धरणे घरून बसली. याप्रमाणे तीन दिवस तिने खडतर तप केले. आधींच वयाने म्हातारी आणि तिने मांडलेले निर्वाण पाहून माझ्या मनांत विचार आला की, या बाईची कांहीं घडगत दिसत नाहीं. तीतर मरणाला भीत नाहीं, तेव्हां या भवितव्याला काय करावे ? नंतर मी बाबापाशीं गेलो. बाबांनीं सर्व कांहीं समाचार ठीक आहेना असै विचारतांच मी त्यांना म्हणालो—देवा, हे काय गौडबंगाल ? आपण आरभिले आहे ? आपला खेळ दुसरा कोण जाणणार ? आपण अनेक माणसे येथे आणतां आणि आम्हांला त्यांचेविषयीं विचारतां. ती देशमुखीणबाई, म्हातारी आलेली आहे ना, ती तुझेवर सर्व भारटाकून तीन दिवस अन्नपाण्यावांचून राहिली आहे. ती म्हातारी फार हंडी, पण तिला तुं कष्टी कां करतोस ? आधींच ती शुष्ककाष्ट आहे. दुराग्रही महाखाष्ट आहे—अन्नपाण्यावांचून तिचे प्राण जातील आणि लोक म्हणतील की, उपदेशाची वासना घरून ही बाबाच्या दर्शनाला गेली, पण बाबांना तिची कांहीं करूणा न येतां त्यांनी तिला मरणाधीन केले. अशा प्रकारचा प्रवाद किंवा

अपयश आपल्या मार्थी येईल याचा विचार करण्याकरितां तिचेवर कांहीं प्रसाद करा आणि अपयश टाळा. त्या म्हातारीनें त्रागा मांडिलेला आहे. तिचेवर कांहीं अनुग्रह केला नाहीं तर तिची धडगत दिसत नाहीं. तिला कांहींतरी उपदेश स्वमुखानें सांगा. म्हातारीचा निग्रह पाहून बाबांनीं तिचेवर अनुग्रह केला आणि तिच्या मनाचा ग्रह फिरविला ती अभिनव कथा ऐका.

बाबांनीं तिला आपले समोर बोलाविले आणि मोठ्या प्रेमळपणे तिला आपले समोर बोलाविले आणि मोठ्या प्रेमळपणे तिला म्हटले—हे आई, टीप: बाबांची संबोधन तप्हा कशी असे याविषयीं हेमाडपंत सांगतात,

कोणी ही असो प्रौढबाई।

तिजला हाक मारीत ‘आई’॥

पुरुषास ‘काका,’ ‘बापु,’ भाई।

गोड नवलाई हाकेची॥ ४१॥

अंतरंग जैसे प्रेमळ।

बोलही तैसेच मंजूळ॥

रंजल्या गांजल्याचे कनवाळ।

दीनदयाळ श्रीसाई॥ ४२॥

—श्री साईसश्चरित्र, अ. १९

तूं हें धरणे कां घेतलेस, तुला हें मरण कां आठवले? हे आई, तूं आपल्या जीवाचे व्यर्थ हाल कां करितेस? मी फकीर आहे, तूं माझी खरीच आई आहेस मी तुझा लेक आहे, तुझेकडे मी भिक्षा मागतों तूं आपले लक्ष्य दे, आणि मी तुला एक माझी नवलकथा सांगतों. ती तूं नीट ऐकिलीस तर ती परम सुखदाई होईल. माझा एक गुरु होता. तो

कृपासागर मोठा अवलिया होता. मी त्याची सेवा कर करून थकले, तरी तो मला कांहीं कानमंत्र देईना. गुरुची कास कर्धीहि सोङ्ग नये, दीर्घ सायास करून त्याचे सुखांतून मंत्र व्यावा ही माझ्या मनीं प्रबळ इच्छा होती. पण त्यानें माझ्ये मुंडन केले. आणि दोनच पैसे दक्षिणा मागितली. मी ती तात्काळ देऊन टाकिली. माझा गुरु पूर्ण काम होता, तर त्याला दोन पैशांची काय जरूरी होती, जो शिष्याकडे पैसे मागतो त्या गुरुत्व निष्काम करै म्हणावें, अशी शंका मनांत येईल तर स्पष्ट सांगतों कीं, त्यांना व्यवहारीक पैशांची कामना मुक्तीच नव्हती. त्यांना द्रव्य घेऊन काय करावयाचें? त्यांनी मागितलेले दोन पैसे म्हणजे निष्ठा आणि सबूरी हेच होत. दुसरे नव्हतें.

गुरु जरी महाप्रबळ। अपेक्षी शिष्य प्रश्नाच केवळ। गुरुपदीं निष्ठा सबळ। धैर्यबळ सबूरी॥ ५८॥

श्रीसाईसच्चरित्र. अ. १९

मी माझ्या गुरुच्या पायांचा आश्रय एक तप—बारा वर्षे केला. मला गुरुनें लहानाचा मोठा केला. अन्नवस्त्रास कांहीं तोटा नव्हता. त्याच्या पोटीं अनिवार प्रेम होतें तो केवळ भक्तिप्रेमाचा पुतळा होता. त्याला शिष्याचा खरा जिव्हाळा. माझ्या गुरुसारखा गुरुच विरळा. त्याच्या प्रेमाचे वर्णन मी काय करू? त्याच्या मुखाकडे पाहिले तर ती मूर्ति नेहमीं ध्यानस्थ दिसे. आम्हां उभयतांना अत्यानंद होत असे. मी दुसरे कांहीं पाहत नसें. मी अहोरात्र गुरुमुखावलोकन

करीत असें. मला भूक, तहान याची स्मृति नसे. गुरुविण मात्र माझें मन अस्वस्थ असे. त्याचे शिवाय ध्यान नाहीं, दुसरे लक्ष्य नाहीं. तेंच माझें अनुसंधान होय अशी माझी निष्ठा गुरुपदीं होती. ही एक पैसा दक्षिणा. आतां दुसरा पैसा दक्षिणा म्हणजे सबुरी. सबुरी म्हणजे धैर्य, दम किंवा धीर घरणे.

धैर्य तीच गे बाई सबुरी। सांझ नको तिजला दुरी॥ पडता केव्हां ही जडभारी। हीच परपारीं नेईल॥ ५३॥ पुरुषाचें पौरुष ती ही सबुरी। पापताप दैन्यता निवारी। युक्तिप्रयुक्ति आपत्ति वारी। वाजूस सारी भयभीति॥ ५४॥ सबूरीवरी यशाचा वाटा। विंपत्ति पळवी वारा वाटा॥ येथें अविचाराचा काटा। नाहीं ठावका कोणाही॥ ५५॥ सबूरी सद्गुणांची खाणी। सद्विचार रायाची हे राणी॥ निष्ठा आणि ही सख्या बहिणी। जीव प्राण दोघींसी॥ ५६॥

—श्रीसाईसन्चरित अ. १९

माझ्या गुरुच्या अपेक्षेप्रमाणे ही दोन दिडक्या दक्षिणा मी देऊन टाकिली. माझ्या गुरुनें यापेक्षां दुसरी कसली अपेक्षा केली नाहीं. आणि माझी कधींहि उपेक्षा न कारीतां संकटकाळीं सदैव माझी क्षा केली. कधीं मी त्यांचे पायांपाशीं हात असें तर केव्हां केव्हां दूर परदेशांत राही. पण त्यांच्या प्रेमसुखाला मी कधीं अंतरलों नाहीं.

कांसवी जशी परतीरावरील आपल्या पिलांना नुसत्या प्रेमदृष्टीनेंच चारा घालते आणि पुष्ट करिते, तशीच माझ्या गुरुचीं तळ्हा होती. हे माई, या मशीर्दींत

(द्वारकामाईंत) बसून मी खरें सांगतों, तें तूं प्रमाण मान. माझ्या गुरुनें माझेच कान फुकले नाहींत (कान मंत्र दिला नाहीं) तर मी तुझे कान कसें फुंकू? गुरुच्या कूर्म दृष्टीनेंच शिष्यावर अमृत-वृष्टि होऊन त्यांना स्वानंद सुखाचा लाभ होतो हैं तूं नीट ध्यानांत ठेव आणि उगीच मंत्राच्या खटपटींत पडूं नको; तर तूं आतां जा, आणि अन्नग्रहण कर. उगाच जीवाला अपाय करून घेऊ नकोस.

एक मजकडे लक्ष्य देई। परमार्थ हेईल हातास॥

—अ. १९—॥७२॥

तूं माझ्याकडे अनन्यदृष्टीनें पहा. मीहि तुझ्याकडे तसेंच पाहीन. माझ्या गुरुनें मला याहून दुसरे कांहीं शिकविले नाहीं.

न ल्यो साधनसंपन्नता। न ल्यो षडशास्त्राचातुर्यता॥ एक विश्वास असावा पुरता। कर्ता हर्ता गुरु ऐसा॥ ७४॥ म्हणुनि गुरुची थोर महती। गुरु हरिहर ब्रह्ममूर्ति॥ जो कोण जाणे तयाची गती। तो एक त्रिजगतीं धन्य॥ ७५॥ येणे परी ती म्हातारी बोधितां। ठसली तियेचे मनीं ती कथा॥ ठेवूनि महाराजाचे पार्यां माथा। व्रत निवृत्तता आदरिला॥ ७६॥

याप्रमाणे ही समूल कथा ऐकून, तिची समर्पकता आणि सार्थकता पाहून अण्णासाहेबाना सानंद विस्मय वाटला. बाबांची ही लीला पाहून परमानंदानें त्यांचा कंठ दाटला; प्रेमोद्रेकानें त्यांना गाहिंवर आला आणि त्यांच्या अंतरीं सद्वेष ठसला. अण्णा-

साहेबांची अशी सद्गुरित वृत्ति पाहून शामराव त्यांना म्हणाले—कां हो अण्णा-साहेब, आपण गाहिंवरलां आणि असे स्वस्थ बसलां; अशा बाबांच्या अगणित लीला किती म्हणून तुम्हांला सांगूं?

या प्रमाणे भाषण चालले असतां, मशिदींतील घंटा ऐकूं आली. जेवणा-पूर्वींची बाबांची सविधि पूजा होऊन वाद्यांच्या गजरांत बापूसाहेब जोग, पंचाराति करीत होते. शामराव व अण्णासाहेब लगेच मशिदीकडे आले आणि पाहतात तों मंगलवाद्यांच्या गजरांत आणि ताशांच्या झणक्कारांत उच्च स्वरानें आरत्या म्हटल्या जात होत्या. मशिदींत अतिशय गर्दी होती. बायका मशिदींत वर होत्या आणि पुरुष मंडळी खालीं मंडपांत होती. त्या गर्दींतून शामराम पायऱ्या चहून वर गेले आणि अण्णासाहेबांनाहि त्यांनी आपल्यामागून खेंचून वर घेतले. शामराव बाबांच्या दक्षिण बाजूस बसले आणि अण्णासाहेब बाबांच्या समोर बसले. त्यांना पाहून शांत मूर्ति बाबा म्हणाले, शामरावांनी किती दक्षिणा दिली ती द्या. अण्णासाहेब उत्तरले—बाबा, हे शामराव येथेच आले आहेत, दक्षिणे ऐवजीं आपले नमस्कार स्वीकारा असें त्यांनी सांगितले. नंतर बाबा म्हणाले—दक्षिणा असें द्या, आपण उभयतां बोलला कां, ? ज्या कांहीं वार्ता केल्या असतील त्या समग्र सांगा, यावेळीं आरतीचा मोठा गजर चालला होता, तरी गोष्ट सांगावी ही मोठी उत्कंठता अण्णासाहेबांना लागून त्यांच्या मुखांतून ती बाहेर पडूं लागली, बाबाहि तक्रथास टेंकून बसले होते तरी,

ती गोष्ट ऐकण्यास पुढे सरसावले. अण्णा-साहेबांनीहि पुढे होऊन गोष्टी सांगण्यास सुरुचात केली. बाबा आम्हीं ज्या कांहीं वार्ता केल्या त्या सर्व चित्ताला गोड वाटल्या. त्यांतच एक म्हातारीची कथा अति अपूर्व वाटली. शामरावानें ती सांगताच आपली अतकर्य लीला स्पष्ट दिसून आली. त्या कथेच्या मिषानें आपण मजवर खरोखर अनुग्रह केलात. बाबा उत्सुकतेने म्हणाले, ती कथा समग्र सांग; ती अपूर्व आहे, अनुग्रह कसा केला तें पाहूं. तजी नुकतीच ऐकलेली आणि मनांत चांगली ठसलेली ती गोष्ट अण्णासाहेबांनी अस्त्वलित निवेदन केली. ती ऐकून बाबा प्रसन्नचित्त झाले आणि अण्णासाहेबांना म्हणाले—हें नीट अंतःकरणांत बाळगा हं. पुनः अति उल्हासानें विचारूं लागले कीं, किती ही गोड कथा ऐकिली तरी ती तुमच्या मनांत ठसली का? आणि खरीच सार्थकता मानली का? त्यावर अण्णासाहेब म्हणाले—बाबा, माझ्या मनांची आर्ति जाऊन मला खरी विश्रांति मिळाली आणि मला खरा मार्ग निश्चित-पणे कळून आला. यावर बाबांनी काय उपदेश केला तो हेमाडपंतांच्या शब्दांतच सांगूं.

मग बाबा वदती तयावरी। कळाच आमची आहे न्यारी ही एकच गोष्ट जीवीं घरी। फार उपकारी होईल ॥१०४॥ आत्मयाचें सम्यग्विज्ञान। सम्यग विज्ञाना कारण ध्यान ॥ तें ध्यानाचें आत्मानुष्ठान। तेणेच समाधान वृत्तीचें ॥१०५॥ होऊनि वैषणा विनिसुक्त। ध्याना आणावा

सर्वभूतस्थ ॥ ध्यान होईल व्यवस्थित ।
प्राप्तव्य प्राप्त होईल ॥ १०६ ॥ केवल जे
मूर्त ज्ञान । चैतन्य अथवा आनंदघन ॥
तेंच माझें स्वरूप जाण । तें नित्य ध्यान
करींगा ॥ १०७ ॥ जरी न आतुडे ऐसें
ध्यान । करी सगुणरूपानुसंधान । मर्नीं
नखाशिखांत मी सगुण । रात्रांदिन आणावा
॥ १०८ ॥ ऐसें करितां माझें ध्यान । वृत्ति
होईल, एक तान ॥ ध्याता ध्यान
ध्येयाचें भान । नष्ट होऊन जाईल ॥ १०९
एवं ही त्रिपुटी विलया जातां । ध्यातां
पावे चैतन्य घनता ॥ हीच कीं ध्यानाची
इतिकर्तव्यता । ब्रह्मसमरसता पावसी
॥ ११० ॥ कासवी नदीचे ऐलकांठीं ।
तिची पिळें पैल तटीं ।

ना दूध ना ऊन केवळ दृष्टी । देई पुष्टी
बालका ॥ १११ ॥ पिलियां सदा आईचे
ध्यान । नलगे कांहींच करणे आन । न
लगे दुध ना चारा ना अन्न । माता
निरक्षण पोषण त्या ॥ ११२ ॥ हे जे
निरक्षण कूर्मदृष्टि । ही तो प्रत्यक्ष अमृत-
दृष्टि । पिलिया लघे स्वानंदपुष्टी ।
ऐक्यसृष्टी गुरुशिष्या ॥ ११३ ॥ होतां
हा साईमुखें उच्चार । थांबला आरतीचा
गजर ॥ श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु जय-
जयकार । केला पुकार सकळांनी ॥ ११४ ॥

—श्रीसाईसच्चरित अ. १९

प्रिय वाचक हो, आपणहि यावेळीं
द्वारकामाईत त्या गर्दीत उभें आहोत
असें मनानें मानूंया, आणि सर्व मंडळी-
बरोबर त्रिवार गजर करूं या—

बोला—

श्रीसच्चिदानंद सद्गुरु श्रीसाई
महाराज की जय ।

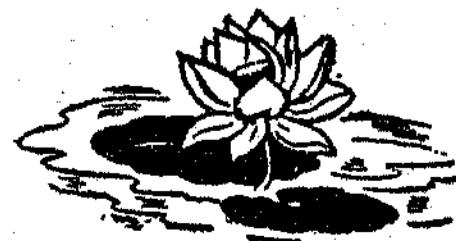
आरती आटपल्यावर प्रसाद वाटण्यास
सुरुवात ज्ञाली. श्री. जोगांनीं नित्यक्रमा-
नुसार नमस्कारपूर्वक ओंजळभर खडी-
साखर बाबांच्या हातांत दिली. ती त्यांनीं
सर्वंध अण्णासाहेबांच्या हातीं रिचविली
आणि पुनः बजाविलें कीं, ही गोष्ट चिर्तीं
ठेविल्यास तुळी स्थिती खडीसाखरेसांखी
गोड होईल, तुळें मनीचें कोड पुरेल,
आणि तुळें कोटकल्याण होईल. अण्णा-
साहेबांनीं नमस्कार केला आणि मागणी
केली कीं, अशीच कृपा असावी,
आशीर्वाद असावा आणि मला सांभाळून
ध्या म्हणजे झालें. तेव्हां—

बाबा वदती कथा श्रवण । करा मनन
आणि निदिध्यासन ॥ होईल स्मरण
आणि ध्यान । आनंद घन प्रगटेल ॥ १२०

—श्री साईसच्चरित. अ. १९

प्रिय वाचक हो, अण्णासाहेबांना
खडी-साखरेचा प्रसाद मिळाला, तसाच
या कर्थेतील अमृत उपदेश हाच खन्या
खडीसाखरेचा प्रसाद आम्हांला मिळत
आहे. तो सेवन करून मनन निदिध्यासानें
पचकून आपण सर्वजण बाबांच्या कृपेने
अमर व पुष्ट होऊया. तथास्तु.

(अपूर्ण)



सुख-शान्तीचा संदेश

केरळमधील कान्हनगड येथील आनंदाश्रमनिवासी श्रीस्वामी रामदास यांच्या ‘इन् दि ब्हिजन् ऑफ गॉड’ या ग्रंथातील एक उद्बोधक प्रसंग आम्ही गेल्या अंकी दिला होता. त्या ग्रंथाचे पहिले प्रकरण या अंकी देत आहोत. स्वामी रामदास पंचपाण्डव गुहेत राहात असतांना घडलेले कांही प्रसंग या प्रकरणात त्यांनी निवेदन केले आहेत. स्वामीजी स्वतःसंबंधी बोलतांना नेहमी तृतीयपुरुषांच उल्लेख करतात. या प्रकरणातील वृत्तांत वाचकांना अत्यंत मनोवेधक आणि नितान्त मननीय वाटेल.....

~~~~~ अनुवादकः— रामचंद्र पांडुरंग खांवेटे ~~~~

## (१) सर्व धर्मातील अद्वैत

मंगलोर शहरापासून दोन मैलावर काढी टेकडीवर पंच पांडव गुहा आहे. या टेकडीवरी सहा गुहांपैकीं रामदास रहात असलेली गुहा सर्वांत मोठी होती. तिची रचना अशा रीतीने होती की प्रातःकाळीं सूर्योदयाचे वेळीं कोवळ्या सोनेरी किरणांनी ती उज्ज्वल निघावयाची. रामदास तेथें जवळ जवळ तीन महिने राहिले. यावेळीं खरखरीत खादीची एक कफनी त्याच्या अंगांत असून आसनासाठीं ते मृगाजिन वापरत असत. खोबरेल घातलेली मिणमिणती मातीची पणती हाच त्याचा दिवा होता. याशिवाय एक मातीचे मडके हें त्याच्या त्यावेळच्या एकांतवासातील ऐश्वर्य होतें. रोज दोन

वेळ दूध व केळीं हा त्याचा त्यावेळचा आहार होता.

दिवसा मंगलोर शहरांतून व जिल्हाच्या इतर भागांतून त्याला भेटायला येणाऱ्या माणसांची रीघ लागलेली असे. एका वर्षातील त्याच्या प्रवासाच्या व त्यावेळच्या अनुभवाच्या गोष्टी ऐकप्यांत त्यांना अनुपम आनंद होई. भेटायला येणाऱ्या लोकांमध्ये सर्व धर्माचे व जातीचे लोक असत. हिंदू, मुसलमान, सिंशन वगैरे सर्व त्याच्या सहवासाचा आनंद लुटण्यास घडपडत असत. साधु संन्याशीहि त्याला भेद्दन आशीर्वाद देत असत.

हिंदूंशीं तो या विश्वाच्या आदि अंत व मध्य अशा स्थितीला कारणीभूत

असलेल्या परब्रह्माविषयीं चर्चा करी दुरिताचा नाश करून प्रेम व सत्प्रवृत्ति यांची प्रतिष्ठापना करण्यासाठी याच आदिशक्तीने युगानुयुगे भारतांत व जगाच्या निरनिराक्या भागांत वेळोवेळीं अवतार घेतलेले आहेत. राम, कृष्ण, बुद्ध, मोठमोठे दृष्टी महर्षि व साधुसंत या सर्वांनी, मुक्त होणें चिरंतन ईश्वराशीं तदाकार होणे हेच जीवनांतील उच्चतम ध्येय असल्याचे दाखवून दिलें आहे. हीच महत्तम अवस्था साध्य करून वेण्यासाठीं मानवी जीवन आहे. जगांतील सर्व प्राणीमात्रांच्या हृदयांत त्याच परमात्म्याचा वास असतो. सत्, चित् आनंद वैरे सर्व कांहीं तोच आहे. अव्यभिचारी भक्ति व संपूर्ण आत्मसमर्पण यांनीच तुम्ही त्याला पाहू शकाल. या ध्येय मार्गावरील सुरुचातीचे पाऊल म्हणजे मनाची शुद्धता व मनोव्यापारावर नियंत्रण प्राप्त करून घेणे हे होय. आणि तें एकाग्रतेने साध्य करतां येतें. मन एकाग्र करण्याची सोपी पद्धत म्हणजे अखंड नामस्मरण व आपण करीत असलेली प्रत्येक क्रिया त्या परमात्म्याच्या चरणी अर्पण करणे ही होय. ईश्वराला तुम्ही राम, कृष्ण, शिव किंवा इतर कोणत्याहि नांवाने संबोधा. नाम हेच ब्रह्म होय. नामस्मरण व परमेश्वराचे गुणसंकीर्तन यांनी मन शुद्ध होतें. प्रार्थना, स्तवन आणि उपवास हीहि हवींत. करुणायुक्त, शांति व क्षमा या दैवी प्रवृत्ति तुम्ही आपल्या अंगीं बाणविल्या पाहिजेत. हे सद्गुण ज्याच्या हृदयांत असतील तेथेच परमेश्वर वास

करीत असतो. वरील तत्त्वाची आत्म-प्रचीति तुम्हाला आली कीं, तुमचा स्वतः बद्दलचा अहंकार नष्ट होऊन ईश्वर व आपण हे एकच आहोंत असा साक्षात्कार होईल. या अनुभवानेच तुम्हांला अमरत्वाचेहि ज्ञान होईल. यानंतर तुम्ही याच दैवी प्रवृत्तीत वावरूं लागून तुमची दृष्टी विश्वमय होते. निरामय शांततासमाधान याचा तुम्हाला लाभ होतो. आपल्या हृदयांत असलेल्या ईश्वरानेच हे अखिल विश्व व्यापलेले आहे हे तुम्हांला दिसूं लागतें. तुमच्या दृष्टीने तो सर्वगामी ईश्वर सर्वत्र दिसूं लागतो. या दिव्यदर्शनाने तुमचे हृदय अपार प्रेमाने भरून जाते. जगांतील उच्च नीच भाव तुम्हांला जाणवत नाहींत. या परम अवस्थेनंतर तुम्हांला मुक्ति व अपार आनंद यांचा लाभ होतो. खिस्त, महंमद पैगंबर, झोरास्टर हे आणि इतर अनेक, हे सर्व याच महत्सत्याचे अवतार असून एकाच मार्गाकडे लोकांना ते नेत असतात असा विश्वास बाळगा. वस्तुतः सर्व धर्म हे मानवाला एकाच विश्वव्यापी ईश्वराकडे नेणारे निरनिराळे मार्ग होत.

मुसलमानांना रामदास अल्ला व महंमद यांच्या गोष्ठी सांगे. अल्ला म्हणजे सर्वशक्तिमान् इस्लाम शांततेची वाट दाखवितो. परमेश्वर खरोखरीच सर्वशक्तिमान आहे, शांतिस्वरूप आहे. अरेबियांतील अडाणी व लढाऊ जमातींत महंमद पैगंबर या प्रेषिताने इस्लामची स्थापना केली. आणि त्यांच्यामध्ये शांति, आणि प्रेम बंधुत्व या भावना जागृत केल्या.

सर्वशक्तिमान ईश्वराकडे जाण्याचा मार्ग त्यानें दाखवून दिला. कोणता तो मार्ग? आपल्या सर्व अशा आकांक्षा अळाऱ्या वरणी अर्पण करा असे महंमदानें सांगितले. तोच कर्तुमकर्तुम् आहे असा विश्वास बाळगा व सर्व गोष्टी त्याच्याच इच्छेनुसार होत असतात हे लक्षांत व्या. आत्मसमर्पणाचाच मार्ग महंमदानें दाखविला आहे. प्रार्थना आणि उपवास यांनी उत्पन्न होणाऱ्या आत्मसंयमाच्या योगानें हे घडतें यावर त्यानें भर दिला. आपल्या अनुयायांनी दिवसांतून कर्मात कमी पांच वेळा तरी नमाज किंवा प्रार्थना केली पाहिजे असा त्यानें दंडक घालून दिला होता. यामुळे त्यांना सतत ईश्वराचें स्मरण राहील. आणि त्यायोगे शुद्धाचरण व सेमाधानी वृत्ती यांची त्यांच्यामध्ये जोपासना होईल. ही अवस्था ग्रास होण्यास आपल्या बांधवांविषयीं प्रेम, दया व क्षमाशील वृत्ती आपल्या ठिकाणी बिंबविली पाहिजेत. परमेश्वराकडे आत्म्याची ओढ लावण्याऱ्या इतर धर्मांकडे सहिष्णुतेने पहा असे त्याचे म्हणणे होतें. धर्माच्या बाबतींत कोणावरहि सक्ती नसावी असेंच त्याचें म्हणणे होतें. औदार्य, कळकळ, प्रामाणिकपणा व बंधुभाव वैरे गोष्टीवर त्यानें विशेष भर दिला होता. आत्मयश व परस्परामधील प्रेम या योगानेंच तुम्ही ईश्वर व स्वतः यामधील अभेद जाणू शकाल असा त्यानें उपदेश केला. ईश्वराशी अद्वैत म्हणजे अखिल मानव जातीची एकता, अनुभवणे होय. ईश्वर हा अपार शांति व सामर्थ्य यांचे निधान

## हाहि एक रोगच

\* स्वतःची कांहाँच किंमत न वाटणे हाहि रोगाचाच एक प्रकार आहे. ही नम्रता नव्हे आणि हा विनयहि नव्हे. विनयाचे सोंग घेतलेला हा दंभ आहे.

—स्वामी विवेकानंद

आहे. त्याच्याशीं अद्वैत हे अमरजीवन होय.

खिश्चन लोकांना रामदास म्हणे:— खिस्ताविषयीं श्रद्धा बाळगणे म्हणजे त्याचा आदर्श आपल्यापुढे ठेवणे होय. त्याच्याप्रमाणे आपली वागणूक व त्याच्यासारखे शुद्ध निःस्वार्थी जीवन व्यतीत करणे हेच तुमचे अंतिम ध्येय असलें पाहिजे. तुमच्या हृदयांत ते खिस्ती आदर्शाचे विचार ठेवा व तुमच्या आयुष्यांत व वागणुकीत त्यापासून स्फूर्ती व्या. खिस्त हे दैवी प्रेमाचे व्यक्त स्वरूप आहे. ईश्वर म्हणजेच प्रेम अशी त्याने व्याख्या केली होती. आणि आपल्या सर्व आयुष्यांत खिस्तानें हेच सत्य सिद्ध करून दाखविले. त्यानें वर्णिलेले प्रेम कसल्या तज्ज्ञेचे होते? ते नम्रता, पावित्र्य आणि दया यांनी युक्त होते ज्याच्या हृदयांत अशा प्रकारचे प्रेम भरलेले असते तो खराखुर धन्य होय. कारण तोच परमेश्वराचा खराखुरा आवडता सुपुत्र होय. ईश्वराविषयीचे प्रेम त्याच्या अणुरेणूत भरलेले असते एकमेकावर प्रेम करा म्हणजे परमेश्वर

तुमच्या हृदयांत वास करील असें खिस्त सांगे. हेच अत्युच्च प्रेम तुम्हाला परमेश्वर-स्वरूपी नेईल. अनंत सुखाच्या साम्राज्यांत याच प्रेमानें तुम्हाला प्रवेश करतां येईल. स्वर्ग म्हणजे म्हणजे दुसरे तिसरे कांहीं नसून अमरजीवनाची जाणीव होय. तुमच्या हृदयांत स्वर्ग आहे असें जेव्हां तो म्हणतो तेव्हां तो हेच वर दिलेले रहस्य उघड करतो. ईश्वर ( जगत्पिता ) आणि खिस्त हे दोघे एकच आहेत. ईश्वर ( जगत्पिता ) म्हणजे अपार शांति आणि खिस्त म्हणजे प्रेम होय. म्हणून तुमचें जीवन हे संपूर्ण खिस्तमय म्हणजे प्रेममय झाले पाहिजे. मग तो ईश्वराकडे म्हणजे अनंत शांतीकडे नेईल. खिस्तानें दाखविलेला मार्गच फक्त मुक्तीकडे नेणारा आहे असे नाही. खिस्तापूर्वीहि अनेक महर्षींनी जगाला दैवी शानाचा दीप दाखविला होता. नम्रता हा सर्वोच्च गुण आहे असें खिस्तानें प्रतिपादिले. सर्वांविषयीं प्रेम व सहानुभूती हाच उत्तम जीवनादर्श आणि ईश्वरी इच्छेपुढे नम्रपणे मान तुकाविणे हाच अमरत्व व अनंत शांति मिळविण्याचा एक मार्ग आहे असें खिस्तानें प्रतिपादिले.

रामदास हा कोणत्याहि एका विशिष्ट पंथाचा नाही. सर्व पंथ, संप्रदाय व धर्म हे एकाच ध्येयाप्रत नेणारे निरनिराळे मार्ग आहेत असा त्याचा दृढ विश्वास आहे. एकाद्या सामान्य मुसलमानाला पाहून त्याला महंमद पैगंबराची, खिश्चन इस-माला पाहून येशु खिस्ताची, हिंदु इसमाला पाहून राम, कृष्ण, शिव यांची, बोद्ध इसमाला पाहून भगवान्

गौतम बुद्धाची आणि पार्श्वी इसमाला पाहून ज्ञानुष्ट्राची आठवण येते. जगांतील सर्व थोर प्रेषित हे या विश्वाच्या अस्तित्वाचें आदिकारण असलेल्या अशा परमेश्वराचेच अंश होत. गीता, कुराण, बायबल किंवा झेंद अवेस्ता यापैकी कोणत्याहि धर्मग्रंथांत एकच संदेश दिलेला आहे, आणि तो म्हणजे मुक्ति मिळविण्यासाठीं संपूर्ण आत्मसमर्पण करा हा होय.

## ( २ ) ईश्वराची उपासना

पंच पांडव गुहेतील रामदासाचा जीवनक्रम असा होता. दरोज पहाटे तीन वाजतां तो उठे व लगेच स्नानासाठीं तलावावर जाई. त्या ठिकाणचा रस्ता अगदी खड-बर्डीत व धोक्याचा होता. तरी तो दरोज काळोख्या रात्रीसुद्धा स्नान चुकवीत नसे. स्नान आटोपल्यावर आसनस्थ होऊन सूर्योदयापर्यंत तो ध्यान घारणा करी. पहिले कांहीं दिवस त्याचें ध्यान म्हणजे रामनामाचा मानसिक जप हे असे. त्यानंतर जप आपोआप संपला व त्याच्या मनःचक्षुसमोर एक प्रकाशवलय दिसूलागले. त्यायोगे त्याचें चित्त आनंदोर्मीनीं भरून जाऊ लागले. कांहीं दिवस वरील अनुभव आल्या नंतर. विद्युत् प्रकाश-सारखा एक अति तेजस्वी व झगझगीत प्रकाश त्याला दिसूलागून नंतर तोच सतत त्याला संपूर्णतः व्यापून टाकूलागला. त्याच्या अंग प्रत्यंगाच्या अणूरेणूतून अवर्णनीय अशा आनंदाच्या लहरी उठू लागल्या. ही स्थिती जेव्हां अनुभवास येऊ लागली तेव्हां

पहिल्याप्रथम त्याला आपल्या हातापायांची व नंतर सर्व शरीराची स्मृति राहीनाशी झाली. या समाधिस्थ स्थिरीत तो दोन दोन तीन तीन तास राहूलागला. तरीपण बाह्य जगाची अंधुक जाणीव त्याला होतच होती.

तो समाधिस्थ असतांना सकाळी त्याचे कांहीं मित्र त्याला भेटावयाला येत. त्यांची त्याला अस्पष्ट ओळख पटे. जवळपास कांहीं बोलणे चालू असेल तर ते त्याला अस्पष्ट ऐकावयाला येई. अर्थात् त्याचा अर्थ त्याला समजत नसे. ही समाधीची स्थिती इतक्या उत्कट प्रभाणांत येत असे कीं तीपासून आपली सुटका करून घेणे त्याला अशक्य होई. ही स्थिती जास्तीत जास्त तीन तासापेक्षा अधिक काळ टिकत नसे. वरील अवस्थेनंतर तो जेव्हां भानावर येई तेव्हां ईश्वराची स्तोत्रे व रामनामाचा जप तो करीत असे. वस्तुतः संभाषण, लिहिणे-वाचणे, या व्यातिरिक्त बाकीचा सर्व वेळ अखंडपणे तो रामनामाचा जप करीत असे.

या समाधीच्या अवस्थेमुळे त्याच्यांत आणखी एक फरक पडला. आणि तो म्हणजे रात्री झोपेत सुद्धा तो अर्धवट जागृतावस्थेत राहूलागला. त्यावेळी त्याचे मन एका अननुभूत अशा दिव्यानंदानें भरून जाई. एकादे वेळी ऐन मध्यरात्री एकादा मित्र अवाचित त्याच्या भेटीस येई. रामदास त्यावेळी जरी समाधिस्थ असला तरी त्याला गुहेपासून एका फलीगावर असलेल्या आपल्या मित्राचें अस्तित्व जाणवे. याच काळांत रात्री परमेश्वराच्या प्रेरणेने रामदास मध्यरात्रीपासून दोन तास

‘ईश्वराच्या शोधांत’ या आपल्या पुस्तकांतील अनुभव ग्रथित करू लागला. त्याच्या पंच पांडव गुहेच्या वास्तव्याच्या शेवटीं शेवटीं दिवसा त्याला भेटावयाला कोणी आले नाहीं तर रामदासाचा वराचसा वेळ समाधीत जाई. रामनामाचा जप आपोआपच बंद होई आणि शारीरिक भावनेपासून तो पलीकडे जाई. इर्थे एक अजोड असा अनुभव देण्यासारखा आहे. एके दिवशीं सकाळीं सूर्यादियाचे वेळीं तो सूर्याचे सोनेरी बिंब पहात असतां आपल्याला समाधी लागत आहे असा त्याला भास झाला आणि लगेच तो त्यांत गळनहि गेला. कांहीं वेळ गेल्यावर तो भानावर आला. त्याने सहज पाहिले तों आपल्या उजव्या पायाला एका सर्पांने विळखा घातलेला असत्याचें त्याला दिसून आले. आपल्या दुधारी जिव्हेने तो रामदासाच्या पायाचा अंगठा चाटीत होता. परंतु या भयंकर प्रकाराचा रामदासावर कांहीं एक परिणाम झाला नाहीं. अगदीं स्वस्थपणे तो त्या भयानक सर्पाच्या लाडिक लीला पहात होता. एक दोन मिनिटे अशा स्थिरीत गेली आणि तो सर्प आपणहून सरपटत गुहेबाहेर गेला रामदासाने त्यावर उद्गार काढले ‘हि दयाघना, रामा, इतक्या लौकर कां बेरे तुं निघून गेलास?’ खरोखर ईश्वराची लीला अगम्य आहे. विश्वांतील सर्व प्राणीमात्र हीं त्याचींच निरनिराळीं स्वरूपे आहेत. आणि त्याच्याद्वारा तोच निरनिराळ्या क्रिया घडवून आणतो. पुढे पुढे त्या सर्पाला रामदासाचा इतका लळा लागला कीं त्यानंतर तो दररोज तीन दिवस नेमाने रामदासाच्या शेजारी येऊन

बसे, त्यानंतर मात्र तो अजिबात येई-  
नासा झाला.

आपल्या अंतरात्म्यांतील परमेश्वराच्या  
आशेनुसार रामदासानें सात दिवस  
मौनप्रत धारण केले, इष्टमित्रांच्या अत्या-  
ग्रहामुळेहि त्यानें हैं व्रत ठरलेल्या काळा-  
आधी मोडले नाहीं. कारण त्याची तशी  
इच्छा असती तरी तो तसें करण्यास  
असमर्थ होता. खरोखर परमेश्वर त्याच्या-  
वर अवाधित वर्चस्व गाजवीत होता.

मंगलोर येथे एका मैदानांत  
रामदासानें महारोग्यांचा एक थवा  
पाहिला. त्यांच्यापैकीं एकाचा रोग तर  
फारच बळावला होता. त्याला एका  
हातगाडीत बसवून एक लहान धृष्टपुष्ट  
मुलगा दारोदार भिक्षा मागत फिरत होता.  
रोगामुळे त्या माणसाचा चेहरा इतका  
विद्रूप झाला होता कीं त्याचे चेहर्यावरील  
इतर अवयव ओळखूहि येत नव्हते.  
त्याचा सुबंध चेहरा म्हणजे एक तांबडी  
जखम झाली असून त्यांतून सारखा पूं  
गळत होता. त्याच्या पांपण्या, नाक, ओठ  
हे सर्व त्या भयंकर रोगानें नष्ट केले होते.

परमेश्वराचेच कार्य म्हणून रामदासाने  
त्या महारोग्यांना दुपारचे जेऊ घालण्याचे  
काम पत्करले. रामदासाला गुहेत भेटाव-  
याला येणाऱ्या लोकांनी वरील कामासाठी  
शिधा द्यावयाचे कबूल केले. रोज तीन  
घरामधून वरील शिध्याची भिक्षा मागून  
रामदास दुपारी सुमारे एक वाजता मैदा-  
नावर जाई व त्या रोग्यांना जेवू घाली.  
ज्या महारोग्याचा वर वर्णन केल्याप्रमाणे  
रोग बळावला होता त्याच्या सेवाशुश्रूषेस  
त्याने पहिल्याने आरंभ केला. रोगानें

त्याच्या हातापायाची बोटे झडली गेल्या-  
मुळे त्याला अन्न उचलून तें तोंडाशी  
नेणे देखील अशक्य होई.

तो रोगी जेवत असतां त्याच्या  
तोंडावर बसलेल्या माशा मारण्यांत  
रामदास गद्दन जाई. त्यावेळीं हळुवार  
हातानें त्या रोग्याच्या चेहर्यावरून  
तोंडांत गळणारा पूंहि त्याला टिपून  
धुवावा लागे. उरलेले अन्न त्यानंतर त्या  
लहान मुलाला व इतर रोग्यांना वाढून  
देण्यांत येई. अशा रीतीनें ईश्वरेन  
दोन महिने रामदासाकडून त्या रोग्यांची  
सेवा करविली. या सर्व काळांत राम-  
दासाला या कामाची किळस किंवा कंटाळा  
येण्याएवजी एक प्रकारचा अनुपम आनंद  
व उत्साहच वाटे. पंच पांडव  
गुहेला रामराम ठोकण्यापूर्वीच कांहीं  
दिवस हे अन्नदानाचें काम अचानक  
थांबले. हे देवाधिदेवा, तूंच आपल्या  
अनाकलनीय मार्गांनीं सर्व प्राण्यांना जेऊ  
घालतोस. रामदास तुझ्या सर्वसमर्थ हातां-  
तील फक्त कारणमात्र साधन आहे.

वरील महारोग्यांना जेऊ घालण्याचे  
काम संपल्यावर कांहीं दिवसांनीं एक  
मल्याळी गृहस्थ-मलबारचा रहिवासी  
रामदासाला भेटावयाला पंच पांडव गुहेत  
आला. तो इतका अशक्त आणि दुबळा  
होता कीं त्याच्या शरीराची नुसती हाडे  
राहिली होती. सेवा शुश्रूषा करण्याची  
ही दुसरी संधि दिल्यावहूल रामदासानें  
ईश्वराचे आभार मानले. या अशक्त  
आणि दुबळ्या स्वरूपांत ईश्वरच आपणा-  
कडून सेवा शुश्रूषा करून घेत आहे  
असा रामदासाचा ग्रह झाला. तो मल्याळी

गृहस्थ क्वचितच बोलण्याच्या मनःस्थिरीत असे. त्याच्या तोऱ्हून क्षीण आवाजांत 'कृष्ण शरण, कृष्ण शरण' असें शब्द निघत. आपल्या या पाहुण्यासाठीं रामदास सकाळ, संध्याकाळ दोन वेळा खाली गांवांत जाऊन भिक्षा मागे. हे परमेश्वरा तुळी लीला खरोखर अतकर्य आणि आश्वर्यकारक आहे. आघीचे महारोगी आणि सथ्याचा मल्याळी गृहस्थ ही तुळीच स्वरूपे. अखिल विश्व हे तुळेच व्यक्त स्वरूप आहे; आणि त्यांत तूच निरनिराळ्या स्वरूपानीं वावरत असतोस; तूच अनादि अनंत असें सत्य आहेस; सत, चित्, आनंद हे सर्व कांहीं तूच आहेस.

वर सांगितल्याप्रमाणे रामदासाला रोज भेटावयाला येणाऱ्यांमध्ये एक बोकड व एक गायहि असे. हे प्राणी रोज त्यांचे ठरलेले केळ्यांचे अन्न खावयास येत. बोकड नेहमी रामदासाबरोबर नाचे बागडे. तो त्याच्या जवळ जाऊन त्याच्या खांद्यावर चढण्याचा प्रयत्न करी. ती गायमात्र शांतपणे गुहेपाशी येई आणि मान पुढे करून रामदासाने दिलेले केळे खाऊन निघून जाई.

### ( ३ ) तरुण मुमुक्षु

रामदासाबरोबर हुबलीहून मंगलोरला येत असतां प्रेमळ माताजी-त्याची पूर्वाश्रमांतील पत्नी-बोटीच्या प्रवासाच्या त्रासाने आजारी पडली. तापानै ती जवळ जवळ विछान्याला खिलून गेली. ती बरी होईपर्यंत दर दोन तीन दिवसांनी रामदास तिच्या समाचारास जाई. अशाच एका भेटीच्या वेळी पुढूर येथील एक साधू-कृष्ण

### सर्वांत मोठा अहंकार

अहंकार जितक्या सूझुम गुणांचा तितका नाहीसा होण्यास कठीण. स्थूल गुणांचा अहंकार लवकर नाहीसा होतो. विद्येचा अहंकार त्याहून खोल असतो. पण सर्वांत खोल असलेला 'मी परमार्थी आहे' हा अहंकार नाहीसा होणे फारच कठीण असते.

—गुरुहेव रामभाऊ रानडे

राव-तेझे आलेला होता. रुग्णाच्या विछान्याद्वारा रामदास बसला होता. तेझे तो आला. त्याला पाहिल्यावर रामदासाने त्याला साष्टांग नमस्कार घातला. त्याचा स्वीकार करून कृष्णरावाने विचारले, 'गृहस्थाश्रमाचा संपूर्ण त्याग करून संन्यास आश्रमाची दीक्षा व्याव्याची काय आवश्यकता होती ?'

रामाचीच तशी इच्छा होती, रामदासाचा त्यापुढे कांहीं इलाज चालला नाहीं. रामदास उत्तरला.

'तुळा राम मग खरोखरच विचित्र दिसतो. मला दाखविशील तो कोटे आहे तो !' कृष्णरावाने विचारले,

'तो सर्वत्रच भरलेला असल्याने प्रत्येकाच्या हृदयांत तो आहे ' रामदासाने जबाब दिला.

कृष्णरावाने पुन्हा विचारले, 'मला तर कांहीं तो दिसत नाही. मग त्याचीच प्रेरणा आपल्याला मार्गदर्शन करते हे कशावरून ?'

‘सामान्य दृष्टीला तो अहश्य आहे हें खरें. पण मन पवित्र केल्यावर तो दिसतो.’ रामदास म्हणाला ‘जेव्हां तुम्ही प्रत्यक्ष त्याला पाहू शकाल तेव्हांच त्याची प्रेरणा आपल्या हालचाली घडवीत असते असे आपल्याला आढळून येईल. ऐहिक आसक्तीपासून मुक्तता व संपूर्ण आत्मसमर्पण, या परमेश्वर दर्शन घडवयाच्या दोन अटी आहेत.

‘तूं काय म्हणतोस ते मला नीटसे! समजलें नाहीं.’ कृष्णराव म्हणाला, ‘ईश्वराची भेट व्हावयाला ऐहिक व्यवहार सोडावा लागत नाहीं असा माझा विश्वास आहे.’

‘बरोबर’ रामदास उत्तरला. ‘पण रामदास हा अंशतः जगाचा नसून संपूर्णतः तो या जगांतच वावरत आहे. त्याचें दैवत ही एका विशिष्ट व्यक्तीत नव्हे तर विश्वांतील यच्चयावत प्राणी-मात्रांच्या ठिकाणीं आपल्या संपूर्ण तेजाने वास करणारी शक्ति आहे.’ इथें हे संभाषण आपटलें व रामदास गुहेत परत आला.

एके दिवशीं संध्याकाळीं सुमारे पांच वाजण्याच्या सुमारास चौदा वषांचा सारस्वत मुलगा रामदासाला भेटावयाला आला. यापूर्वीहि मधून मधून तो तेथें येत असे. त्याचे नेत्र अशूनी भरलेले होते. मोठ्या आवेगाने तो उद्गारला:—

‘रामा, यापुढे मी नेहमी आपल्या-बरोबरच राहीन. आपल्याला सोडून मी क्षणभरहि राहणार नाहीं. रामनामास माझे सर्वस्व वाहण्याची माझी इच्छा आहे.’

रामदासाने त्याला उपदेश केला, ‘राम, तूं येथें राहू शकणार नाहींस. तुझे पालक तुझी काळजी करीत असतील. तूं परत जा.’

‘पण मला माझ्या घरादाराशी पालकांशी आणि जगाशी कांहीं कर्तव्य नाहीं. आपणच माझे सर्वस्व आहात.’ तो मुलगा उत्तरला. ‘आपल्या सहवासांत मी त्या पवित्र नामाचा जप करीत राहीन.

‘पण हे तूं घरीसुद्धा करूं शकशील.’ रामदासाने सुचविले ‘त्या नांवाचा जप करण्यासाठीं एका विशिष्ट ठिकाणीं राहाण्याची आवश्यकता आहे असें नाहीं.’

‘नाहीं’ तो मुलगा जोरानें उद्गारला ‘मला घरी तसे करतां येणार नाहीं. शाळेबहूल मला अत्यंत तिटकारा आला आहे. पण मला रोज तेथें जावें लागते.’

‘मग शाळेत जायला काय झाले?’ रामदासाने विचारले.

‘खूप झाली ती शाळा! तेथें मला कांहीं वाईट मुलांची संगत लागलीं. तीं मुलें नेहमीं वाईट साईट बोलावयाची. आणि माझें चित्त इतस्ततः भटकत सुटायचें. त्यांच्या संगतीचा अगदी उबग आला आहे. परत मी शाळेत पाऊलसुद्धां टाकणार नाहीं.’

‘असें असेल तर मग शाळेत न जाता तूं घरीच रामनामाचा जप कर’ रामदासाने सांगितले. ‘तूं ठरवीत असलेला बेत तुझ्या पालकांच्या अनुमती शिवाय अंमलांत आणणे बरोबर नाहीं. तूं अजून लहान आहेस. त्यांचा सहा तूं बे. ते नेहमीं तुझ्या बन्ध्याकरिताच सर्व

कांहीं करतात. फक्त रामनामाचा जप करावयाचा मात्र सोङ्ग नकोस. 'त्याच्यावर विश्वास ठेव. आणि मन विघडविणाऱ्या मुलांची संगत टाळ.'

'मला परत पाठवू नका. माझे माता, पिता, गुरु हे सर्व कांहीं आपणच आहात.' असे म्हणून त्या मुलाने गुहेच्या अंतर्भागांत प्रवेश केला आणि एका काळोख्या कोपच्यांत बसून त्याने रामनामाच्या जपास सुरुवात केली. संध्याकाळ होऊन काळोख पडू लागला तेव्हां रामदासाने परत त्या मुलाजवळ जाऊन त्याला घरी परत जाण्यास सांगितले. कांहीं केल्या तो ऐकेना. पण मग मोठ्या कष्टाने तो परत घरीं जाण्यास तयार झत्ला. रात्र पडत चालली अमून चांगलाच अंधार पडला होता. तेव्हां रामदास त्या मुलाला पोचविण्यासाठीं निघाला. त्याचे घर खाली गांवांत देवळाजवळ होते.

रामदास त्या मुलाबरोबर टेकडी उतरत असतां, एक माणूस हातांत कंदील वेऊन वर येत असलेला त्यांना भेटला. तो रामदासाला आपल्या धन्याच्या घरीं कीर्तनाला बोलवायला आला होता. रामदासाने त्या मुलाला त्या इसमाच्या स्वाधीन करून त्याच्या घरीं पोचविण्यास सांगितले. आणि आपण कीर्तनाला निघाला.

कांहीं काळानंतर एक कानडी ब्राह्मण एके दिवशीं संध्याकाळीं रामदासाजवळ येऊन त्याच्या जवळ राहण्याची परवानगी मागू लागला. यालाहि शाळेमुळेच आपल्या आईबापांचा, घरादाराचा इष्टमित्रांचा कंटाळा आला होता. रामदासाने खूप प्रयत्न केले. पण तो तरुण अतिशय हळ्डी दिसला व कांहीं

केल्या परत घरी जाईना. त्या रात्री तो तेथेच राहिला. दिवसा तो कोठे गुस्त होई व काढी टेकडीवर कोठेतरी भटकत राही; व रात्री गुहेत परत येई. अन्नपाण्याची त्यानें कधीं पर्वाच केली नाहीं. जें कांहीं थोडेसे अन्न (म्हणजे दूध व केळी) मिळत असे तें रामदास व तो तरुण असे दोघे वाढून घेत. अशा प्रकारे सुमारे एक आठवडा तो तरुण आंबट तोंडाने राहिला. त्या काळाच्या शेवटच्या दिवशीं तर तो रात्रीहि गुहेत परत आला नाहीं. पण दुसरे दिवशीं सकाळीं पहाटेच तो परत आला. त्याचे कपडे धुळीने भरलेले होते. टेकडीवर उघड्या जमिनीवर पडून आपण संबंध रात्र घालविली असें त्यानें रामदासास सांगितले.

दुपारी चार लोक गुहेत आले, ते त्या तरुणाचे मित्र होते. त्याचे आईबाप एका खेड्यांत रहात असून तो शिक्षणासाठीं मंगलोरला होता. त्याच्या मित्रांनी त्याला आपल्याबरोबर गांवांत परत चलण्याचा बराच आग्रह केला पण त्याने ते सपशोल नाकारले. त्यांनी शेवटीं रामदासाला त्या तरुणाचे मन वळविण्याण्यास विनविले. रामदासाने सांगितले कीं आपण यथाशक्ति खूप प्रयत्न केले. पण तो कांहीं माझे ऐकत नाहीं. तरी पण त्याने त्या तरुणाला आपल्याजवळ बोलवले आणि त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून तो म्हणाला, 'राम, आपल्या पालकांना आणखी दुःख देऊ नकोस. तूं परत जा.' सांगितले तर नवल वाटेल पण आतां एक शब्दहि न उच्चारता तो. तरुण बिनतकार आपल्या मित्रांबरोबर घरी परत गेला.

## ४ समदर्शन

रामदासामर्थ्ये विशिष्ट बदल घडल्या-पासून दोन वर्षे ईश्वराचें शांत आणि चिरंतन स्वरूप जाणप्याची रामदासाची तयारी चालू होती. यावेळी त्याला नाम-रूप, विचार व इच्छा यांच्या अतीत जावयाचें होतें. चित्ताची प्रत्येक भावना आणि मनाची प्रत्येक शक्ति यांना उल्थून पलीकडे जायचें होत. जग हे त्याला अंधुक छायेप्रमाणे स्वप्नवत भासू लागले होतें. त्यावेळी त्याला झालेले हैं दिव्यदर्शन अंतर्गत होतें.

पहिल्या कांहीं दिवसांत त्याची ही स्थिती मधून मधून लुत होई आणि जगांतील विविधता, आवड-निवड, सुख-दुःख ही त्याला जाणवू लागत. परंतु परत शांत व समाधानी अशी मनःस्थिती त्याला लाभे. कांहीं काळानें त्याची हीच भावना सतत राहू लागली. इतर कोणत्याहि गोष्ठी विषययां त्याला आकर्षण राहिलें नाहीं. यानंतर कांहीं दिवसांनी याच्याहूनहि उच्च अशी अवस्था त्याला भासू लागली. आतापर्यंत त्याच्या मनःअक्षूना दिसणारे हश्य आता त्याच्या बाब्य दृष्टीलाहि दिसू लागले. या हश्यानें वरचेवर त्याचे डोळे दिपून जात. ईश्वरी प्रेमाचें हैं कार्य होतें. एकाच्या उमलत्या फुलप्रसाणे आपल्या आत्म्याचा विकास होत आहे असे त्याला वाटे. एका क्षणाधीत अखिल विश्वांत तो भरून गेला आहे. अशी त्याची अनुभूति होई. सर्व प्राणीमात्राबद्दल त्याच्या हृदयांत प्रेमभावना जागृत झाली. पूर्वी अनुभविलेल्या आनंदपेक्षा उत्कट अशा अतीव समाधानाचा प्रत्यय त्याला येऊ लागला. या-

वेळीच रामदासानें उद्बोध करण्यास मुरुवात केली कीं, राम हाच सर्व कांहीं तो सर्व ठिकाणीं आणि यच्चयावत सर्व प्राणीमात्रांच्या ठिकाणीं आहे. कांहीं महिने ही अवस्था मधून मधून त्याच्या अनुभवास येऊ लागली. जेव्हां जेव्हां ती नाहींशी होई तेव्हां तेव्हां तो एकांतवासाचा आश्रय घेत असे. वर दिलेली अवस्था त्याच्या अनुभवास येऊ लागली कीं तो लोकांत मिळून मिसळून परमेश्वराच्या अपार प्रेमाचे व त्याच्या स्मरणानें लाभणाऱ्या समाधानाचे वर्णन करी. त्याला वरील दर्शन बाब्य दृष्टीला लाभू लागल्यावर रामदासानें आपल्या जीवन कार्यासि सुरुवात केली. काढ्री टेकडीवर त्याणा दर्शनाची भव्यता व विशालता संपूर्ण प्रकट झाली आणि तेथे त्याचा तो दर्शनानुभव सतत राहू लागला. त्याखेरीज आता त्या दुसरे तिसरे कांहींच दिसेना. आतां त्याच्या हृदयसागरांत आनंदाच्या उर्मीवर उर्मी येऊ लागल्या. सामर्थ्य समाधान व भव्यता याची सतत जाणीव त्याला राहू लागली.

त्यानंतर रामदासानें आपली गुहा सोडली, आणि परत ऋमंतीला सुरुवात केली. त्याच्या सहवासांत येणाऱ्या प्रत्येक माणसाला तो त्या आनंदाचा, समाधानाचा कांहीं अंशांत प्रत्यय देऊ लागला. तो जेथे जेथे जाई तेथे त्याच्या सभोवती लोकांची वरीच गर्दी जमू लागली. लोकांचा प्रचंड समुदाय पाहून त्याच्या सर्वांगांदून दैवी प्रेमभावना उचंबळून येत. या अतीव दिव्यानंदाच्या स्थिरींतच तो सुख आणि शांति याचा संदेश घेऊन निघाला.

# श्रीरामकृष्णांच्या सहवासांत

अनुवादक-मंडणमिश्र

श्री. एम्. यांनी आपल्या अमर प्रथांत श्रीरामकृष्ण परमहंस यांचे भक्तांशी ज्ञालेले संवाद संकलित केले आहेत. त्यांच्या ग्रंथावरून कांही भाग अनुवादित करून पुढे दिला आहे—

देऊळ-बागेंतील आपल्या खोलीत केदार आणि इतर कांही भक्त यांच्याबरोबर भगवान् बोलत बसले होते. केदार हा सरकारी अधिकारी होता पूर्व बंगालमध्ये डाक्का येथे तो अनेक वर्षे राहिला होता आणि त्या ठिकाणी त्याचा व विजय गोस्वामीचा स्नेह जमला होता. ते दोघेहि बराच काळ एकत्र धालवीत आणि श्रीरामकृष्णांबद्दल व त्यांच्या तपस्येबद्दल घटका घटका बोलत राहात; केदार हा एका काळी ब्रह्म समाजाचा सदस्य होता. तो भक्तिमार्गांतील साधक होता. अध्यात्माच्या गोष्टी सुरु झाल्या की त्यांच्या डोळ्यांतून अश्रु वाहूं लागत.

संध्याकळचे पांच वाजले होते. केदारने त्या दिवर्णी श्रीरामकृष्णासाठी म्हणून एक धार्मिक समारंभ घडवून आणला होता. त्यामुळे तो विशेष आनंदांत होता. रामने भजने म्हणणाऱ्या एका माणसाला आणले होते व सबंध दिवस मोठ्या आनंदांत गेला होता.

## एकात्म भावाचे रहस्य

भक्त आणि ईश्वर यांच्या एकात्म-भावाचे रहस्य भगवान् विशद करून सांगत होते.

भगवान्—सच्चिदानन्दाचा साक्षात्कार होतां क्षणींच साधकाची समाधि लागते, नंतर त्याचीं सर्व कर्तव्ये निशेष गळून पडतात. समजा भी उस्तादा विषयीं बोलत असतांना तो स्वतःच येऊन हजर झाला, तर मग त्याच्याबद्दल बोलायची गरज कुठे उरते? मधमाशी गुं गुं करीत किती वेळ फिरते? ती फुलावर बसली नाहीं तोंपर्यंत. पण साधकावस्थेत मात्र कर्तव्ये सोळून चालायचे नाहीं. पूजा, जप, ध्यान, प्रार्थना, तीर्थयात्रा हीं सर्व प्राप्तकर्तव्ये त्यांने केलीच पाहिजेत.

‘ईश्वराचा साक्षात्कार झाल्यानंतरीही त्यांच्याबद्दल चर्चा करीत बसणारा कोणी माणूस आढळला तर असै समजावे की फुलावर बसून मध पितांनाहि शोडा गुंजारव करणारा हा मअर आहे.’

त्या उस्तादाचें गाणे भगवानांना फार आबडले. ते त्याला म्हणाले, ‘संगीतासारख्या कलेंत ज्यानें विशेष उल्लेखनीय प्राबोध्य मिळविलेले असतें, त्याच्यामध्ये ईश्वरी शक्तीचा खास आविष्कार झालेला असतो.’

### देवाबद्दल प्रेम हवे

**गर्वई :** ‘महाराज, ईश्वर-साक्षात्काराचा मार्ग कोणता ?

**भगवान् :** ‘भक्ति ही सर्वांत आवश्यक अशी एकमेव गोष्ट आहे. ईश्वर सर्वांतर्यामीं आहे हें खरेच. पण मग भक्त कोण ? तर ज्याचें चित्त ईश्वरावर जडलेले असतें तो. पण ज्याच्या अंतःकरणांत स्वार्थ आणि अहंकार यांची वस्ती आहे त्याचें ईश्वरावर चित्त जडणार नाही. अहंकाराच्या टेंकाडावर ईश्वरी कृपेचें पाणी सांठून राहाणार नाही. तें खालीं वाहून जाईल.

केदार व इतर भक्तांना उद्देशून—  
‘ईश्वराचा साक्षात्कार सर्व मार्गांनी होऊ शकतो. सर्व धर्म खरेच आहेत. महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे घराच्या छपरावर पौचण्याची आहे. तिथें जाण्यासाठी दगडाचा जिना वापरला अथवा लांकडी जिन्याचा उपयोग केला किंवा बांबूच्या पायच्या केल्या वा दोर धरून लांबकळत गेले, तरी वर जाऊन पौचणे हेच एकमेव महत्त्वाचें. बांबूचा खांब वापरूनहि तुम्हांला वर चढून जातां येईल.

‘दुसऱ्या धर्मांत पुष्कळ चुका आणि भ्रम आहेत असें तुम्ही कदाचित् म्हणाल. मी यावर असें उत्तर देईन, समजा

चुका व भ्रम आहेत. प्रत्येक धर्मांत कांहींना कांहीं चुका आहेत. प्रत्येकाला असें वाटतें कीं आपलेंच घड्याळ तेवढे बिनचूक वेळ दाखवितें. देवाबद्दल ओढ असली म्हणजे पुरे. त्याच्याबद्दल प्रेम वाटणे त्याचें आकर्षण सदैव वाटत राहणे, एवढे असलें म्हणजे पुरे. ईश्वर हा अंतर्यामी असलेला मार्गदर्शक आहे हें तुम्हांला ठाऊक नाहीं का ? आपल्या चित्ताची आस त्याला कळते, आपल्या अंतःकरणांतील ओढ त्याला समजते. समजा एखाहा गृहस्थाला अनेक मुलगे आहेत. वडील मुलगे त्याला स्पष्ट शब्दांत ‘बाबा’ किंवा ‘पपा’ म्हणून हाक मारतात. पण लहानगे मुलगे फारतर ‘बा’ किंवा ‘पा’ एवढेंच म्हणून शकतात. आतां जे मुलगे अशी बोबडी हांक मारतात त्यांच्यावर काय तो बाप रागावेल ? बापाला कळतें कीं ते मुलगेहि आपल्याला हांक मारीत आहेत. फक्त आपले नांव त्यांना स्पष्ट उच्चारतां येत नाहीं. बापाला सगळीं मुले खारखींच असतात. त्याच प्रमाणे भक्त देवाचाच धांवा करीत असतात. फक्त ते म्हणतात तीं नांवे निरनिराळीं असतात. ते एकाच व्यक्तीला विविध नांवांनी हांक मारीत असतात. ईश्वर एकच आहे, त्याचीं नामे मात्र अनेक आहेत.’

### साधनेची आवश्यकता

आपल्या खोलीच्या ईशान्येकडील पडवींत श्रीरामकृष्ण हाज्ञाराबरोबर बोलत असतांना एम्. तिथें आला. त्यानें अत्यंत भक्तिभावानें भगवानांना प्रणाम केला.

**भगवान् :** ईश्वरचंद्र विद्यासागरनां आणखी कांहीं वेळां भेटावें असें माझ्या मनांत येते. चित्रकार प्रथमतः आपल्या चित्राची सर्वसामान्य रूपरेषा काढतो आणि नंतर त्यांत रंग भरणे, तपशिलाच्या अनेक गोष्टी दाखविणे हें सावकाशीने करतो. मूर्तिकार प्रथम मातीची मूर्ति बनवितो, ती प्लॉस्टर करतो, सफेतीचा हात देतो आणि नंतर ब्रशानें ती रंगवितो. या सर्व गोष्टी क्रमाक्रमानें केल्या पाहिजेत. विद्यासागरांची तयारी पुरी झाली आहे. पण त्यांच्या अंतरंगावर अजून एक पातळसा पडदा आहे. सध्यां ते सत्कार्य करण्यांत निमग्न असतात. पण आपल्या अंतर्यामीं काय आहे याची त्यांना जाणीव नाही. त्यांच्या अंतर्यामीं सुवर्ण दडलेले आहे. परमेश्वर सर्वांतर्यामीं असतो. माणसाला हें खरेंखुरें पटलें म्हणजे मग सर्व कमें सोडून देऊन उत्कट अंतःकरणानें ईश्वराची प्रार्थना करावीशी त्याला वाढू लागते.

याप्रमाणे भगवान् एम्.शीं बोलत राहिले—कधीं उमे राहून तर कधीं पडवीवर मार्गेपुढे येरझारा धालीत.

**भगवान् :** आपल्या अंतरंगांत काय आहे हें ओळखण्यासाठीं थोड्याबहुत आध्यात्मिक साधनेची आवश्यकता असते

### साक्षात्काराचा अर्थ

**एम् :** महाराज, ‘ईश्वर साक्षात्कार’ याचा नेमका अर्थ काय? ईश्वरदर्शन हे शब्द म्हणतांना तुमचा या शब्दांमागील अभिप्राय काय असतो? आणि हें ईश्वरदर्शन कसें घडते?

### हा भ्रम नसावा

आपल्या मार्गे पूर्ण बंदोबस्त करून मार्गे कोणी गेला नाही; पुढे आमचीहि तीच गत होणार आहे. म्हणून देवाकडे लक्ष ठेवून, ज्या ज्या प्रसंगी कांहीं अडचण पडेल त्या त्या प्रसंगीं देवाचें नामस्मरण करून कार्य करावें. पण मी कर्ता हा भ्रम नसावा.

—गुरुदेव रामभाऊ रानडे

**भगवान् :** वैष्णवांच्या मतें साधक आणि ईश्वरदर्शन झालेले सिद्ध हे भिन्न भिन्न प्रकारांत पडतात. ते प्रकार म्हणजे प्रवर्तक, साधक, सिद्ध आणि सिद्धातिसिद्ध हे होते. या मार्गात ज्याने प्रथमच पाऊल टाकले आहे तो प्रवर्तक. कांहीं काळ ज्याने आध्यात्मिक साधना केली आहे, जप, तप, ध्यान, पूजा ईश्वरकीर्तन आचरण ज्यांच्या हातून घडले आहे, तो साधक समजावा. ‘ईश्वर आहे’ असें ज्याला हृदयस्थळान आहे तो सिद्ध. हें स्पष्ट करायला वेदांतांत एक दृष्टान्त देतात. तो असो:—धराचा धनी एका काळोख्या खोलीत झोंपला आहे. त्याला शोधण्यासाठीं कोणी तरी त्या अंधारांत चांचपडत आहे. तो एखाद्या खाटेला स्पर्श करतो नि पुन्हा म्हणतो, ‘छे, तो हा नव्हे’ तो दाराला स्पर्श करतो नि म्हणातो, ‘नाहीं, तो हा नव्हे’ या पद्धतीला वेदांतात ‘नेति नेति’ पद्धति म्हटले आहे. अखेरीस त्याचा हात

वरधन्याला लागतो आणि तो उद्गारतो 'हा इथें आहे.' म्हणजे आपल्या धन्याच्या 'अस्तित्वाचें' ज्ञान आतां त्याला ज्ञालेले असते. त्यानें धन्याला शोधून काढलें आहे पण अजूनहि धन्याची त्याला दाट ओळख पटलेली नाहीं.

दुसरा प्रकार म्हणजे सिद्धातिसिद्धाचा. प्रेम आणि भक्ति यांच्या योगानें परमेश्वराची ओळख पटवून घेऊन साधक प्रत्यक्ष ईश्वराशीं सुलगीनें बोलूळ लागतो, तेव्हां तो अनुभव कांहीं आगळाच असतो. सिद्धाला परमेश्वराचें ज्ञान खासच असते. परंतु सिद्धातिसिद्धाला परमेश्वराचा अत्यंत निकट परिचय ज्ञालेला असतो.

### भक्तीचे विविध भाव

ईश्वराचा साक्षात्कार घडण्यासाठीं शांत, दास्य, सख्य वात्सल्य अथवा मधुर यापैकीं कोणता तरी एक भाव धारण करावा लागतो.

प्राचीन काळच्या कृष्णमध्यें शांतभाव होता. त्यांना कसल्याहि संसार सुखाची आस नव्हती. पतिनिष्ठा असलेल्या साध्वीचा आपल्या पतीविषयीं जो भाव असतो त्यासारखीन्ह ही निष्ठा असते. सर्तीला एकच ठाउक असतें, तें हें कीं आपला पति म्हणजे प्रेम व सौंदर्य यांचा पुतळा आहे. मूर्तिमंत मदन आहे.

नंतर दास्य-चाकर व धनी यांमधिल नात्यासारख्या हा भाव आहे. हनुमानाची रामावर दास्य-भक्ति होती. रामासाठीं म्हणून तो जेव्हां कांहीं करी तेव्हां त्याला सिंहाचें बळ आंगीं येत असे. पत्नीमध्येहि ही भावना असते. आपल्या पतीची ती

तनमनानें सेवा करते. मातेमध्येहि हा भाव असतो. कृष्णाविषयीं यशोदेचा दास्य-भाव होता.

सख्य-मित्रत्वाचा भाव. मित्र एकमेकांना म्हणतात, 'अरे, इकडे येऊन माझ्याजवळ बस. सुदामा आणि इतर यांनी अनेकदां आपल्या कृष्णाला आपण खालेल्या फळांपैकीं फळें खायला घातलीं. ते कधींकधीं कृष्णाच्या आंगाखांद्यावर खेळतहि

वात्सल्य-मातेचा आपल्या अपत्याविषयींचा भाव-यशोदेचा कृष्णाबद्दल हा भाव होता. पत्नीमध्येहि थोड्या प्रमाणांत हा भाव असतो. ती जणू आपल्या जीवन-सप्तानें पतीचें पोषण करीत असते. आपल्या मुलानें पोटभर खाल्लें असें पाहिले कीं आईचा जीव थंड होतो. कृष्णाला खाऊं घालण्यासाठीं हातांत लोण्याचा गोळा घेऊन यशोदा इकडे तिकडे फिरत असे.

मधुर—जाराबद्दल स्त्रीला वाटणारा भाव. राधेमध्यें श्रीकृष्णाबद्दल मधुर भाव होता. पत्नीलाहि पतीबद्दल हा भाव असतो. या एका एका भावामध्यें बाकी चारी वृत्तींचा समावेश होतो."

### देव कसा दिसतो

एम्. : जेव्हां परमेश्वर दिसतो तेव्हां तो या आपल्या चर्मचक्षुंना दिसतो काय?

भगवान् : ईश्वराचें दर्शन चर्मचक्षुंना होणें शक्य नाहीं. आध्यात्मिक साधना चालू राहिली म्हणजे साधकाला प्रेम-देहाची प्राप्ति होते. त्याबरोबर त्याला 'प्रेम—चक्षु' 'प्रेम—कान' हेहि लाभतात. ईश्वर या

प्रेम-नेत्रांनी दिसतो. त्याचे शब्द प्रेम-कानांना ऐकूं येतात. साधकाला 'प्रेम-जननेंद्रिय' देखील लाभते.

हे ऐकतांच एमुला हंसू कोसळले. पण त्यामुळे मुळींच विचलित न होतां भगवान् पुढे म्हणाले, 'या प्रेमदेहानें जीवात्मा परमात्म्याशीं बोलूं चालूं शकतो.'

एम् परत गंभीर झाला.

भगवान् : पण ईश्वराविषयीं अत्युल्ट प्रेम असल्याविना मात्र हे शक्य नाहीं अत्यंत उत्कटपणे ईश्वरावर ज्याचे प्रेम जडले आहे त्याला जळीं, स्थळीं, काढीं, पाषाणी ईश्वराशिवाय दुसरे कांहींहि दिसत नाहीं. कावील झालेल्या माणसाला सर्वत्र पिवळेच दिसावें तसें हे आहे. मग भक्ताला वाटते 'सोऽहम्' हे खरे.

दारूने धुंद झालेला दारूबाज म्हणतो, 'खचित मी काली आहे.' प्रेमाने धुंद झालेल्या गोपी म्हणत; 'खचित मी कृष्णच आहे.'

जो दिवस रात्र ईश्वराचा विचार करतो त्याला सर्वत्र ईश्वर दर्शन घडते. एखाद्या ज्योतिकडे बराच वेळ सारखें टक लावून पाहात राहिले म्हणजे सगळी-कडे ज्योतीच दिसूं लागतात. तसेंच हे आहे.

एम्, च्या मनांत विचार येउन गेला, "पण त्या ज्योतींत खरी ज्योत एकहि नसते."

**संशय निवृत्ति केव्हां होते ?**

श्रीरामकृष्ण माणसाच्या अगदीं खोल अंतर्गांतले विचारहि स्पष्ट ओळखूं

कसें वागावें ?

काल जें झालें त्यावद्दल दुःख करूं नये; उद्यां काय होणार याची काळजी करूं नये, आज मात्र आनंदांत आपले कर्तव्य करावें. जो निःस्वार्थ बुद्धीनें प्रेम करतो त्याला आनंद खास मिळतो.

— श्रीगांदवलेकर महाराज

शकत. तेव्हां ते म्हणाले, 'त्या चैतन्य-मयाचा सारखा विचार करून आपली संपूर्ण जाणीव नष्ट होत नाहीं. शिवनाथ एकदां म्हणाला होता कीं देवाचा सारखा विचार करून मेंदू विघडतो. त्यावर मी त्याला म्हटले कीं जो स्वतः शुद्ध जाणीव आहे त्याचा विचार करून माणसाची जाणीव नष्ट कशी होईल ?'

एम् : होय महाराज, हे मला पटते. एखाद्या अभावरूप पदार्थाचीं चिंतन करण्यासारखें कांहीं ईश्वर चिंतन हे नव्हे

शाश्वत बुद्धिरूप असलेल्या ईश्वराचे सतत चिंतन करून माणूस स्वतःची बुद्धि कशी गमवील ?'

भगवान् : ( खूष होऊन ) 'ईश्वराच्या कृपेने तुला हे कवूं शकते त्याची कृपा असल्याविना मनाचे संशय नष्ट होत नाहींत. आत्मसाक्षात्काराखेरीज मन निःशंक बनत नाहीं.

'पण ईश्वराची कृपा ज्याच्यावर आहे त्याला कशाचेहि भय उरत नाहीं. बापाचा हात धरून मूळ चालत असले म्हणजे

मध्येच कुठे ठेंचाळण्याचे भय शिळक  
राहते. पण वापच मुलाचा हात घरून  
त्याला चालवीत असला म्हणजे हें भय  
नसते. माणसाचे मन निःशंक करून  
त्याला कृपापूर्वक ईश्वराने दर्शन दिले  
म्हणजे भग त्या माणसाला दुःखाचे  
नांवाहि उरत नाही. पण अत्यंत आर्त  
अंतःकरणाने प्रार्थना करावी आणि  
अध्यात्मिक साधना आचरावी तेव्हां ही  
कृपा साधकाच्या बांध्याला येते. मूल  
आईसाठी सैरावैरा धावूं लागले की  
आईला दया येऊन ती त्याच्यासमोर  
उभी राहते. आर्धी ती लपलेली असते.’

### महा-मायेची लीला

एम्ब्या मनांत आले, पण ईश्वराने  
आम्हांला असें सैरावैरा धावायला कां  
लावावे ?’

ताळाळ श्रीरामकृष्ण म्हणाले,  
‘आपण इकडे तिकडे थोडे धांवावे ही  
त्याची इच्छा असते. अशा वेळीच खूप  
मजा येते. ईश्वराने केवळ क्रीडा  
म्हणून हें जग उत्पन्न केलेले  
आहे. याला महा-माया म्हणतात.  
यासाठी माणसाने ह्या दिव्य मातेचा त्या  
विश्वशक्तीचा आसरा शोधला पाहिजे.  
मायेच्या बंधनांनी तिनेच आपले हातपाय  
बांधून टाकले आहेत. हीं बंधने तुटतलि  
तेव्हांच ईश्वर साक्षात्काराचा मार्ग  
मोकळा होईल.

भगवान् पुढे म्हणाले, ‘ईश्वरकृपेचा  
लाभ होण्यासाठी इव्यमातेला, आदि-  
शक्तीला प्रसन्न केले पाहिजे. ईश्वर आणि  
महा-माया एकच, आपल्या मायेने तो  
जगाला मोह पाडतो आणि उत्पाति-

स्थिति-ल्याची ही जादू आपल्या  
नजरेसमोर उभी करतो. या  
महामायेने अज्ञानाचे इंद्रजाल आपल्या  
डोक्यांसमोर पसरले आहे. ती आपला  
मार्ग मोकळा करील तेव्हांच आपल्याला  
गाभान्यांत प्रवेश मिळेल. बाहेर असल्या-  
मुळे आपल्याला फक्त बाहेरच्या वस्तु  
दिसतात. पण सचिदानंदमयस्वरूप  
चिरंतन वस्तूचे दर्शन आपल्याला घडत  
नाही. यासाठीच पुराणांत वर्णन केलेले  
आहे कीं मधु-कैटभादि राक्षसांचा वध  
करण्यासाठी ब्रह्मदेवाने महा-मायेचे  
स्तवन केले.

‘या विश्वाचे मूळ कोणते म्हणाल  
तर ते शक्ति हें होय. या आदिशक्तीची  
दोन स्वरूपे आहेत—विद्या आणि अविद्या.  
अविद्या भुरळ पाडते. ती कामिनी  
कांचनांना निर्माण करते व भग त्यांचा  
मोह पाडते. विद्या ही भक्ति, दया,  
शहाणपण, प्रेम यांना जन्म देते, आणि  
ईश्वराकडे जाण्याचा मार्ग दाखविते.  
अविद्येलाहि प्रयत्न करून घेतले पाहिजे.  
शक्तिपूजेचा हेतु हाच आहे.

‘शक्ति प्रसन्न होण्यासाठीं भक्त  
विविध भाव धारण करतो. मोलकरीण,  
घीरोदात पुरुष अथवा बालक यापैकीं  
कोणाचाहि भाव तो धारण करतो. पुरुष  
समागमाच्या योगाने स्त्रीला जसें संतुष्ट  
करतो तसें शक्तीला संतुष्ट करण्यासाठीं  
साधक घीरभाव घरतो.

‘शक्तिपूजा अत्यंत अवघड आहे,  
ती साधी गोष्ट नव्हे. मी दिव्यमातेची  
मोलकरीण व सखी या भावसाधनेत  
दोन वर्षे घालविली. पण माझी स्वभा-  
विक वृत्ति बालकाची आईबद्दल असते

तशी आहे. कोणत्याहि स्त्रीचे स्तन मला माझ्या मातेच्या स्तनांसारखेच दिसतात.

‘ सर्व स्त्रिया या शक्ति-स्वरूपे होते. वायव्य भारतांत वधू लग्नाच्या प्रसंगी एक सुरी हातांत घेते. बंगालमध्ये वधू अडकिता घेते. याचा अर्थ असा वर हा वधूच्या म्हणजे दिव्यशक्तीच्या साहाय्यानें मायेचीं बंधने तोडून टाकील हा धीर-भाव होय. मी दिव्य-मातेची या भावानें कधीं पूजा केली नाही. माझा सदैव बालक-भावच होता.

‘ वधू ही मूर्तिमंत शक्ति होय. लग्न-समारंभांत वर एखाद्या वेडप्यासारखा कसा मार्गे वसलेला असतो, तुं पाहिले नाहींस का? पण तीच वधू पहा-कशी धीटपणानें वावरते !

‘ ईश्वरप्राप्तीनंतर भक्त ईश्वराचें बाह्य वैभव, त्याच्या सृष्टीचें कौतुक विसरतो. प्रत्यक्ष पाहिले म्हणजे नंतर त्याच्या लीलावैचिन्याचें चिंतन भक्त करीत नाहीं. ईश्वरी दिव्यानंदांत निमग्न शालेला भक्त या बाह्य गोष्टीचा हिशेब करीत बसत नाहीं. नरेंद्र समोर दिसला म्हणजे ‘ तुझे नांव काय? तुं कुठे राहतोस? ’ यो चौकशांची गरज राहात नाही. असल्या चौकशांना वेळ कुठे आहे? एकदां हनुमानाला कोणी तरी ‘ आज तिथि कोणती? ’ म्हणून विचारले. हनुमान् म्हणाला, ‘ भाई, मला वार माहीत नाहीं, मला तिथि ठाऊक नाहीं किंवा नक्षत्र कोणते हेहि माहीत नाहीं. मला राम चिंतनाखेरीज दुसरे कांहीं ठाऊक नाहीं.’

### अनुभव आणि आठवणी

दुर्गापूजे अगोदरचा सोमवार होता. श्रीरामकृष्ण अत्यंत प्रसन्न चित्त होते.

कारण नरेंद्र आलेला होता. देऊळ-बागेंत नरेंद्रानें आपल्याबरोबर ब्राह्म समाजाचे दोन तीन तरुण सदस्य आणले होते. यांखेरीज राखाल, रामलाल, हळरा, व एम्. हे भगवानाजवळ होते.

नरेंद्रानें श्रीरामकृष्णांबरोबर दुपारी जेवण केले. भगवानांच्या खोलींत शिष्यांनीं थोडी विश्रांति घेण्यासाठीं घेण्यासाठीं हांतच्या आंथरून वर सतरंज्या पसरल्या होत्या. थोड्या गिर्दा ठेवल्या होत्या. नरेंद्राच्या शेजारीं श्रीराम-कृष्ण एखाद्या लहान मुलासारखे बसले होते. ते मोठ्या आनंदांत शिष्यांसह गप्पा मारीत होते. हास्यानें प्रकुल्ळ झालेल्या मुद्रेनें, नरेंद्राकडे स्थिरदृष्टीनें पहात ते शिष्यांना साधनेचे विविध मार्ग सांगत होते व मधून मधून आपल्या जीवनांतील आठवणी वर्णन करीत होते.

**भगवान् :** ‘ मला समाधिदशेचा अनुभव आल्यानंतर फक्त परमेश्वराबद्दलच काय ते ऐकावें अशी अत्युत्कट आस माझ्या चित्तांत निर्माण झाली. जिथे कुठे धार्मिक प्रवचने चालली असतील अशी जागा मी हुडकून काढी. कृष्ण-किशोरांचे आध्यात्मरामायण ऐकायला मी जात असै.

कृष्णकिशोरची श्रद्धा केवढी होती! एकदां वृंदावनाला असतांना त्याला तहान लागली म्हणून पाणी पिण्यासाठीं तो विहिरीवर गेला. शेजारीं एक माणूस उभा असलेला त्याला दिसला. त्याला पाणी काढायला सांगितल्यावर तो म्हणाला, ‘ मी अंत्यज आहे, महाराज. आपण ब्राह्मण.

मी तुमच्यासाठीं पाणी कसें काढूँ ?' कृष्णकिशोर म्हणाला, 'शिवनाम घे. त्याच्या नामजपानें तुं पवित्र होशील.' त्या अंत्यजानें सांगितल्याप्रमाणें केले आणि सनातनी असूनहि कृष्णकिशोर त्याच्या हातचें पाणी प्याला. केवढी निष्ठा ही !

'एकदां एक साधु गंगातीरावर आला, व दक्षिणेश्वर नंजीक आरिआधा बांटवर राहिला. त्याचें दर्शन घ्यावें या विचारानें मी हलधारीला म्हणालों, 'कृष्णकिशोर व मी असे दोघे एका साधूच्या दर्शनासाठीं जात आहोत. तुं येणार का ?' हलधारी म्हणाला, 'मनुष्य-देह म्हणजे नुसता मातीचा पिजरा. तो पाह्यला येऊन काय करायचें आहे ?' हलधारी हा गीता, वेदांत इत्यार्दीचा मोठा व्यासंगी. म्हणून त्यानें त्या साधूचा 'मातीचा पिजरा असा उल्लेख केला. मी हें कृष्णकिशोरला सांगितलें. तो संतापून म्हणाला, 'असा उद्गार काढणें हा हलधारीचा केवढा उर्मटपणा ! जो मनुष्य चोवीस तास ईश्वरचिंतनांत निमग्न असतो, रामाचें ध्यान करतो, आणि ईश्वरप्रीत्यर्थ ज्यानें सर्वसंग परित्याग केला आहे, त्याला 'मातीचा पिजरा' म्हणून तो त्याची अशी हेटाळणी करी करतो ? असा असा मनुष्य म्हणजे साक्षात् चैतन्याचा अवतार होय, हें त्याला माहीत नाही काय ?' हलधारीच्या त्या उद्गारांनी तो इतका अस्वस्थ होऊन गेला होता कीं त्यानें तेव्हांपासून त्याच्याशीं बोलणे

सोडलें आणि देऊळ-बागेत तो समोर दिसला कीं हा तोड फिरवूं लागला.

'एकदां कृष्णकिशोरनें मला विचारलें, तुम्हीं जानवें घालायचें कां टाकलेत ?' ईश्वर-दर्शनाच्या त्या काळांत मी जणू अश्विनांतल्या वादलांत सांपडलों असल्याचा मला प्रत्यय येई. त्या दिव्य-दर्शनाच्या वादलांत सर्वच उद्भून गेलें होतें. माझ्या पूर्वीच्या व्यक्तित्वाचा लेशहि उरला नव्हता. मला जगाचें भान राहिलें नव्हतें. शरीरावर जेमतेम वस्त्र असे नसे अशी माझी अवस्था झाली होती. मग जानवें कुठून टिकणार ? मी कृष्ण-किशोरला म्हटलें, 'मी जसा ईश्वराच्या धुंदींत असतों तशी धुंदी तुला आली म्हणजे मग तुला कळेल.'

'आणि असें खरोखरीच घडून आले. तोहि ईश्वरी दर्शनाच्या धुंदींत राहूं लागला. खोर्लीत एकटा राहून तो सारखा ऊँ हा जप करीत बसे. त्याच्या नातलगांना वाटलें कीं याला पुरतें वेड लागलें. त्यांनी एका वैद्याला बोलवून आणलें. एटगोरचा राम कविराज त्याला पाह्यला आला. कृष्णकिशोर वैद्याला म्हणाला, 'तुम्ही माझा बाकी सगळा कोणता आजार असेल तर तो काढून टाका. मात्र हा ऊँ चा रोग राहूं दे.' ( सर्व हंसतात.)

'मी एके दिवशीं त्याला भेटायला गेलें. तो विमनस्क असा दिसला. मी त्याचें कारण विचारतां तो म्हणाला, 'खंड वसूल करणारा अधिकारी आला होता. मी खंड भरला नाहीं तर

घरांतलीं भांडीकुंडीं आपण जस करून नेणार अशी धमकी त्यानें मला दिली. त्यामुळे मी चिंतेत आहे.' मी म्हणालों, पण तूं चिंता कशाला करतोस त्याला तुझीं भांडीकुंडीं घेऊन जाऊं दे. तुझ्यावर त्याचा काय परिणाम होणार? कारण तुझा स्वभाव स्वस्वरूपी आहे.' (नरेंद्र व इतर हंसतात.) तो नेहमी म्हणत असे कीं आकाशाप्रमाणे आपणहि सर्वव्यापी चैतन्यरूप आहों. ख म्हणजे आकाश. अध्यात्मरामायणातून त्यानें ही कल्पना उचलली होती. मी त्याला बारंवार 'ख, ख' म्हणून चिडवीत असें. म्हणून मी त्याला म्हटले, 'तूं 'ख' आहेस. तुला खंडाची चिंता कसली?'

'ईश्वराच्या धुंदीत मी त्यावेळी प्रत्येकाकडे अगदीं निर्भीडपणे बोलत असे. कोणाची तमा मी ठेवीत नसे. अगदीं उच्चपदस्थ लोकांच्या तोंडावरहि सत्य असेल तें बोलण्यास मी कचरत नसें.

'एक दिवशीं जर्तीद्र जदु मलीकच्या बांगेत आला. मी तिथें होतों. मी त्याल्य विचारले, 'माणसाचैं कर्तव्य कोणते? ईश्वरचिंतन करणें हें माणसाचैं कर्तव्य नव्हे काय?' जर्तीद्र म्हणाला, 'आम्ही संसारी माणसें आहोत. आम्हांला मुक्तिलभ होणें कसें शक्य आहे? युधिष्ठिराला देखील नरकाचैं दर्शन क्षणभर तरी व्यावें लागलें होतें.' मला या शब्दाचा फार राग आला. मी म्हणालों, 'तूं कोणत्या तन्हेचा माणूस आहेस? युधिष्ठिराच्या आयुष्यांतील एकूण प्रसंगापैकी फैक्ट, त्यानें नरक पाहिला, ही तेवढी घटना तुला आठवते काय? त्याचा

सत्यवकेपणा, त्याची सहनशीलता, त्याची चिकाटी, त्याची विवेकशीलता, त्याचें वैराग्य, ईश्वरभक्ती यापैकीं कोणतीहि गोष्ट तुला स्मरत नाहीं ना? मी आणखी पुष्कळ बोलणार होतों. पण इदयनें माझ्या तोंडावर हात ठेवला. थोड्या वेळानें 'दुसरीकडे काम आहे' असे म्हणत जर्तीद्र निघून गेला.

'नंतर पुष्कळ दिवसांनीं मी कॅप्टन-बरोबर मी राजा सुरेंद्र टागेर याला भेटायला गेलों होतों. तो समोर दिसतांच मी म्हणालों, 'तुला 'राजा' अथवा दुसऱ्या कोणत्या पदवीनें मी हांक मारूं शकणार नाही. कारण तें असत्य भाषण होईल.' आम्ही कांही मिनिंट बोलत होतों. तेवढ्या वेळांतहि मध्येंच युरोपियन व इतर पाहुणे त्याला भेटायला आलेच होते. राजस प्रवृत्तचा असत्यामुळे सुरेंद्राला स्वाभाविकच अनेक व्याप होते. जर्तीद्र हा त्याचा सर्वांत मोठा भाऊ. मी येणार हें त्याला कळविलेले होतें. पण त्यानें निरोप पाठविला कीं आपला घसा दुखत असत्यानें आपण आज बाहेर पडूं शकत नाहीं.

'एकदां असाच दिव्योन्मादाच्या अवस्थेत मी बारांगोरला गंगेच्या धांटावर गेलों. तिथें जय मुखजीं ईश्वरनामाचा जप करीत असलेला मला दिसला. पण त्याचें मन मात्र भलतीकडेच होतें. मी जबळ गेलों आणि त्याच्या दोन श्रीमुखांत भडकावल्या.

'एकदां राणी रासमणी देऊळ-वांगेत राहात होती. ती काळी मातेच्या

मंदिरापाशीं आली, मी पूजा करीत होतों. तिनें मला एक दोन भजने म्हणायला सांगितले. भजन म्दणत असतांना मी पाहिले कीं ती विमनस्कपर्णे पूजेसाठीं फुले निवङ्गन काढीत होतो. लगेच मी तिच्या तोडांत भडकाविली. ती तत्काळ अगदीं शरमिंधी होऊन हात जोङ्न मुकाट्याने बसून राहिली.

‘या माझ्या मनःस्थितीला घावरून मी हलधारीला म्हटले, ‘बघ हा माझा स्वभाव! कसा घालवू मी हा?’ कांहीं दिवस, अत्यंत उत्कटतेने कालीमातेची प्रार्थना करून मी ही माझी संवय घालवून टाकली.

‘अशी स्थिति प्रात शाळ्यावर साधकाळा ईश्वराव्यतिरिक्त इतर कोणत्याहि विषयांतील संभाषण रुचत नाही. संसारिक गोष्टीबद्दल लोक बोलत असतांना मी ऐकले कीं मला रङ्ग कोसळे. माथुर बाबूबरोवर मी एकदा यात्रेला गेले होतों. त्यावेळीं काशीत आम्ही राजाबाबूच्या घरी कांहीं दिवस रांहिले होतों. एक दिवशी दिवाणखान्यांत मी, राजाबाबू व माथुरबाबू वगैरे बसले हातों. त्यांच्या सांसारिक गोष्टी चालू चालू शाळ्या. धंद्यात नफा नुकसान अपलवाला किती झाले याबद्दल त्यांचे बोलणे चाललेले ऐकून मला रङ्ग आले. मी दिव्यमातेला म्हणाले, ‘आई, कुठे आणले आहेस तुं मला? यापेक्षां मी दक्षिणेश्वरला देऊळ-बागेत होतों तो बरा होतों. इथें मी अशा जागीं आहे कीं कामिनी कांचनाच्या गोष्टी मला सौदैव एकाच्या लागतात. दक्षिणेश्वरला या गोष्टी मला टाळतां येत होत्या.’

भगवानांनीं सर्व भक्तांना-विशेषतः नरेंद्राला थोडीं विश्रांति घेण्याला सांगितले आणि तेही बाबूच्या पलंडगडीवर जरा आडवे झाले.

त्या दिवशीं संध्याकाळीं नरेंद्राने भजने म्हटलीं. राखाल, लाहू, एम्. हाशरा आणि नरेंद्राचा बहो स्नेही प्रिया हे हजर होते. टाळ मृदंगाच्या साथीवर भजन चालू झाले.....

*a cut  
above the  
average*

With our long experience we know precisely how to appraise your individual requirements and add just that deft touch which can greatly enhance your personality.

\* A wide selection of materials in :  
WOOLLEN, RAYON,  
DACRON, SHARKSKIN,  
COTTON, HOSIERY &  
QUALITY READY-MADE  
GARMENTS.

**TRUEFIT**  
— & CO. —

Consult us  
about your  
new clothes

97/103, MAHATMA GANDHI ROAD  
OPP. RAJABAI TOWER, BOMBAY 1

Tel. : 253565

# सुश्लोकगीता



: अनुवादक :



वि. के. छत्रे

गीतानुवादें जरि या कुणाला  
गीताशय स्वल्प कदून आला  
संतोष झाला जरि अंतरास  
होई मला नी जगदीश्वरास

×    ×    ×

गीतार्थ चित्तीं हडची उसावा  
ठसून तो आचरणीहि यावा  
महणून झालों कविता—प्रवृत्त  
कर्ता खरा श्रीहारे मी निमित्त

## श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय १८ वा

अर्जुन महणाला :—

संन्यास—त्याग यातील तत्व जें वेगवेगळे ।  
जाणाया इच्छितों, देवा, तें सांगा, न मला कळे ॥ १ ॥

श्रीभगवान् महणाले :—

सकाम जीं कर्म, तीं सर्व टाकणे । ‘संन्यास’ त्या म्हणे, ज्ञानीजन ।  
सर्वही कर्माचीं, फले तीं टाकणे । ‘त्याग’ त्यास म्हणे, विद्वज्जन ॥२॥  
‘दोषयुक्त सर्व कर्म म्हणुनीं तीं । टाकावी म्हणती बुध कोणी ।  
‘यज्ञ—दान—तप; कर्म हीं टाकणे । अयोग्य, मर्तीने इतरांच्या ॥ ३ ॥  
त्यागा संबंधीचा, माझा हा निर्णय । एक हे विजय, नीट आतां ।  
पुरुषश्रेष्ठा रे, तीन प्रकारचा । सांगीतला साचा त्याग असे ॥ ४ ॥  
यज्ञ, दान, तप, कर्म न टाकावीं । अवश्य करावीं उल्हासाने ।  
शाहाज्यास सुद्धां करीती पावन । यज्ञ, तप, दान, धनंजया ॥ ५ ॥  
यज्ञ—दानादिक, हीं कर्म म्हणून । आसक्ति सोहून, फल तेवीं ।  
कराया हवौत, ऐसे माझे मत । असे कीं निश्चित, उत्तमही ॥ ६ ॥  
नेमले, जे ज्याला, कर्म तें टाकून । देणे, उचित न, कोणासही ।  
मोहाने तें देतां, टाकून तयास । त्याग कीं ‘तामस’ म्हणतात ॥ ७ ॥  
शरीराला कष्ट, होतील हे भय । आणी दुःख होय, याचसाठीं ।  
कर्म टाकिता तो ‘राजस’ कीं त्याग । सर्वथा न त्याग—फल लाघे ॥ ८ ॥

स्वधर्मप्रिमाणे, कर्म नेमलेले । पाहीजैच केले या जाणीवे ।  
 केले जाते जेव्हा फल आणि संग । सोडून, तो त्याग, ‘सात्विक’ की ॥१॥  
 अहितकारी त्या, कर्माचा द्वेष न । हितप्रदाचा न, अभिलाष ।  
 तोची खरा त्यागी, संशय—रहित । सत्त्व—गुण युक्त, बुद्धिमान् जो ॥२॥  
 कर्म ते सर्वथा, नयेची टाकितां । सख्ता कुंतीसुता, मानवाते ।  
 कर्मफलांवरी सोडितो जो पाणी । त्यागी ल्यालागुनी, म्हणतात ॥३॥  
 कर्मचे फल वा, त्रिविध—अनिष्ट । कधी इष्टानिष्ट, कधी इष्ट ।  
 आशा युक्ताला ते देहान्ती मिळते । न कदा परी ते, त्यागी जना ॥४॥  
 कोणते हीं कर्म घडूनि यावया । पांच, धनंजया, कारणे जी ।  
 सिद्धान्तानुसार सांख्याच्या असतीं । कथिते आतां ती ऐकूनि घे ॥५॥  
 स्थान, कर्ता, तरीं, पार्था, अनेक विध साधने ।  
 व्यापार निरानिराले नी दैव हीं पांच कारणे ॥६॥  
 आरंभी जे कर्म, मानव देहाने । अथवा वाचेने, वा मनाने ।  
 हीं पांच कारणे, त्यास ते अन्याश्य । होवो किंवा न्याश्य, कुंतीसुता ॥७॥  
 ऐसे असतांही ज्याच्या बुद्धीवर । ज्ञाले न संस्कार, शास्त्रबोधे ।  
 तो मूर्ख म्हणे कीं ‘कर्ता एक मीच’ । तत्त्व न कांहीच, त्या कळले ॥८॥  
 ‘मीच कर्ता’ ऐसा अहंभाव ज्या न । बुद्धि न मलीन, ज्याची ज्ञाली ।  
 संहारूनीही या, लोकां तो न वधी । कर्म ते न वाधी, त्या सर्वथा ॥९॥  
 ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञाता, त्रिपुटी हीं ऐसी । प्रेरक कर्मासी, होत असे ।  
 साधने, नी, कर्म, कर्ता ही त्रिपुटी । कर्म, हे किरीटी, करवीते ॥१०॥  
 सांख्यशास्त्रामाजीं कपिलमुनीने । त्रिगुण भेदाने कथिले जे ।  
 ज्ञान कर्म कर्ता, यांचे भेद तीन । एक सावधान तेही आता ॥११॥  
 वेगवेगळाल्या भूतांत जगीं या । तत्त्व धनंजया, एक मात्र ।  
 अव्ययहीं तथा, ज्या ज्ञाने कळते । ‘सात्विक’ तयाते, समजावे ॥१२॥  
 सर्व भूतामाजी, भिन्न भिन्न नाना । भाव हे, अर्जुना, वसतात ।  
 ऐसा वेगळाला, बोध दे जे ज्ञान । ‘राजस’ ते जाण, निश्चयेसी ॥१३॥  
 हेची तो सर्वस्व म्हणुनी तत्त्वार्थ । न जाणता व्यर्थ, एककायी ।  
 राही जे गुंतून, अल्प ऐसे ज्ञान । ‘तामस’ सुजाण, मानितात ॥१४॥  
 प्रीति किंवा द्वेष अथवा आसक्ति । धीरतां न चित्तीं लेशभर ।  
 फलाशवेणि जे, कर्म नेमलेले । घडे ते गृहटले, ‘सात्विक’ की ॥१५॥

‘मी हैं कर्म करी,’ अहंकारे ऐशा । धरुनि फलाशा केले जाते ।  
 महासायासानें, पार्थी, त्या कर्मास । सुजाण ‘राजस,’ म्हणतात ।  
 हिंसा किंवा नाश, आपुले वा बल, अथवा पुढोल, परिणाम ।  
 न पाहता नीट, मोहे केले जाते, ‘तामस’ कर्म तें, समजावे ॥ २५ ॥  
 अनासक आणि अहंकारशून्य । उत्साह नी धैर्य यानीं युक्त ।  
 निर्विकार, मिळो यश वा अयश । ‘सात्त्विक’ कर्त्यास, त्या म्हणती ॥ २६ ॥  
 विषयीं आसक्त, इच्छी कर्म फल । लोभी, अमंगळ, अंतर्बाह्य ।  
 हिंसाशील, करी शोक आणि हर्ष । कर्ता तो ‘राजस’ बोलियेला ॥ २७ ॥  
 अव्यवस्थित नी संस्कार-विहीन । मायावी, वाके न, आलशी जो ।  
 उच्छेदी जो परवृत्ति नि उदास । चेंगट, ‘तामस’ कर्ता ऐसा ॥ २८ ॥

बुद्धि नी धृति यांचेही भेद तीन गुणांमुळे ।  
 निःशेष कार्य तो; पार्थी, ऐक तुं वेगवेगळे ॥ २९ ॥  
 आरंभी ज्ञाणि कर्म हैं, करु नको कर्मास त्या स्पर्शही  
 हैं तों योग्य, अयोग्य तें, भय इथें, तेथें न तें लेशाही ।  
 हैं तों बंधनकारि, होईल मला तें मोक्ष-साहाय्यक  
 जाणे जी समयास यापरि, असे ती बुद्धि वा ‘सात्त्विक’ ॥ ३० ॥

धर्म नी अधर्म, कार्य नी अकार्य । यांचा जी निर्णय, यथार्थत्वे ।  
 घेऊं न शकते, पार्थी, त्या बुद्धीस । तत्वज्ञ ‘राजस’ न्हणतात ॥ ३१ ॥  
 अज्ञाने घेरली जाऊनी मानीते । धर्म अधर्मा ते, धनंजया ।  
 साप्याही गोष्टी जी उलट दावीते । नांव त्या बुद्धीते ‘तामस’ कीं ॥ ३२ ॥  
 एकनिष्ठ योगानें स्वमन । प्राण-इंद्रिय-व्यापार ।  
 आधारावर जिच्या चालती । धृति ती ‘सात्त्विक’ साचार ॥ ३३ ॥  
 चालविले जाती, धर्म काम अर्ध । हे तीन पुरुषार्थ, ज्या धृतीने ।  
 ग्रसंगीं धरिते, फलाची जी आस । पार्थी, ती ‘राजस,’ धृति होई ॥ ३४ ॥  
 स्वप्न, भय, शोक, मद नि खिलता । न सोडी सर्वथा, जिच्यामुळे ।  
 दुर्बुद्ध होऊनी, नर, त्या धृतीस । दिधले ‘तामस,’ नाम ऐसे ॥ ३५ ॥  
 नित्य परिचयें, जीव ज्यांत रमे । आणि उपशमे दुःख सारे ।  
 सुखाचे त्या तीन, प्रकार मी आतां । तुज कुंतीसुता, निवेदितो ॥ ३६ ॥  
 विषाच्या समान आधीं कडु परी । जें अमृतापरी, गोड अर्तीं ।  
 आत्मनिष्ठ-बुद्धि-प्रसादे उपजे । ‘सात्त्विक’ म्हणिजे, बा, तें सुख ॥ ३७ ॥

विषय— इंद्रिये हीं एके ठिकाणी । संयोग पावुनी, उपजते ।  
 आधीं गोड गोड, कडु परी अंतीं । ‘राजस’ म्हणती त्या सुखास ॥ ३८॥  
 झोप, आळस नी, कर्तव्य—विस्मृति । यांतून उत्पत्ति होय ज्याची ।  
 आरंभी शेवटीं मोहांत पाढिते । ‘तामस’ सुख तें, म्हणतात ॥ ३९ ॥  
 प्रकृतीच्या ऐशा तीन गुणांतून । जें गेले सुटून, पूर्णपणे ।  
 ऐसे या भूवर, किंवा आकाशांत । वा देवलोकांत, कांहीही न ॥ ४० ॥  
 ब्राह्मण क्षत्रिय, वैश्य शूद्र यांची । कर्म, सव्यसाची, वेगळालीं ।  
 गुणानुसार तीं; उपजती गुण । स्वभावामधून, ज्याच्या त्याच्या ॥ ४१ ॥  
 शम, दम, तप, क्षमा, सरलता । आणि निर्मलता, अंतर्बाह्य ।  
 ज्ञान, विज्ञान नी भाव ही आस्तिक । कर्म स्वभाविक, ब्राह्मणाचे ॥ ४२ ॥  
 शौर्य, तेजस्तिता, अखंड दक्षता, । दातृत्व, प्रभुता प्रजेवरी ।  
 धैर्य, पलायन न समरातून । क्षात्र—कर्म जाण स्वभाविक ॥ ४३ ॥  
 शेती, गुरेंदोरे पाळणे, व्यापार । स्वभावानुसार वैश्य कर्म ।  
 त्रिवर्णाची सेवा, शूद्राचे हें कर्म । तो प्रकृति धर्म, पाथी त्याचा ॥ ४४ ॥  
 जो आपुल्या कार्मि रमूनि जाई । त्या श्रेष्ठ सिद्धी मिळतेच, पाही ।  
 ऐशा स्वकर्मी रत मानवाते । लाभे कशी सिद्धि, निवेदितों ते ॥ ४५ ॥  
 ज्यापासुनी जाहलि सर्व भूते । जो व्यापि तो या सकला जगाते ।  
 घूजा स्वकर्मे कारितां तयाची । मिळेल सिद्धी मनुजास साची ॥ ४६ ॥  
 सोप्या परधर्माहूनी आपुलाला । धर्म तो चांगला, सदोषही ।  
 स्वभावसिद्ध तें, कर्म आचरितां । पाप, पंडुसुता, न लागते ॥ ४७ ॥  
 जें जन्मतः कर्म असे स्वभावे । दोषे जरी युक्त, न ते त्यजावे ।  
 कीं व्याप्त दोषे व्यवसाय सारे । धूमे जसा अग्नि, धनंजयारे ॥ ४८ ॥  
 आसाक्षि कोठे न, मनास जिंकी । जो सर्वथा निःस्पृह जाहला कीं ।  
 नैष्कर्म्यसिद्धी परमोच्च त्याला । लाभे, त्यजूनी फल—कामनेला ॥ ४९ ॥  
 जी ज्ञान—निष्ठा परमोच्च ऐसे । लाभेल ते ब्रह्म अखेर कैसे ।  
 त्या सिद्धिलाभा पुढती नराते । सारांश—खपे कथितों तुला ते ॥ ५० ॥  
 विशुद्ध बुद्धिने युक्त, धैर्य आत्म्यास जिंकुनी ।  
 शद्वादि—विषय, प्रीति—द्वेष हे दूर सारुनी ॥ ५१ ॥  
 विरक्त नि मिताहारी, अखंड ध्यान जो धरी ।  
 एकान्तीं बसुनी, काया वाडूमना वश जो करी ॥ ५२ ॥

अहंता बल नी गर्व, काम, क्रोध, ममत्व या ।

सोडुनी, पाशही, शान्त, योग्य तो ब्रह्म व्हावया ॥ ५३ ॥

प्रसन्न अंतरी ब्रह्म—भूत इच्छी न था रहे ।

समान सर्वभूती त्या श्रेष्ठ मद्भक्ति सांपडे ॥ ५४ ॥

केवढा ? कोण मी ? यांचे भक्तीने तत्त्व जाणुनी ।

प्रविष्ट होतसे माझ्या ठार्या तो शेवटी मुनी ॥ ५५ ॥

सदा जो आश्रये माझ्या कर्मी सकलही रत ।

पावे तो मत्प्रसादाने पद अव्यय शाश्वत ॥ ५६ ॥

सर्व कर्म मने मातें अपुंनी नित्य मत्पर ।

समत्व—बुद्धिने ठेव चित्त माझ्यांत सुस्थिर ॥ ५७ ॥

माझ्याठार्या मन निशिदिनी ठेविशी तुं विलीन ।

विन्ने सारी तरशिल तरी मत्प्रसादे करून ।

चित्तामार्जी धरिशिल अहंभाव, ना एकशील ।

पार्थी, निःसंशय तरि, सख्या, नाश तुं पावशील ॥ ५८ ॥

‘झुंजेचिना मी’ म्हणुनी मनांत । अहंबळे तुं बससी निवांत ।

प्रयत्न तो व्यर्थ, लढावयासी । स्वभाव लावी तुज निश्चयेसी ॥ ५९ ॥

जें काम तूऱ्ये प्रकृतिप्रमाणे । तुं बद्ध आहेस स्तैव तेणे ।

मोहे न जें इच्छिसि तुं कराया । लागेलची तें तुजला करायातू ॥ ६० ॥

सान्या जनांच्या हृदयांत वास । करीतसे नित्य जगन्निवास ।

यंत्रावरी घालुनि भूतजाता । मायाबळे तो फिरवी समस्ता ॥ ६१ ॥

हे पांडवा, त्यासचि सर्वभावे । त्वां आश्रय प्रार्थित नित्य जावे ।

याच्या प्रसादे तुजला मिळेल । शांति स्थिर, स्थान न जें ढळेल ॥ ६२ ॥

हें ज्ञान गुह्यांतील होय गूज । निवेदिले स्पष्ट करून तुज ।

विचार याचा करुनी मनाशी । करी कृती, येह मनास तैशी ॥ ६३ ॥

गुह्यांतले गुह्य तुला फिरून । मी सांगतो, हो तरि सावधान ।

पार्थी, बहू आवडतोस मातें । कथी हिताचे म्हणुनी खरें तें ॥ ६४ ॥

धरी मने ध्यास स्तैव माझा । करीत जा वंदन, भक्ति, पूजा ।

मातेंच अंती मिळशील साच । सत्य प्रतिज्ञा, प्रिय तुं खराच ॥ ६५ ॥

दे अर्जुना सोहुनि धर्म सारे । माझा धरी एकाचि आसरा रे ।  
 पापांतुनी सर्वहि सोडवीन । मी तूजला, लेश भया धरी न ॥ ६६ ॥

भक्ती न पोटी, तप नाहिं गाठी । ऐकावया उत्सुकता न मोठी ।  
 धरूनि जो द्वेष मदीय राहे । अशा कुणा सांगुं नको कदा हें ॥ ६७ ॥

हें गुह्य मोठे न मनीच ठेवी । भक्तांस माझ्या उकळून दावी ।  
 भजून मातें दृढ तो अखेर । मलाच निःसंशय पावणार ॥ ६८ ॥

त्याहून माझे प्रिय आचरीतो । मिळे त्रिलोकीं न असा कुणी तो ।  
 जो आवडे आणिक त्याजहूनी । मातें, तिन्ही लोकि असा न कोणी ॥ ६९ ॥

धर्म-संवाद जो कोणी हा अभ्यासलि आपुला ।

पूजिले ज्ञान यज्ञानें तेणे वाटेल कीं मला ॥ ७० ॥

सश्रद्ध जो द्वेषविहीन कोणी । ऐकेल, तोही पुरता सुटूनी ।

चेढेल, पार्थी, शुभ त्याच लोका । जे प्राप्त होतात सुपुण्य लोकां ॥ ७१ ॥

तुं चित्त एकाग्र करूनि सारे । हें ऐकिले काय धनंजयारे ।

अज्ञानरूपी तव अंधकार । गेला अतां काय ल्यास पार ॥ ७२ ॥

### अर्जन म्हणाला :—

तुझ्या कृपेने मम नोह सारा । गेला नि कर्तव्य दिसे पुढारा ।

न राहिला संशय—लेश कांहीं । लढावया हा उठलोंच; पाही ॥ ७३ ॥

### संजय म्हणाला :—

रोमांच साज्या शरिरीं उभारी । आश्वर्यकारीहि तसाच भारी ।

संवाद कृष्णार्जुन यांत ज्ञाला । ऐकावया तो मजला मिळाला ॥ ७४ ॥

प्रत्यक्ष योगेश्वर कृष्णजीना । हा योग पार्थीस निवेदितांना ।

मी गुह्य गुह्यांतिल ऐकिले हें । या कारण व्यासकृपाच आहे ॥ ७५ ॥

श्रीकृष्ण नी अर्जुन यांमधील । संवाद हा अद्भुत पुण्यशील ।

ये तत्सृतीने हरुषास घूर । पुनः पुन्हा येह भरूनि ऊर ॥ ७६ ॥

ते अद्भुत श्रीहरि—विश्वरूप । पुनः पुन्हां आठवुनी मनांत ।

आश्वर्य नी कौतुक फार वाटे । राया, तसा अंतरि हर्ष दाटे ॥ ७७ ॥

योगेश्वर जिथे कृष्ण, जिथे पार्थधनुर्धर ।

मनमते श्री, जय, न्याय तेथे वैभवही स्थिर ॥ ७८ ॥

# श्री ज्ञानेश्वर — जीवन

कै. वाडमयप्रभु खं. स. त्रिलोकेकर

## प्रकरण ९ वें

### नामदेवाचा गुरु

संस्कृति आणि श्रीमंती ह्यांचा संगम क्वचित् आढळतो. पण जगाचा बराच अनुभव घेतलेल्या अशा सुविद्य लोकांचा अनुभव त्यांना सांगतो कीं संस्कृति ही गरिबांच्या झोंपडींत मात्र नेमकी सांपडते. खेड्यांतील खेडवळ लोक म्हणजे संस्कृतीचे नंदनवन होय. निष्कपट पणा, निर्मल प्रेम, निर्व्याज लडिवाळपणा कळजुता आणि सहानुभूति ही संस्कृति देवतेचीं श्रुंगार भूषणे गरिबांच्या झोंपडींत हटकून सांपडतात. निवृत्ति, शानदेव, सोपान व मुक्ताबाद्द ह्या चार भावंडांस गरिबांच्या झोंपडींतील स्वर्गीय प्रेमाचा आधार असल्यामुळे त्यांच्या मातापित-रांच्या ताटातुटीच्या कूर आधातांचे दुःख तीं सहन करूं शकलीं. खेडवळांच्या प्रेमळ सहवासांत त्यांचे दुःख हळूंहळूं ओसरून गेले. ह्या चार भावंडांचे आईबाप त्यांना टाकून गेले, ही बातमी गावांतील खेडवळ लोकांना कळतांच ते रोज त्यांच्या घरी मोठ्या प्रेमानें जमूऱ लागले. यमा, चंद्रा, गोणाई अशा वृद्ध बाया तण मोठ्या वत्सलतेनें जाऊन त्यांची वास्तपुस्त करूं लागल्या.

हळूंहळूं ह्या चार भावंडांचे घर म्हणजे त्या भावज्या व प्रेमळ लोकांची पाठ शाळाच झाली. उलट ह्या गांवढळ लोकांचा निर्हेतुक प्रेमळपणा पाहून चारी भावंडांचा स्वाभाविकपणेंच त्यांच्यावर लोभ जडला. ह्या खेडवळ लोकांत जसे कांहीं वारकरी होते तसे जाखाई-जोखाई लोंबडीं बकरीं वहाणारीं अशी मंडळी सुद्धां होती. अशा लोकांच्या भक्तीला चांगले वळण लावले तर त्यांचे कल्याण होईल हे विचार सुद्धां त्या चार भावंडांत बोलले जात. रोज रात्रौ ह्या भावंडांत ह्या गरीब पण भाविक लोकांबद्दल मोठ्या कौतुकानें गोष्टी चालूत. मुक्तादीनें तर त्यांच्या गोड स्वभावाचे कौतुक करताना म्हणावें ‘ज्ञानेश, देव ह्याच लोकांच्या हृदयांत खरोखर नांदत आहे.’ त्यावर ‘देव काय पण धर्म सुद्धा ह्यांच्याच आचरणांत स्पष्ट दिसत आहे.’ असे सोपानानें आपले मत द्यावें. हें ऐकून निवृत्तिनाथांनी म्हणावें ‘पण ह्या लोकांच्या भाविकपणाला शानाचे सिंचन करून त्याची वाढ करण्याचे काम करण्यास कोणितरी पुढे झाले पाहिजे.’ ह्यावर मध्येच मुक्ताईनें म्हणावें ‘दादा, आपला ज्ञानेश आहेना, हे काम करायला?’ त्यावर ‘आपण सर्वांनीच ह्या कामास’

वाहून घेतलें पाहिजे.' असें शानेश्वरांनी आपलें मत द्यावें. आपणांवर निहेंतुक प्रेम करणाऱ्या ह्या लोकांचे उत्तराई होण्यास त्यांच्या उद्धारार्थ आपण कांहींतरी प्रयत्न करणें हें आपलें कर्तव्य आहे. इतकेच नव्हे तर पंढरपुरापासून आळंदी-पर्यंत पसरलेली हीं परमेश्वराची लडकी लेकर मराठीं भाषेच्या सूत्रांत एकवट करावी, त्याला भागवत धर्माची जोड देऊन त्यांच्यांत चांही पुरुषार्थ जाणृत करून, संघटित सेज्जवळ आणि समर्थ असे महाराष्ट्र मंडळ उमें करावें, अशा तेहेचे संकल्प त्या चार भावंडांत स्फुरू लागले, त्या गांवळ लोकांच्या जाखाई जोखाई, म्हसोबासारख्या देवतांची तामसिक उपासना दूर करून त्यांच्या सात्त्विक श्रद्धेला उठाव देण्याचा ह्या भावंडांनी निश्चय केला. ह्या लोकांना धर्मग्रंथ नाहीं म्हणून गीतेवर मराठी टीका लिहून ही उणीव दूर करावी असाहि विचार निवृत्तिशानदेवांच्या मनांत आला. पण ह्या कामीं सद्गुरु गहिनीनाथाची आशा घेणें अवश्य होतें. पण हें कायशुद्धि पत्रांच्या कामानंतर हातीं घेण्याचें ठरविले. शुद्धिपत्रांच्या बाबतींत तर आपणाला शुद्धिपत्राची लींच आवश्यता नाहीं. पण केवळ गापल्या मातोश्रींच्या वचनासाठीं आपण पैठणला जाणें जरुर आहे ह्याबाबतींत चांही भावंडांत अगदीं एकमत होतें. मातापितांच्या ताटातुटीनंतर पाक निष्पत्तीची सारीं कामे हीं भावंड मिळून करायचीं. पण मुक्ता म्हणजे बोलून चालून मुलींची जात. तीं तर अत्यंत आवडीनें हें करात असे. मुलींना लहानपणापासूनच

भातुकलीच्या खेळाची आवड असते. बाहुल्याबाहुलींची लग्न लावणे, लटकीं पक्काज करणे, इतकेच नव्हे तर आजु-बाजूस तर कोणी बडील माणसें असलीं तर त्यांनासुद्धां तीं 'खा' 'खा' म्हणून आग्रह करणे, ही अत्यंत हौस. त्या उपजत आवडीचें चुलींचें काम लहान वयांतच तिच्या अंगावर पडल्यामुळे मुक्ताबाई हें काम जास्तच आवडीनें व पोक्तपणाचा आव आणून करीत असे. ही गोष्ट इतक्या विस्तारानें सांगण्याचें कारण इतकेच कीं एका प्राध्यापकानें आपल्या व्याख्यानांत मुक्ताबाईला इतक्या लहान वयांत मांडे कसे करावें, हें शान कोठून आलें? अशी शंका काढली होती. पण ही शंका व्यर्थ आहे. मुलींच्या स्वभावांतील उपजत हौसच ह्या शानाचीं ताघनें हस्तगत करितें. कदाचित् मोठ्या शहरांतील श्रीमंत कुटुंबांतील शाळा कॉलेजांत जाणाऱ्या मुलींच्या उदाहरणावरून ह्या प्राध्यापकानें आपलें मत बनाविलें असावें. एरव्ही भावि संसाराची रंगील तालीम आपल्या बाळपणांत करण्याची उपजत हौस लहान मुलींत असणें हा सामान्य नियमच आहे. मुक्ताबाईला तर ही फारच हौस. केव्हां केव्हां आपणाला एखादें काम करू दिलें नाहीं तर तिनें भावांवर रुसावें आणि मग त्यांनीं तिला आंजारून गोंजारून तिची समजूत धालावी. गावांतील मराठा बाया त्यांच्या दारावरून जात असता मधैच दारार्शी थांबून 'काय ग मुक्ता! आज काय रांधलस?' म्हणून तिला कौतुकानें विचारीत. एके दिवशीं सकाळीं पारा जवळील गंगा त्यांच्या दारीं उभी राहून 'मुक्ता, आज

## —श्रीसाईलीला—

काय वेत हायी' म्हणून विचारं लागली. त्यावर निवृत्तिनाथ हंसत म्हणाले 'आज मुक्ताच्या मनांत मांडे करायचे आहेत.' मुक्ताच्या भाजण्याची संवय असल्यामुळे गंगाला हैं ऐकून मुळीच आश्र्यं वाटले नाहीं. गंगा निवृत्ति नाथांचे हे शब्द ऐकून म्हणाली 'मुक्ता, माझ्या संग चल की, तुला मांडे भाजाया खापर देती' गंगा ही तेथील कुंभाराची बायको. मुक्ता तिच्या बरोबर गेली. त्या कुंभाराच्या झोंपडी जवळ विसोबा चाटीची स्वारी उभी होती.

मुक्ताबाईला पहातांच कपाळाला आंठ्या चढवून तिची सावली आपल्या अंगवार पडूनये म्हणून स्वारी लगेच चार पावळे बाजूस गेली. गंगानें आपल्या नव्यास मुक्ताबाईला दोन खापरं देण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे तो मुक्ताबाईला खापरं देणार इतक्यांत दुर्लनच विसोबा खसकल ओरडला 'चल ने ए बटकीच्या पोरी! हो दूर, कर तोडे काळं. खवरदार, ह्या पोरीला खापरं दिलीस तर. माझ्याशी गांठ आहे.' हैं विसोबाचे खेकसणे ऐकून तो कुंभार दचकला, कारण विसोबा त्याचा सावकार होता. मुक्ताला खापरं देण्याची त्या कुंभाराच्या मनांत फार इच्छा होती. पण विसोबा पुढे तो गप्प बसला. गांवांतील ब्राह्मणांकडून असा अपमान सहन करण्याचे प्रसंग ह्या चारी भावंडांनी अनुभवले होते. तरीसुद्धा विसोबाचे हे शद्भ ऐकल्याबरोबर मुक्ताबाईचे गोरेपान मुख लालगुंज झाले. ती तशीच खिन्नमुद्रेने घरी गेली. तिचा उतरलेला चेहेरा पहाताच शानेशानें तिला त्याचे कारण विचारले. तिचे कारण ऐकतांच निवृत्तिनाथ म्हणाले

## नाम, आणि प्रेम

नामांतच नामाचें प्रेम आहे. ताकांत लोणी असते, तें वर दिसस नाहीं. पण ताक घुसळल्यावर जसें तें वर येते तसें भगवंताचें नाम आपण वेत राहिले की त्याचें प्रेम आपोआप वर येते.

—श्रीगोंदवलेकर महाराज

'खापरं कराला हवीत, ह्या शानेशाच्या पाठीवर भाज ना मांडे' मुक्ताबाईने त्याप्रमाणे मांडे तयार केल्यावर सर्व भावंडे जेवणास बसली. पण मांडे जसजसे भाजूलागले तसतसे त्या मांड्यांच्या खमंगवासानें आजुबाजूचे वातावरण अगदी दूरवर दरवळून गेले. त्या मांड्यांच्या खमंग वासानें तेथून बन्याच अंतरावर असलेल्या विसोबाच्या तोंडास पाणी सुटले! तें इतके कीं आपण कोठे आहोत काय करतो ह्याचेंसुद्धा भान त्यास राहिले नाही. तो तसाच त्या वासाच्या मार्गे जाऊन त्या भावंडांच्या घरांत घुसला. चान्ही भावंडे जेवीत होतीं, चौघांच्या पानावरील ते मांडे पाहून विसोबानें पटकन् उडी मारून शानेश्वराच्या पानावरील ठोंडांत टाकला! त्याबरोबर वसील ठोंडांत टाकला शानेश्वरमहाराज 'अरे खेंचर' असें उद्घारले. मांडा ठोंडांत टाकतांक्षणीच विसोबाची वृत्ति बदलली. चौघांही भावंडांस त्यांनी साधांग नमस्कार घातला व तसाच तो त्यांच्या समोर किती तरी वेळ समाधीच्या तंद्रीत होता. त्यादिवसापासून विसोबा चाटी हा विसोबा खेंचर ह्या

नांवाने प्रसिद्ध शाला, शानेश्वरांचा  
अनुग्रहित असा हा पहिलाच शिष्य होय.  
हाच तो नामदेवाचा गुरु विसोबा खेंचर ?

## प्रकरण १० वे

### क्रांतीसाठीं संचाराची तयारी

पंढरपुरच्या वारकरी सांप्रदाय हा मुक्त-धर्म होय. नामसंकीर्तनाशिवाय ह्या दुसरे कांहीच विधिनियम नव्हते. देव ज्यांच्यावरोबर नेहमी बोलतो, चालतो, जेवतो आणि कीर्तनांत नाचतो अशीं गोराकुंभार, नामदेव, जनाबाई इत्यादि शानेश्वरांच्या डोळ्यांसमोर होती. अर्थात बहुजन संख्येचा उद्धार करण्यास हा पंढरपुरच्या वारकर्ण्यांचा भागवत धर्मच समर्थ आहे हे त्यांनी ओळखलें. ह्या धर्मात धर्म ग्रंथाची मोठी उणीव आहे, हे सुद्धां त्यांच्या लक्षांत आलेच असलें पाहिजे. लोकांना संघटित करून भागवत धर्माची इमारत धर्म आणि भाषा ह्या दोन केंद्रांच्या आधार स्तंभावर उभारण्याचे संकल्प त्यांच्या मनांत खेळूळ लागले. ह्या दृष्टीने शानेश्वर महाराज हे महाराष्ट्रांतील पहिले क्रांति वीर होत. ही गोष्ट श्री. रानडे ह्यांनी आपल्या ‘मिस्टिसिझम इन महाराष्ट्र’ ह्या ग्रंथांत प्रामुख्याने कबूल केली आहे. ते म्हणतात. “पतित व गांजलेल्या जीवांना शानेश्वर उबारा देतात. दीनांना आशेचे किण देतात. परमेश्वराच्या भक्तींत जशी सर्व पापें नाहींशीं होतात तसे जन्म आणि जात हे भेद भक्तीच्या आंतांत मावळून जातात.... शानेश्वर हे महाराष्ट्रांतील भक्ति मार्गाचे आद्य प्रणेते आहेत. परमेश्वर प्राप्ति ही केवळ एका

भक्तीच्या जोशावरच मिळविता येईल असें शानेश्वरांचें मत होतें.”

शानेश्वर कालीन सारे संत एक जात साक्षात्कारी भक्त होते. त्यांचे सर्व व्यवहार देवा बरोबर दैनंदिन सख्यत्वाच्या नात्याने चालायचे. देव म्हणजे त्यांच्या नित्याचा सोबती. त्यांचे खाणे पिणे, उठणे, बसणे, हितगुजाच्या गोष्टी करणे, हे सारे देवा बरोबर चालायचे. ह्यालाच साक्षात्कारी भक्ती म्हणतात आणि ह्यालाच व्यष्टि धर्म किंवा मुक्त धर्म म्हणून ओळखतान. नामदेव, गोरा कुंभार, जनाबाई इत्यादि तत्कालीन संताची ह्या साक्षात्कारी भक्तीच्या सुख-सोहळ्या बदल फारच प्रासिद्धी होती. पंढरीच्या वारकरी भक्तांचे हे वैशिष्ट्य होतें. अशा ह्या भागवत सांप्रदायास सर्वांगीण श्रेष्ठत्व देणे हाच शानेश्वरांचा शानेश्वरी लिहिण्यांत संकल्प होता. समष्टी धर्म आणि व्यष्टी धर्म ह्यांच्या संघर्षाचें साधर्म्य जगांतील सर्व धर्माच्या इतिहासांत आढळून येते. आणि काळांतराने ह्या व्यष्टी धर्मांचें पुढे एका विशिष्ट सांप्रदायांत परिवर्तन होते. येशुखिस्ताचे चरित्र म्हणजे समष्टी यहुदी धर्म आणि यहुदीसंताचा व्यष्टीधर्म ह्यांचा झगडा होय. खिस्ती धर्माच्या इतिहासांत सुद्धां लुयर, केकर्स इत्यादींचे व्यष्टीधर्म आणि समष्टी खिस्तीधर्म ह्यांच्या विरोधाची साक्ष पटवितात. त्याचप्रमाणे शानेश्वर कालीन इतिहासाकडे जर पाहिले तर त्याकाळीं श्रीशानेश्वर महाराजांनी समष्टि ब्राह्मण (हिंदु) धर्माविरुद्ध व्यष्टी धर्माच्या बंडांचे निशाण उभारण्यांत पुढाकार घेतला हे दिसून येते. शानेश्वरांनी आपल्या स्फुट अभंगाच्या द्वारे ह्या व्यष्टी धर्माचा प्रचार केला आणि

संतांची संघटना केली. पण इतके करून हि ही क्रांती चिरस्थायी होईलच अशी शाश्वती नव्हती. ही शाश्वती देऊन भागवत सांप्रदायाला प्रतीष्ठ व चिरस्थायित्व देण्यासाठी श्रीज्ञानेश्वरी हा ग्रंथ लिहिला. ह्या ज्ञानेश्वरांच्या तत्कालीन कामगिरीचे आविष्करण लोकमान्य टिळकांनीं फार उद्घोषक असें केले आहे. तत्कालीन ज्ञानेश्वरांच्या कामगिरीबद्दल ते म्हणतात, ‘कुमारिलाचा श्रौतमार्ग सर्व जातीच्या लोकांनीं आचरणे निषिद्ध होतें, आणि आचार्यांचा वेदांत मार्ग पंडितां खेरीज इतरांस अगम्य होता. तेव्हां जैन आणि बौद्ध यांचा आचार्यांनी जरी पराभव केला तरी या धर्मांच्या अभावीं सामान्य जनसमूहास कोणता धर्म आचरण्यास सांगावें हा एक त्या वेळच्या धार्मिक विद्वानांपुढे मोठाच प्रश्न होता; आणि मुसलमानी अमदानी पूर्वी जर ह्याचा योग्य निकाल लावला नसता तर जैन आणि बौद्ध धर्मांच्या ऐवजीं मुसलमानी धर्म ह्या प्रांतात एक दम प्रचलित झाला असता. भक्ति मार्ग किंवा भागवत याच्या प्रवृतकांनीं देशावरील संकट टाळलें हें आम्हीं नेहेमीं लक्षांत ठेवलें पाहिजे.’

‘आमच्या संत मंडळीनें राष्ट्रांत एकाचे दोन केंद्र उत्पन्न करून धार्मिक दिशेने भाषेच्या द्वारे महाराष्ट्रीयत्वाची कल्पना कायम ठेवली. इतकेच नव्हे तर महाराष्ट्रांच्या म्हणजे मराठी भाषा बोलणाऱ्यांच्या मर्यादा शक्य तितक्या वाढवून कायम ठेवल्या. ही कामगिरी जर त्यांनी बजावली नसती तर ३।४ शे वर्षांत मुसलमानी अमदानींत भाषेची सरभेळ होऊन रामदास किंवा शिवाजी महाराज यांस

महाराष्ट्र धर्म किंवा महाराष्ट्र देश कोणता हें सांगण्याची पंचाईत पडली असती.

‘अग्रिहोत्रादि श्रौतकर्मांत निमग्न झालेल्या विद्वान मंडळीचा या संत मंडळीवर राग होता. त्यांना असें वाटे कीं, संस्कृताचें अध्ययन करून पंडित झालेल्या मनुष्यानें वेदवाणीचे अर्थ मराठींत कुळंब्यामाळ्यांस सांगणे म्हणजे ऋष्टाकार होय.’ ( लो टिळकांचे लेखसंग्रह )

आधीच आलंदीच्या ब्राह्मणांनीं संन्याशाचीं पोरे भ्वणून ह्या चार भावंडांचा छळ मांडला होता. त्यांत तत्कालीन समाष्टिधर्माविरुद्ध प्रचाराची मोहीम ज्ञानेश्वरांनीं सुरु केलेली पाहून तर ब्राह्मण जास्तच चिडले, आणि त्याचमानानें त्यांचा जास्तच छळ होऊं लागला. पैठणाच्या ब्राह्मणांच्या तावडींत हीं भावंडे जेव्हां संपडली तेव्हां समष्टीधर्माविरुद्ध ऋष्टाकाराची चळवळ सुरु करणाऱ्या ह्या भावंडांचा चांगलाच सूड उगविला. पण त्या छळाची प्रतिक्रिया धार्मिक क्रांतींत होऊन त्याचें पर्यवसान ज्ञानेश्वरी ग्रंथ रचनेंत झाले, ही एक अत्यंत महनीय अशी ऐतिहासिक घटना आहे. किंवदुना लोकमान्य टिळकांच्या शब्दांत बोलायचे म्हणजे ‘जितका छळ अधिक तितकी प्रतिकार करण्याची इच्छाही अधिक. किंवदुना गति शास्त्रांत ह्या प्रमाणे क्रियेने प्रतिक्रिया उत्पन्न होते असा सिद्धांत आहे, तसाच धार्मिक बाबतींत ही सिद्धांत बनवितां येईल. ह्या मुद्यावर इतका विस्तार करण्याचे कारण इतकेच कीं, ज्ञानेश्वरांच्या सर्वचरित्रकारांनी ह्या शुद्धिपत्राच्या मान्यतेच्या बाबतींत ज्ञानेश्वरांना अन्याय केला आहे. पैठणाच्या बाम्हणांनीं शुद्धिपत्र दिलें आणि निवृत्ति-ज्ञानदेवांनी अगदीं शांतपणे तें

शिरसावंद्य म्हणून मानलें असें म्हणणे एक तर ह्या स्वाभिमानी भावंडांस कमी पणा आणणारे आहे. आणि दुसरी गोष्ट अशी कीं असें विधान करणे म्हणजे तत्कालीन ऐतिहासिक वास्तवतेचे अशान प्रकट करणे होय. रेड्याच्या पांठीवर कोरडे ओढल्या बरोबर शानेश्वरांच्या पाठीवर त्याचे वळ उठले! मग आपल्या परम प्रिय मातापितरांचा भयंकर छळ करून त्यांना देहांत प्रायश्चित्ताची शिक्षा ठोठावून त्यांची कायमची ताटातूट केली, ह्या आघातांचे ब्रण ह्या भावंडाच्या हृदयावर किती प्रखर उठले असती<sup>अ</sup> ह्याची कल्पनाच केली पाहिजे. म्हणून पैठणाच्या ब्राम्हणांनी शुद्धिपत्र दिलें आणि तें ह्या चार भावंडांनी अगदी न संतापतां, शांतपणे, मनांत त्याविषयी कसलाही विषाद न मानतां मान्य केलें, असे नमूद करणे चूक आहे. एवढेंच काय तर हें सर्वस्वी मानवी स्वभावाविरुद्ध आहे, हें लक्षांत ठेवणे अवश्य आहे. पैठणाच्या शुद्धित्रताच्या क्रियेची प्रतिक्रिया ह्या भावंडाचा वारकरी धर्म-प्रचारासाठी संचार ज्ञानेश्वरी व स्फुट अभंगाच्या लेखनांत झालें, हें तर उघडउघड ऐतिहासिक सत्य आहे. हा अत्यंत महत्वाचा ऐतिहासिक दृष्टिकोन समोर असता तर अभंग करै ज्ञानदेव आणि ज्ञानेश्वरीकरै ज्ञानदेव एक कीं दोन हा जो ‘भारदे भिंगारकर’ वाद महाराष्ट्रांत एका काळीं झाला तो उपस्थितच झाला नव्हता. केवळ ऐतिहासिक घटनांच्या प्रमादास्पद अभ्यासामुळेंच हा वाद निरर्थक माजला होता. असो; निवृत्ति, ज्ञानदेव सोपान व मुक्ताबाई ह्यांच्या परिवारांत आतां अनेक संत येऊं लागले, नामदेवाची कीर्ति ह्यां संतां-

च्याकडून ह्या भावंडांना कळली. गोरुंभार, परिसा भागवत, नरहरी सोनार, चोखा मेळा हत्यादि संत मधून मधून ह्या भावंडांच्या भेटी घेऊं लागले. नामदेवाची कीर्ति ऐकतांच ते पंढरपुरीं नामदेवाच्या भेटीस गेले. साक्षात्कारी भक्त म्हणून नामदेवाची जितकी ख्याती तितकीच अत्यंत प्रेमळ कवि म्हणून त्यांची प्रसिद्धी होती. नामदेवाच्या कीर्तनानंदाचा तो अपूर्व सोहळा पाहून प्रत्यक्ष पांडुरंगाचें देखील भान हरपायचें! त्या आनंदांत नाचता नाचता देवाचा सुटला पितांबर’ अशी जनाबाईनें वर्णन केल्याप्रमाणे पांडुरंगाची स्थिति व्हायची, मग इतरांची काय कथा!

देव ज्याच्या बरोबर बोलतो, खेळतो, हांसतो आणि कीर्तनांत नाचतो, त्या नामदेवाचा अधिकार काय सांगावयास पाहिजे? नामदेव हे वयानें ह्या चारी भावंडांपेक्षां वडील होते. ह्या भावंडाची कीर्ति जरी नामदेवांच्या कानावर असली तरी त्यांच्या बरोबर देव प्रत्यक्ष खेळलेला किंवा बोललेला त्यांनी ऐकलें नव्हतें. तें भाग्य काय तें आपल्याच पाशीं आहे. असा त्यांचा ग्रह होता. ह्या अहंकारामुळें सारख्या वयानें व अधिकारानें थोर अशा संतानें ह्या भावंडांना नमस्कार करणे नामदेवाला प्रशस्त वाटलें नाहीं. उलट ह्या चारी भावंडांनी नामदेवांना साष्टांग दंडवत घातलें. पण नामदेवानें कांहीं नसते हात सुद्धां जोडले नाहींत. मुक्ताबाई म्हणजे अत्यंत मिस्किल. तिनें हळूच ही गोष्ट केवळ दृष्टिक्षेपानें आपल्या भावांच्या नजरेस आणली. पण त्या तिघांनीहि तिकडे पाहिलें न पाहिस्यासारखें केलें. रात्रौ देवळांत हीं भावंडे

नामदेवाच्या कीर्तनास गेली. नामदेवानें  
कीर्तनांत हां हां म्हणता रंग आणला.

पंढरीचा देव पाहतां सगुण ।  
प्रल्हादा कारणे सिद्ध झाला ॥१॥  
पंढरीचा देव पतित पावन ।  
उभा नारायण इटेवरी ॥२॥  
पंढरीचा देव प्रत्यक्ष उदार ।  
बाळ्या भोळ्या पार दावितसे ॥३॥  
नामा म्हणे देवा कीर्ति वानुं काय ।  
आम्ठांसाठों सोय लावी बापा ॥४॥

नामदेवाच्या कीर्तनाचा सोहळा  
नामदेवाच्या कीर्तनासारखाच. ह्या  
अनन्वय अलंकारांतच त्या आनंदाचें  
वर्णन करणे भाग आहे. अष्टसात्विक  
भाव जागृत झाल्यामुळे डोळ्यांतून  
अश्रूंच्या धारा चालल्या. क्षणांत  
देवाबरोबर अत्यंत सलगाचे व  
लडिवाळतेचे भाव उमटताहेत, क्षणांत  
देहभान विसरून आनंदाची तंद्री  
लगलेली आहे, क्षणांत रुसवा, क्षणांत  
अबोला, क्षणांत हंसें हें सर्व कोमळ भाव  
उमे करून श्रोत्यांनाही चटकन् समाधि  
सुखाचा आनंद देणारा नामदेवासारखा  
भक्त विरळा. नामदेवाच्या ह्या अपूर्व  
भजनानंदाची पुसट कल्पना पहावयाची  
असेल तर वाचकांनी ‘धी गोसपेल ऑफ  
श्रीरामकृष्ण’ ह्या ग्रंथांत कीर्तन तंद्रींत  
रामकृष्ण परमहंस, ह्यांचा फोटो अवश्य  
पहावा. कीर्तनानंतर भावंडे घरीं गेलीं.  
साहजिकपणेच नामदेवाच्या गोष्ठी  
निधात्या.

निवृत्तिनाथ म्हणाले, ‘स्वभावाताच  
भाविक गांवढळ अशा लोकांना नाम-  
संकीर्तनाच्या मार्गांने द्विजत्वाचे आधिकार  
देण्यास नामदेव गोरोबासारखे संतच

खरे आधिकारी आहेत.’ त्यावर सोपान  
बोलले ‘आम्हांला द्विजत्वाचे आधिकार  
नाहींत, असें सांगणाऱ्या ब्रह्मवृदापेक्षांही  
संत मंडळीच जास्त आधिकारी आहेत.  
द्विजत्व कशांत आहे?’ ह्यावर मुक्ताबाईंने  
उत्तर दिले की ‘ह्या कर्मठांना वाटतें  
कीं द्विजत्व केवळ यशोपवितांतच गुंडा-  
ळले आहे.’ ह्यावर शानेश्वर महाराज  
म्हणाले, ‘वर्णश्रम धर्मप्रिमाणे तें ठीक  
आहे. पण हा वर्णश्रम धर्म ज्यावेळीं  
सामान्य लोकांच्या उद्धाराविरुद्ध जातो  
त्यावेळीं लगेच त्याचा प्रतिकार करणे,  
हें प्रत्येक भागवताचें कर्तव्य आहे.’  
मुक्ताबाईंने मध्येच विचारले ‘पण  
द्विजत्व द्विजत्व म्हणजे काय परमेश्वरी  
साक्षात्कारच ना? मग ह संतच सर्वस्वी  
ह्या कायीस ह्या ब्राह्मणांपेक्षां जास्त लायक  
आहेत.’ ह्यावर सोपान म्हणाला ‘नाम-  
देव म्हणजे साक्षात्काराचें निवास स्थान.  
काय त्याच्या कीर्तनाचा आनंद!’ ह्यावर  
शानेश्वर म्हणाले ‘खरोखर नामदेव  
नामसंकीर्तनांत स्वतां तर साक्षात्कार व  
समाधि सुखाचा सोहोळा भोगतोच पण  
श्रोत्यांनाही त्यावरोबर समाधिसुखाची  
तंद्री लावतो. असा भक्त विरळा!’  
ह्यावर निवृत्ति उद्धारले ‘अत्यंत प्रेमळ संत’  
सोपान म्हणाला ‘वाणी तरी किती रसाळ.’

एक मुक्ताबाईखेरीज सारे भाऊ नाम-  
देवाची मनसोक्त स्तुति करीत होते. एक  
मुक्ता मात्र गप्प ! हें पाहून निवृत्ति म्हणाले,  
‘कां मुक्ता, तुं गप्प कां? तुला नाहीं कां  
नामदेवाचं कीर्तन आवडलं?’ यावर  
मुक्ता उतरली, ‘दादा, आपणांला संत  
मंडळी तयार करायची आहे. तेव्हां  
त्याच्यांत कांहीं अधिकउणे असेल तें दूर  
केले पाहिजे.’ गोरा कुंभार तेथें होताच.

तो म्हणाला, 'मला वी असंच वाटतया.' ह्या वेताप्रमाणे गोरोबाने नामदेवाच्या डोकीवर थापटणे मारले. नामदेव रामावला व ह्या अपमानावद्दल पांडुरंगाकडे त्यांनी कागळी करतांच देवाने गुरुप्रसादाशिवाय सारी भक्ती व्यर्थ आहे असे सांगून विसोबा खेंचराकडे त्याला पाठविले. ही कथा नामदेवाच्या चरित्रांत आहेच. पण ह्या कथेच्या मुळाशी एक अत्यंत पवित्र असें तत्त्व होतें. तें हें की, लोकोद्धारासाठीं जी माणसें तयार करायची तीं सर्वतोपरी परिपूर्ण सोज्बळ व शुद्ध शीलाची असर्ली पाहिजेत. नामदेवांत भीच काय तो देवाचा लाडका भक्त, असा अहंकार होता. आणि एकदा मनुष्य ह्या अहंकाराला बळी पडला कीं त्या घर्मेंडीत आपल्या लोक-सेवेची माती करून टाकतो. ह्या दृष्टीने नामदेवाच्या बाबतींत दिलेला इषारा अत्यंत आवश्यक होता. ब्रह्मवृद्धाच्या समष्टि धर्माच्या सत्तेविरुद्ध भागवतांच्या व्यष्टी धर्माचा उठाव करण्यासाठींच चारी भावंडे संचारास निधारीं होतीं. आणि केवळ त्या कार्याच्या प्रसारासाठींच त्यांनी नामदेवाची भेट घेतली. निवृत्ति-शान-देवांना उपनिषद् प्रणीत आत्मौपम्य तत्त्वच भागवतांच्या व्यष्टि धर्माच्या द्वारे सर्वांना शिकवायचे होतें. व्यवहारांतील दैनंदिन संकटांशीं दोन हात करण्याचे सामर्थ्य देऊन, प्रसंग पडला तर धर्म-साठीं पंचप्राण देणारीं पण त्याचवेळीं सर्व भूतमात्रावर 'जें जें भेटें। तें तें मानी भागवत' ह्या वचनाप्रमाणे सर्व विश्वावर प्रेम करणारी अशी भागवतांची झुझार सेना तयार करण्यासाठीं ह्या चारी भावंडांचे संचार व निरक्षण सुरु झाले. ह्या क्रांतीच्या कार्याची रूपरेखा आंखणे, महत्वाचीं केंद्रे निश्चित करणे वगैरे विचार विनिमय ह्या भावंडांत चालू लागले.

शानेश्वरींच्या नदीच्या प्रचंड पुराप्रमाणे खलखलणाऱ्या अंतरंगाची पूर्व तयारी ह्या संचारांतच शानेश्वरांच्या अंतःकरणांत सुरु होऊं लागली. भागवतधर्मीय संतांत जें जें न्यूनाधिक्य आढळले, तें तें शानेश्वरांनी त्याच्यांत मिसकून अवलोकन आणि दृष्टीने शानेश्वरीतील निरूपणांत कोणकोणत्या गोष्टीवर जास्त भर द्यावा, ह्याची रूपरेखा आखून ठेवली. पाश्चात्य तत्त्वज्ञानांत अध्यात्म (Metaphysics) आणि नीति (Ethics) असे भेद पाडले जातात. गीतेत ह्या दोहोंची गुंफण आढळते. पण शानेश्वरींत ही वीण इतकी कौशल्याने केली आहे कीं प्रापंचिक व परमार्थिक ह्या दोघांनाही ती हित परिणामी होईल. व्यवहारशता रसशता ह्यांची सुंदर सांगड हें शानेश्वरीचे वैशिष्ट्य आहे. अध्यात्माच्या सुवर्णाचे चालू नार्णे करून भक्तीच्या जोरावर अडाणी पण भाविक लोकांत प्रेमळ व धीरोदात्त वृत्ति निर्माण करण्यासाठीं, शानेश्वरी लेखनाच्या वेळीं कोण कोणत्या तत्त्वांची कशी ठस-केदार उठावणी करावी ही सारी तंत्रे ह्या संचारांतच शानेश्वरांनी निश्चित केलीं. शानेश्वरी हा जवळ जवळ १०,००० हजार औंव्यांचा विस्तृत ग्रंथ आहे. कोणत्या अध्यायांत कोणत्या तत्त्वांवर विशेष भर हें स्फूर्तीच्या भरांत आत्यावरोवर अशा कांहीं औंव्या वेळींच मुद्रित करण्यासाठीं शानेश्वरांनी कांहीं औंव्या भिंतीवर लिहून ठेवल्या असल्या पाहिजेत. ह्यामुळेच शानेश्वरांनी शानेश्वरी शिळेवर लिहिली ही आख्यायिका रुढ झाली. ह्या पुढचा मार्ग म्हणजे आपल्या कुळंब्या मळ्यांच्या भाषेत त्यांच्यासाठीं धर्म ग्रंथ तयार करून भागवतांच्या व्यष्टिधर्माचा पाया भक्तम करणे होय.

# शिर्डी संस्थानची गाजलेली त्रैवार्षिक निवडणूक

श्री. बा. देव

शिर्डी संस्थानची पंदा १९५८ सालांत शालेली त्रैवार्षिक निवडणूक अंतिशय गाजली. त्रैवार्षिक निवडणूक कैवळां घ्यावी ह्या मुद्यापासूनच भक्त मंडळामध्ये विचार—चर्चा चालू झाली. व अशा वादग्रस्त मुद्यांवर, व्यवस्थापक समितीने कैवळ स्वतःवर अवलंबून न रहातां मे. जिल्हा न्यायाधीश, अहमदनगर यांचा सहा घेऊन १९५८ च्या एप्रिलमध्ये निवडणूक घ्यावी असें त्या न्यायालयाचे मत घेतले. नियमाप्रमाणे निवडणूक पोट समिती व अपील समिती ३१ डिसेंबर १९५७ च्या अंत व्यवस्थापक समितीने निवडावयाची व नेमावयाची असते. नवीन नियमाप्रमाणे व नवीन व्यवस्थेप्रमाणे अशी ही पहिलीच निवडणूक व्हावयाची होती. निवडणूक पोट समिती व अपील समिती नेमण्याच्याही बाबतीत दुर्दैवाने एकोपा होऊं शकला नाही; निवडणुकीला बादानेच सुरवात झाली. शेवटी खालील सद्गृहस्थांची निवडणूक पोटसमिती नेमली गेली.

( १ ) श्री. श्रीपाद बाळकृष्ण देव ( विश्वस्त ) अध्यक्ष. ( २ ) श्री. बाबुराव अनीळकर-चिटणीस. ( ३ ) श्री भोला-

नाय सुंदरराव नवलकर. ( ४ ) श्री. सिताराम गोविंद वाळावलकर. ( ५ ) श्री. गोविंद वैद्य.

## निवडणूक अपील समिती

श्री. प. कृ. तथा बाळासाहेब सावंत. ( विश्वस्त ). अध्यक्ष.

( २ ) बॉरस्टर एम्. जी. माने. ( ३ ) श्री. एस्. टी. भालेकर, ऑफिसरेकेट.

निवडणूक पोट समितीचे काम दि. १ जानेवारी ५८ पासून सुरु झाले व जरी त्यांच्या कामांत पुष्कळच अडथळे होते तरी निवडणूक पोट समितीचे व निवडणूक अपील समितीचे काम फारच चांगल्या रीतीने व अत्यंत समाधानकारक झाले. दि. ३० डिसेंबर १९५७ पर्यंत फक्त डिसेंबर माहिन्यांत तीन हजारांच्यावर संभासद झाल्याने व्यवस्थापक समितीस व निवडणूक पोट समितीस फारच चास झाला; निवडणूक पोटसमितीच्या सदस्यामध्ये एकोपा, काम करण्याची चिकाटी, उत्साह, व निरपेक्ष रीतीने व सर्वांच्या सहकाऱ्यांने निवडणूक उत्कृष्टपणे काटेकोरपणे व मनमिळावू वातावरणांत पार पडावी ही सदिच्छा, तळमळ व उत्सुकता होती. निवडणुकीचे आगांड प्रसिद्ध

केलेले वेळापत्रक कांटेकोरपणाने पाळ-  
ज्याचा यशस्वी प्रयत्न केला गेला.  
प्राथमिक मतदारांची यादी प्रसिद्ध कर-  
ज्यासु योग्य अडचणीमुळे थोडा वेळ  
लागला.

एकंदर ५० पर्यंत उमेदवारांच्याकडून  
आवेदन पत्रिका आल्या व त्या सर्व संमत  
केल्या गेल्या होत्या. निवडणुक लढविण्या-  
करितां दोन पक्ष प्रस्थापित झाले. एक  
सांई प्रचार मंडळ व एक सांई सेवा  
मंडळ, व खरोखर जे निदान श्रीसाई-  
सद्गुरुंच्या संस्थानांत होऊं नयें ते ह्या  
निवडणुकीत झालें म्हणजे जाहीर पत्रके  
उखाळ्यापाखाळ्या, वर्तमान पत्रांतील  
प्रचार, त्याला उत्तरे प्रत्युत्तरे,  
भिंती पत्रके, भुई पत्रके वौरे सर्व प्रकार  
झाले. आवेदन पत्रिकेपैकी फक्त २४  
उमेदवारांच निवडणुकीच्या वेळी शिळ्डक  
राहिले व बाकीच्यांनी आपली उमेदवारी  
मुदतींत काढून घेतली; जे उमेदवार  
राहिले, ते प्रत्येक पक्षाचे समसमान होते;  
निवडणूक पोट समितीने, सर्व उमेद-  
वारांच्या सभा, मुंबई येथे घेऊन  
त्यांच्या सहकार्याने च्या बाबतींत नियम  
नव्हते त्या बाबतीतहि नियम ठरविले;  
व भक्तांच्या अडचणी समजून घेण्या-  
करितां शिर्डी येथेही सभा घेतल्या.  
दि २७ एप्रिल रोजी सुंबई शहरापुरते  
प्रत्यक्ष मतदान हाते त्याकरितांहि अत्यंत  
सुसज्ज अशी व्यवस्था ठेवण्यांत आली  
होती. मतदानकेंद्रावर श्रीसद्गुरुंचे छाया-  
चित्र लावून त्यांना पुष्पहार घालून  
त्यांच्यापुढे सर्व वेळ नीरांजन प्रज्वलित  
ठेवण्यांत आले होते. व उद्बृत्यांचा सुगंध  
चालू होता. निवडणूक चांगल्यारीतीने पार

पडली. मत मोजणी सोमवार दि. २८ एप्रिल  
५८ रोजी कामा हॉलमध्ये झाली. मतमोज-  
णीच्यावेळी बहुधा सर्व उमेदवार आपा-  
आपस्था प्रतिनिधी समवेत उपस्थित होते.  
मतमोजणीचे काम सकाळी ९॥ पासून  
संध्याकाळी ६ पर्यंत चालू होते. व  
नियमाप्रमाणे निवडणुकीच्या मतमोज-  
णीचा निकाल जाहीर करण्यांत आला.

पराभूत उमेदवारांनी निवडणूक अपील  
समितीकडे अपील ३० एप्रिल ५८ ला  
दाखल केले. त्या समितीने अपिलाच्या  
प्राथमिक चौकशीची तारीख ९ जून ५८  
ही दिली; भक्तमंडळाची सभा दि. १५  
जून ५८ रोजी परले येथे घेण्यांत आली  
होती व त्या सभेत निवडणुकीचा अखेरचा  
निर्णय जाहीर करावयाचा होता. पराभूत  
उमेदवारांच्यापैकी काहींनी, अपिलाचा  
निकाल तेथपर्यंत लागणार नाही व  
निकाल जाहीर केला जाईल; अशा भीतीने  
मुंबई येथील सिंटी सिन्हिल कोटीत  
नं. १४१६। १९५८ चा दावा दि. ९  
जून १९५८ रोजी दाखल केला व त्याच  
दिवशी श्री. दिवाण, न्यायाधीशमहाशय  
यांचेकडून नवीन निवडून आलेल्या  
उमेदवारांनी कोटीचा दुसरा हुक्म  
होईतोपर्यंत अधिकार स्वीकार  
करूं नये असा तात्पुरता एक तफ्फी हुक्म  
घेतला. शिर्डी संस्थानवर ही, त्यांच्याकडून  
भक्तमंडळाची सभा घेऊं नये व त्यांत  
निवडणुकीचा निकाल जाहीर करूं नये  
अशा बदलही मनाई हुक्म मागण्यांत  
आला होता पण न्यायाधीश महाशयांनी,  
शिर्डी संस्थान हें ज्युरिडिकल पर्सन नाहीं  
सबव त्यावर दावा देतां येत नाहीं अगर  
मनाई हुक्म देतां येत नाहीं ह्या सबवीवर

मनाई हुक्म देण्याचे नाकारले. दि. ९ जून ५८ रोजी संध्याकाळी निवडणूक अपील समितीकडे, अपेलंटसूपैकी कांही उपस्थित झाले व त्यांनी त्या समितीस, दाव्याची व मनाई हुक्माची हकीकत तोंडी सांगितली व त्या समितीच्या इच्छेप्रमाणे मनाई हुक्माची साधी नक्ल आणुन देण्याचे कबूल केले. अपील समितीने दि. ११ जून ५८ ही तारीख दिली पण त्या दिवशी अपेलेटपैकी कोणीच उपस्थित राहिले नाही. व नक्लही दिली गेली नाही. सबव अपील समितीने अपिलांतील वादप्रस्त मुद्द्यांचा विचार करून अपील केटावून लावले.

दि. १५ जून १९५८ रोजी भक्त मंडसभा पूर्वसूचनेप्रमाणे परळ येथें भरली व आतांपर्यंतच्या भक्त मंडळांच्या समेपेक्षां भक्तांची उपस्थिती त्या सर्वेत जास्त होती. निवडणुकीचा निकाल सांगण्यांत आला परंतु नवीन निवडून आलेल्या उमेदवारांच्यावर मनाई हुक्म असल्याने त्यांना आधिकार स्वीकार करतां येणार नाही हैं लक्षांत घेऊन भक्त मंडळाने (१) श्री. बाजीराव तात्या कोते पाठील, (२) श्री. श्री. बा. देव (३) श्री. द. दा. राऊते व (४) श्री. प. कु. सावंत, ह्या चार चालू विश्वस्तांचे एक मंडळ नेसून, त्यांनी दरम्यानच्या काळांत संस्थानचा कारभार चालवावा व ह्या चौधांना जरूर लागल्यास दुसरे सभासुद संमत करून घेण्याचा आधिकार देणारा ठगव प्रचंड बहुमताने पसार केला. व त्याप्रमाणे ह्या मंडळाने पूर्वांच्या पदाधिकारांच्याकडून सर्व कारभाराचा ताबा घेतला व संस्थानचा कारभार चालू ठेवला.

## वर्तनाची खरी दिशा

जगताशीं तुमची वर्तणूक नीतीची पण तडफेची असावी. नेमठटपणा किंवा शेळपटपणा, हा स्वार्थ आणि परमार्थ दोघांनाहि कमीपणा आणणारा आहे. दैन्य-असुणे हैं वैराग्य नव्हे, किंवा आलशी बनणे हैं नैष्कर्म्य नव्हे.

—श्री बीडकर महाराज

श्री. बाळासाहेब सावंत अध्यक्ष, श्री. रावसाहेब वेलकर व श्री. द. ब. राणे (संमत केलेले सभासद) हे सं. चिटणीस व श्री. श्री. बा. देव हे खजिनदार म्हणून नेमले होते. श्री. नागेशराव सावंत हे पुन्हा विश्वस्त म्हणून निवडून आले असले तरी सर्व निवडून आलेल्या उमेदवारांवर मनाई हुक्म असल्यासुले फक्त चारच विश्वस्तांना तात्पुरतें काम पहावै लागले.

वर उल्लेख केलेला सिटी सिविल कोर्टचा दावा नं. १४१६/१९५८ हा खालील पराभूत उमेदवारांनी दाखल केला होता. (१) श्री. रामचंद्र महादेव राणे (२) श्री. दत्तात्रेय भा. मालपेकर, (३) श्री. विश्वनाथ ह. शेळके, शिर्डी (४) श्री. पंढरीनाथ आर. दळवी, (५) श्री. केशव भ. गव्हाणकर, (६) श्री. बाळाराम आर. जयकर, (७) श्री. रमेश के. त्रिलोकेकर, (८) श्री. वामनराव भाऊ वर्तक, (९) श्री. जगमोहन गुता, (१०) श्री. कमलाकर डी. चित्रे, व (११) श्री. विश्वास डब्ल्यू.

रेळे. बाकीचे रहणार, मुंबई. ह्या दाव्यांत खालील १८ प्रतिवादी होते-

( १ ) शिर्डीसंस्थान ऑफ श्रीसाई-बाबा प्रतिनिधि प्रेसिडेन्ट श्री. पी. के. सावंत, मुंबई ( २ ) श्री. नागेशराव ए. सावंत, अहमदनगर, ( ३ ) श्री. एस. एम्. जाधव, लोणावळा. ( ४ ) श्री. हरीभाऊ टी. शेळके, शिर्डी. ( ५ ) श्री गजानन गो. दाभोळकर, वांद्रे ( ६ ) श्री. रावसोहेब तात्याजी गोंदकर, शिर्डी, ( ७ ) श्री. शंकर बाळाजी जगताप, शिर्डी ( ८ ) श्री. गणपत उर्फ उत्तम तात्याजी कोते, शिर्डी ( ९ ) श्री. त्रिवक. ह. कोते, शिर्डी ( १० ) श्री. शाळिग्राम. डी. नागरे, शिर्डी ( ११ ) श्री. राजाराम तात्याजी कोते, पाटील, शिर्डी ( १२ ) श्री. रावसोहेब आनंदराव थोरत, दादर, ( १३ ) श्री. बाजीराव शेषराव चव्हाण पाटील, जाळना. ( औरंगाबाद ) ( १४ ) श्री. पंडरिनाथ पुंजाजी सोनवणे, मांजरी ( औरंगाबाद ) ( १५ ) श्री. नामदेव माघवजी साळुंके, मांजरी, ( औरंगाबाद ) ( १६ ) श्री. के. जे. भट, बालनी सदा-शिवगड, कारवार, ( १७ ) श्री. वी. डी. बोरकर, मुंबई. ( १८ ) श्री. रामचंद्र दादा पाटील, शिर्डी.

वरील प्रतिवादीच्या पैकी प्र. वादी नं. १६ व १७ हे ही पराभूत उमेदवार होते, पण त्यांना केवळ तात्त्विक ( formal ) प्रतिवादी केले होते. त्यांच्याविरुद्ध कोणतीच दाद मागण्यांत आली नव्हती व प्र. वादी नं. १८ यांचे नांव प्र. वादी नं. २ ते १५ ह्यांनी

आपली कैफीयत दिल्यानंतर वार्दींनी दाखल केले.

### वादींच्या दाव्याचा सारांश

वादींच्या म्हणण्याप्रमाणे शिर्डीसंस्थानची झालेली निवडणूक खालील कारणास्तव बेकायदेशीर होती.

( १ ) ( अ ) दि. १४-१२-५७ पूर्वी भक्तमंडळाच्या समाप्तदांची पटावरील संख्या सुमारे ३००० तीनहजार होती. पण श्री. बाजीराव पाटील, ज्यांना संस्थानची सर्व सत्ता शिर्डीच्या लोकांच्या ताव्यांत ठेवण्याची महत्त्वाकांक्षा होती, त्यांनी जवळजवळ आणखी २००० समाप्तदांचे अर्ज आणले व त्यांना समाप्तद करून घेतले.

( ब ) परिशीष्ट 'अ' मधील नियम नं. ५ हा सुहाम निवडणूक लढविण्याच्या व जिंकण्याच्या दृष्टीने तयार करण्यांत आला होता व असा नियम शिर्डीसारख्या अति पवित्र संस्थेत असू नये.

( क ) मतदान पत्रिका ची तयार केली गेली, त्याला हरकत घेतली असतांनाहि ती तशीच ठेवली गेली व त्यामुळे मतदारांचा गोंधळ झाला.

( ड ) चार प्रकारच्या उमेदवारांकरितां एकच मतदान पत्रिका व एक प्रकारच्या मतदानांत चूक झाल्यास सर्व मतपत्रिका रद्द ठरविली गेली त्यामुळे जवळजवळ ३५८ मतपत्रिका विनाकारण रद्द ठरविल्या गेल्या.

( ई ) वादीपैकी काहींनी निवडणूक पोटसामितीकडे विनंति केली की पोस्टाने

आलेख्या मतपत्रिकेत गोंधळ झाल्याचा संभव आहे, सबव त्या मतपत्रिकेच्या कवर-करील सही किंवा अंगठा हाची तुलना त्या मतदाराच्या समासदत्वाच्या अर्जावरील सहीशी किंवा अंगठ्याशी करण्यांत यावी. पण ही विनंती त्या समितीनें झिडकारली.

(फ). वादी पैकी कांहीनीं दि. २८ एप्रिल ५८ रोजी, निवडणूक पोट समिती-कडे घणसोली जि. ठाणे येथील दि. २५-४-५८ चे ९ मतदारांचे पत्र व तले-गांवदामाडे येथील सात मतदारांचे दि. २०-४-५८ चे पत्र, अशी दोन पत्रे पाठविली होती. ह्या पत्रांत त्या मतदारांची तकार अशी होती की त्यांना मतपत्रिका मिळालेल्या नाहीत व त्यांनी कोणाला ही त्या दिलेल्या नाहीत.

(ज) भेडापुर ता. श्रीरामपूर येथील ८ मतदारांनी निवडणूक पोट समितीकडे तकार केली होती. की त्यांना मतदान पत्रिका मिळाल्या नाहीत व त्यामुळे त्यांच्या मतदानाचा हक्क त्यांना बजावतां आला नाही. त्यांच्या तकारीप्रमाणे त्यांना पुन्हां मतदान पत्रिका पाठविण्यांत आल्या होत्या व त्या त्या सर्व मतदारांनी भरून पाठविल्या परंतु निवडणूक पोट समितीकडे प्रत्येक मतदाराच्या दोन दोन मतपत्रिका झाल्या. (मूळ व दुहेरी) तेव्हां या मत पत्रिकाच्या बाबतीत जाणुन बुजूळ लफंगोगिरी (Fraud) व तोतयेगिरी (Impersonation) झाली.

(इ) निमगांव, शिरसगांव, व शिर्डी येथील सुमारे १० दहा मतदारांनी, त्यांना मत पत्रिका मिळाल्या नाहीत व त्यांनी

## परमार्थ केव्हां साधेल?

ज्या जगांत तुम्हीं आलं त्यांतील सुखदुःखांचा अनुभव घ्या आणि मग परमार्थाच्या नार्दीं लागा. स्वार्थांतील विषय मिळ-विष्ण्याला जशी तळमळ लागते, तशी ज्या दिवशीं परमार्थाची जरुरी किंवा तळमळ तुम्हांला लागेल त्या दिवशीं तुमचें क्रम होईल.

—श्री. बोडकर महाराज

पुन्हां मतपत्रिका दुहेरी (Duplicates) मागाविल्या. पण त्या मतपत्रिका निवडणूक पोट समितीनें नियम नं. २८(२) प्रमाणे पाठविल्या नाहीत. वादीचे म्हणणे की ह्या मतदानपत्रिकेचा बेकायदेशीर उपयोग प्रतिवार्दीनीं केला.

(२) प्र. वादी नं. ३ श्री. जाघव यांचे नांव आश्रयदाते यांच्या यादीत सामील होऊं शकत नाही. कारण त्यांनी आश्रयदाते होण्यासाठीं वर्गणी दि. १० जानेवारी १९५८ पर्यंत भरलेली नव्हती व नियमाप्रमाणे ती वर्गणी ३१ डिसेंबर १९६७ च्या आंत आंत भरावयास पाहिजे. ह्या कारणास व श्री. जाघव यांची निवडणूक ही बेकायदेशीर आहे.

(३) प्र. वादी नं. १८ श्री. रामचंद्र दादा पाटील, त्यांना नैतिक अधःपात असलेल्या गुन्ह्यांबद्दल सहा महिने तुरुंग-वासाची व दंडाची शिक्षा झाली असल्यानं, त्यांची निवडणूक संस्थान घटना

कलम ११ ( ड ) प्रमाणे बेकायदेशीर आहे.

( ४ ) संस्थान नियम २९ ( २ ) प्रमाणे, मतमोजणी झाल्यावर मतदान पत्रिका ह्या सील गेल्या गेल्या नव्हत्या.

( ५ ) मतदान पत्रिका व त्यावरील कव्हर यांच्यावर क्रमांक दिल्यानें मतदानाचॉ गुतता राखली गेली नाहीं.

प्र-वादी १५ व १६ हे हजरच झाले नाहींत.

### प्र-वादी २ ते १४ व १८ यांच्या कैफीयतीचा सारांश

१ ( अ ). भक्तमंडळाच्या दि. १४-१२-५७ पूर्वीच्या सभासदांचा आंकडा आम्हांला माहीत नाहीं. श्री. बाजीरावांच्या विरुद्ध केलेले आक्षेप खोटे आहेत. व त्यांनी सभासदत्वाचै अर्ज आणलेले नाहींत. व वादास्तव जरी असै घरलें तरी त्यांत चूक अशी कांहीं नाहीं.

( ब ) परिशिष्ट 'अ' मधील नियम ५ हा, वादी म्हणतात त्याप्रमाणे करण्यांत आला नाहीं. व त्यांत कांहीं चूक नाहीं.

( क ) मतदान पत्रिकेवर हरकत घेतली गेली नव्हती. मतदान पत्रिकेमुळे मतदारांचा गोंधळ झाला नाहीं.

( ड ) ३५८ मतपत्रिका ज्या रद्द ठरविल्या गेल्या, त्या नियमाप्रमाणे बरोबर रद्द ठरविल्या गेल्या.

( ई ) मतदान पत्रिकेच्या कव्हरवरील सही अगर अंगठा यांची तुलना करण्यावहूलची वादींची सूचना ही अव्यवहार्य

होती व ती निवडणूक पोट समितीकडून बरोबर केटाळली गेली.

( फ ) ज्या मतपत्रिकेवहूल तकारी निवडणूक पोटसमितीकडे आल्या होत्या, त्या सर्व मतपत्रिका त्या समितीनें बाजूल काहून ठेविल्या होत्या व त्यांची मोजणी करण्यांत आली नाहीं.

( ज ) निवडणूक पोटसमितीनें उमेदवारांची सभा घेऊन नियमाप्रमाणे असै ठरविलें होतें कीं ज्या मतदारांच्या बाबतीत मूळ व दुहेरी ( Duplicate) अशा मतपत्रिका भरून येतील, त्यादोन्हीही रद्द ठरविल्या जातील व त्याप्रमाणे त्या रद्द ठरविल्या गेल्या हैं बरोबरच झालें.

( ह ) ज्या दुहेरी ( Duplicates ) मतपत्रिका, पाठविल्या नाहींत, त्यावहूलची मागणी नियमाप्रमाणे मुदतीत नव्हती. त्यांच्या अस्सल मतदान पत्रिकांचा प्रतिवादींनी दुरुपयोग केला, हैं वादींचे म्हणणे प्रतिवादींना कबूल नाहीं.

( २ ) श्री. जाधव ह्यांचे नांव प्राथमिक मतदारांचे यादींत, अखेरच्या यादींत, आश्रदात्यांच्या वर्गीत आले होते. त्यांची आवेदन पत्रिका स्वीकारली गेली. त्यावेळी हरकत घेण्यांत आली नाहीं. अगर निवडणूक पोट समितीच्या ह्या निकालांवर त्यावेळी अपिल समितीकडे अपीलहि दाखल करण्यांत आले नाहीं. ह्यामुळे त्यांची निवडणूक बेकायदेशीर नाहीं.

( ३ ) प्र. वादी नं. १८ श्री. रा. दा. पाटील ह्यांना नैतिक अघःपात असलेल्या

मुन्ह्याबद्दल ६ महिने शिक्षा ज्ञाली होती ही गोष्ट ह्या प्र. वार्दीना कवूल नाही व त्यामुळे त्यांचीहि निवडणूक घटना कलम ११ ( ड ) प्रमाणे बेकायदेशीर नाही.

( ४ ) संस्थान नियम २९ ( २ ) प्रमाणे मतमोजणी ह्याल्यावर मतदान पत्रिका सील केल्या गेल्या होत्या.

( ५ ) मतदानपत्रिका व त्यावरील कब्बर यांच्यावर क्रमांक दिल्यानें मतदानाची गुसता राखली गेली नाही. हें वार्दीचें म्हणणे खरे नाही व कवूल नाही.

( ६ ) ( अ ) ह्या कोर्टीला दावा चालविण्याचा अधिकार (Jurisdiction) नाही. ( ब ) चॉरिटीकामिशनर यांची संमती पाहिजे, व ( क ) दावा अपिलाचा निकाल देण्याच्या अगोदर (Premature) राहिला असल्यामुळे चालू शकत नाही.

### वादी नं. १ यांची कैफियत

शिर्डी संस्थान ऑफ श्रीसाईबाबा ही कायदेशीर व्यक्ति ( Juridical Person ) नाही व त्यामुळे त्यावर दावा देतां येत नाही. पण ज्याअर्थी वार्दीनीं श्री. पी. के. सावंत ह्या व्यक्तीवर समन्स बजावले आहे, त्याअर्थी ते ही कैफियत देत आहेत. श्री. पी. के. सावंत हे वरील कारणास्तव शिर्डी संस्थान ऑफ श्रीसाईबाबा यांचे प्रतिनिधित्व करू शकणार नाहीत.

दावा दि. ९ जून ५८ रोजीं दाखल करण्यांत येऊन. त्याच दिवशीं वर म्हटल्याप्रमाणे एकतर्फा मनाई हुक्म घ्यांत आला. व मनाई हुक्माच्या

### प्रार्थनेचे महत्त्व

प्रार्थना हें माझ्या जीविताचें व श्रमाचें साफल्य नसून तो त्याचा पाया आहे. मी अज्ञावांचून पुऱ्याळ दिवस राहू शकतो. पण प्रार्थनेवांचून माझा एकहि दिवस गेलेला नाही.

—महात्मा गांधी

सुनावणीची तारीख २३ जून देण्यांत आली. २३ जून ५८ रोजीं उभयपक्षांच्या संमतीनें ता. ३० जून व नंतर ७ व १४ जुलै घेण्यांत आली. दि. १४ जुलै ५८ रोजीं दावा वरील कामाच्या सुनावणसि श्री. दिवाण न्यायाधीश महाशय यांचेसमोर निघाला. त्यावेळी विशेष चर्चा न करतां, वादी व प्र. वादी यांच्या संमतीनें मनाई हुक्म दाव्याचा निकाल होईतोपर्यंत कायम करण्यांत आला व दाव्याची सुनावणी लवकर घेण्याचा हुक्म ज्ञाला. दि. १८ ऑगस्ट ५८ ही दाव्याच्या सुनावणीसाठी देण्यांत आली. १४ जुलैपासून दहा दिवसांच्या आंत प्र. वार्दीनीं कैफियती द्याव्या. १८ ऑगस्ट ५८ ला दावा बोर्डवर आला नाही व मुख्य न्यायाधीश महाशय यांचेकडे दि. १९-८-५८ ला अर्ज करून, दावा श्री. एन. एस. श्रीखंडे, न्यायाधीश महाशय यांचेकडे चालावा व त्यांच्याकडून चौकशीची तारीख घेण्यांत यावी असे ठरले. व त्याप्रमाणे श्री. श्रीखंडे जज्ज साहेब यांचेकडून दि. २५ व २६ ऑगस्ट ५८

ह्या तारखा दाव्याच्या सुनावणीच्या म्हणून  
निश्चित करण्यांत आल्या.

दि. २५ ऑगस्ट १८ ला सकाळी  
११ वाजतां दाव्याचा पुकारा करण्यांत  
आला व वादी प्र. वार्दीचे म्हणणे एक-  
प्यास सुरवात झाली. वार्दीच्या मार्फत  
प्र. वादी १ यांचे नांव गाळून श्री. पी.  
के. सावंत वादी शिवाय सर्व भक्तमंडळाचे  
प्रतिनिधी म्हणून सुधारणा करण्यांत  
यावी असा अर्ज देण्यांत आला व तो  
अर्ज नाकारण्यांत आला. दुसरा एक  
अर्ज असा देण्यांत आला की वार्दीचा  
दावा हा फक्क वार्दीच्या पुरताच प्रति-  
निधिक झाला आहे व तो प्र. वार्दीच्या  
पुरताही प्रतिनिधिक व्हावयास पाहिजे.  
तरी तसा तो व्हावा म्हणून सुदत देण्यांत  
यावी; ह्यावर प्र. वादी नं. २ ते १५  
यांचे वकील श्री. माघवराव  
हेगडे, ह्यांनी सांगितले की ते  
तशी तकार घेणार नाहीत. ह्या त्यांच्या  
कबुली प्रमाणे व इतरही कारणास्तव  
वार्दीचा हाही अर्ज फेटाळून लावला. व  
शेन्ही बाजूचे म्हणणे ऐकून मुद्दे निश्चित  
करण्यांत आले. नंतर पुरावा घेण्यास  
प्रारंभ झाला.

वादी तर्फे श्री. रामचंद्र महादेव राणे,  
(२) श्री. पंढरिनाथ रामराव दलवी,  
(३) श्री. चंद्रकांत बालमुकुंद वेलकर,  
(४) श्री. बाबुराव सखाराम अर्नाळकर  
व (५) श्री. केशव भगवंत गव्हाणकर  
इतक्यांच्या साक्षी झाल्या. व आणखी  
पुरावा आणण्यास मुदत मिळावी असा  
अर्ज करण्यांत आल्या पण तो अर्ज  
फेटाळून लावला.

श्री. राणे यांच्या साक्षीत त्यांनी  
सांगितले की मतदान पत्रिका सील केल्या  
नव्हत्या ही गोष्ट त्यांचे प्रतिनिधि श्री.  
प्रभु ह्यांनी दि. २८-८-१८ ला संध्या-  
काळी त्यांना सांगितली परंतु त्याबद्दल  
तकार दि. ३०-८-१८ पर्यंत त्यांनी  
केली नाही व जी तकार लेखी त्यांनी  
केली त्यांत सील बद्दल कांही म्हटले  
नव्हते. त्या लेखांत तकार केली होती की  
निवडणूक पोट समितीचे सदस्य कोणी  
नसताना, त्या समितीचे कारकून, मतदान  
पत्रिकेवरील कवर्स चाळीत होते. पुढे  
त्यांनी असें सांगितले की ते कारकून ज्या  
खोलीत होते त्या खोलीतही ते गेले  
नाहीत व त्यामुळे ती कवर्स कसली हेही  
त्यांना सांगतां येत नाहीं.

श्री. दलवी ह्यांचा पुरावा श्री. राणे  
यांच्या तोडी सांगण्यावर, आधारलेला  
होता. त्यांनी सांगितले की श्री. राणे  
यांच्याकडून त्यांना कळले की निवडणूक  
पोटसमितीचे कारकून मतदान पत्रिका  
व कवर्स लावीत होते.

ह्यांचा पुरावा झाल्यानंतर वादीतर्फे  
श्री. वेलकर यांची साक्ष घ्यावयाची आहे,  
असें सांगण्यांत आले. कोटानें यावर  
आश्वर्य प्रकट केले की साक्षीदारांना  
समन्स व समज न देतां त्यांची साक्ष  
घेणे हें कांहीं बरोबर नाही. परंतु अत्यंत  
सरळ मताचे श्री. रावसाहेब वेलकर-  
की जे. श्री. पी. के. सावंत यांच्याकरितां  
वकील म्हणून काम करीत होते-  
यांनी उठून लगेच झगा खाली ठेवला व  
कोटाला सांगितले की ते साक्ष घ्याव-  
यास तयार आहेत; त्यांच्या साक्षीत

त्यांनी सांगितलें की ते पूर्वीच्या व्यवस्थापक समितीत सं. चिटणीस होते व १६-६ ५८ नंतर तात्पुरत्या समितीचे सं. चिटणीस आहेत. निवडणुकीचे मतमोजणीचे काम संपत्त्यावर निवडणुकीसंबंधी कागदपत्र माझ्याकडे चिटणीस ह्या नात्यानें निवडणूक समितीचे श्री. अर्नाळकर यांचेकडून ताबडतोब आले नाहीत कारण अपिलाचे काम चालू होते व श्री. अर्नाळकर हे नियमानें अपील समितीचीही सेक्रेटरी होते. श्री. अर्नाळकर यांनी अपिलाचा निकाल ज्ञात्यावर मल्य पत्र लिहून कागदपत्राचा ताबा घेण्यासंबंधी पत्र लिहिले होते. पण व्यवस्थापक समितीचा आदेश मी त्या बाबतीत घेतला. कारण हा दावा चालू होता व तो आदेश असा होता की दावा चालू असेहोपर्यंत मी त्या कागदपत्राचा कबजा घेऊ नये.

श्री. अर्नाळकर ह्यांनी वादीच्या दाव्यांत उल्लेख केलेली सर्व पत्रे हजर केली. व ही पत्रे दि. २८ ला मतदानाच्या अगोदर मिळात्याबद्दल सांगितली; व ज्याबद्दल तक्रार होती ती सर्व मतें रद्द करण्यांत आली. ३६८ मतदान पत्रिका ह्या रद्दठरविष्यांत आल्या. नियमाप्रमाणे ह्या रद्द ठरविणे जरूर होते व एका प्रकारच्या मतदानांत जरी चूक झाली तरी सर्व मतदान पत्रिका रद्द होते असा नियम आहे. मतमोजणीच्या कामानंतर मतदान पत्रिका सील करण्यांत आल्या होत्या. मतदारांच्या प्राथामिक व अखेरच्या याद्या हजर करण्यांत आल्या. रद्द ठरविष्यांत आलेल्या ३६४ मत पत्रिकाही हजर करण्यांत आल्या. निवडणुकीच्या कागद-

पत्रांचा ताबा मी व्यवस्थापक समितीच्या चिटणीसांना देण्याचा प्रयत्न केला पण दावा चालू आहे ह्या सबबीवर त्यांनी तो घेण्याचा नाकारला. मतमोजणीचे कागदही हजर करण्यांत आले. मतदान पत्रिकेला कोणीही उमेदवारांनी हरकत घेतली नाही.

वार्दीतके शेवटची साक्ष डॉ. केशव भ. गव्हाणकर यांची झाली. त्यांनी सांगितलें की पूर्वी व्यवस्थापक समितीचे अध्यक्ष श्री. बाजीराव पाटील होते. यांनी १७०० अर्ज आणले. पण त्या व्यवस्थापक समितीच्या सभेस ते उपस्थित नव्हते. २४ एप्रिल रोजी त्यांनी निवडणूक पोट समितीकडे, मतदानपत्रिका गोंधळ उत्पन्न करणारी आहे ह्या सबबीवर हरकत घेतली होती; पण त्यांची हरकत फेटावून लावली गेली.

प्र. वादी नं ३ ह्यांचे नांव आश्रवदात्यांच्या यादीत डिसेंबर १९५७ च्या अगोदर पासून आहे. पण ज्याअर्थी त्यांनी त्यांची वर्गणी १० जानेवारी १९५८ पर्यंत दिली नव्हती. त्याअर्थी त्यांना ही निवडणूक लढवितां येत नव्हती.

मतदान पत्रिका त्यांच्या देखत सील केल्या गेल्या नव्हत्या. ते सर्ववेळ मतमोजणीच्या जागी हजर होते. त्यांनी व दुसऱ्या वादीने निवडणूक अपील समितीकडे अपील दाखल केले होते व त्या अपिलाचा निकाल, हा दावा दाखल केल्यानंतर झाला आहे. व ता. ९ जून ५८ रोजी अपील रद्द करण्यांत आले.

उलट तपासणीत त्यांनी सांगितलें की, मी १९५६च्या शेवटीं व्यवस्थापक सीम-

तीच्या सदस्यत्वाचा राजीनामा दिला. ज्यावेळी १७०० अर्ज आले त्यावेळेला मी व्यवस्थापक समितीचा सदस्य नव्हतो. मी स्वतः श्री. बाजीगाव यांना १८०० अर्जाचे पुडके आणतांना पाहिलेले नाही. शिर्डी येथे सभासदत्वाचे रजिस्टर आहे. १७०० अर्ज शिर्डी येथे प्रथम नोंदावे लागतात. हे फॉर्म्स कोणी आणले हैं मला माहीत नाही.

मतदानपत्रिकेचा मसुदा निवडणूक घोटसमितीने तयार केला. सर्व उमेदवारांना निवडणूक पोटसमितीने त्या पत्रिकेचा विचार करण्याकरितां बोलाविले होते. मी तो वेगव्य असावा असें सुचविले होते. जवळ जवळ सर्व उमेदवारांनी त्याला हरकत घेतली. मी पुढ्हां सांगतों कीं कांहीं उमेदवारांनी हरकत घेतली.

मत मोजणीच्या वेळी मी हजर होतो. ३५८ मतदान पत्रिका रद्द ठरविण्यांत आल्या-माझ्यासह सर्व वादी पैकी कोणीही, त्या रद्द ठरवू नये अशी हरकत घेतली नाही. दि. २८ एप्रिलला मत मोजणीचे सर्व काम पुरं होई तो पर्यंत मी अगर माझे प्रतिनिधि थांबलों नाहीं ( ह्या ठिकाणी श्री. माधवराव हेगडे ह्यांनी साक्षीदार यांस प्रश्न विचारला कीं ज्या अर्थी ते सर्व वेळ हजर नव्हते त्या अर्थी, मतदान पत्रिका सील ते गेल्यानंतर केल्या किंवा नाहीं ह्या बदल त्यांना कांहींहीं सांगतां येणार नाहीं. श्री. गव्हाणकर म्हणाले कीं मी ह्या प्रश्नांचे उत्तर देण्याचे नाकारतों. असें म्हटल्यावर न्यायाधीश महाशय श्री. श्रीखंडे ह्यांनी त्यांना समज दिली कीं ते साक्षीदार आहेत व

त्यांना प्रश्नाचे उत्तर देणे माग आहे व ते जर त्यांनी दिले नाही तर क्षोटासु त्यांना दंड करतां येतो. एवढे झास्यावर मग श्री. गव्हाणकर यांनी उच्चर दिले.) ज्याअर्थी निवडणूक पोट समितीचे संपूर्ण काम दि. २८ एप्रिलचे होई तोपर्यंत मी हजर नव्हतों, त्या अर्थी मतदान पत्रिका सील केल्या, गेल्या किंवा नाहीं, हे मला सांगतां येत नाहीं.

येथे वादीचा पुरावा संपत्त. व श्री. माधवराव हेगडे ह्यांनी प्र. वादीच्या वतीने सांगितले कीं त्यांना पुरावा देणेचा नाही. येवढ्या कामांत दि. २५ ऑगस्टचा दिवस गेला. दि. २६ ऑगस्ट रेजी दोन्ही पक्षांच्या तकारी ऐकण्यांत आल्या व कोर्टीने आपला निर्णय लगेच तोंडी सांगितला. त्या निर्णयांतील महत्वाचे मुद्दे खालीलप्रमाणे—

(१) मतदान पत्रिका गौघळ निर्माण करणारी नव्हती. मतदार हे साक्षर अगर निरक्षर असू शकतील. साक्षर असले तर मतदान पत्रिकेत इंग्रजी व मराठी मजकूर स्पष्ट असल्यानें, सुमजण्यासारखा आहे. व मतदार निरक्षर असेल तर कसल्याही प्रकारची मतपत्रिका तयार केली तरी त्याचा अगर त्यांचा त्याला कांहींहीं उपयोग नाहीं. मतदानपत्रिका नियमाप्रमाणे होतीं.

(२) ३५८ अगर ३६४ मतपत्रिका र्या रद्द ठरविल्या गेल्या त्या नियमाप्रमाणे बरोबर रद्द ठरविल्या गेल्या. नियमांत ‘सर्वस्वी’ अगर ‘In toto’ हें जे शब्द आहेत, त्यामुळे एका प्रकारच्या उमेदवाराच्या बाबतांत जरी चूक झाली तरी सर्व मतपत्रिका रद्दच ठरवावयास

पाहिजे नाहीतर त्या शब्दांना अर्थ रहात नाही.

(३) ज्या मतपत्रिकेहल तकारी आत्या होत्या त्या सर्व बाजूला काढल्या ही गोष्ट बरोबर नाही. नियमाप्रमाणे ज्या मतपत्रिका बरोबर भरून आल्या होत्या त्यांचा गणनेत अंतर्भाव करावयास पाहिजे होता, केवळ कोणी तरी तकार केली तर त्या तकारीवर त्या बाजूला काढण्याची जरूरी नव्हती. पण अशा मतपत्रिका अवघ्या १६ आहेत. व त्यांची जरी मतमोजणी केली तरी निवडणुकीच्या निकालावर त्याचा कांही एक परिणाम होत नाही. कारण, अगदी शेवटचा यशस्वी उमेदवार व अगदी वरचा पराभूत उमेदवार यांच्या मतांमध्ये फरक जवळ जवळ २०० च्या वर मतांचा आहे.

(४) दुहेरी मतपत्रिकेची मागणी वेळेवर न आल्यानें त्या नियमाप्रमाणेच पाठविण्यांत आल्या नाहीत हैं बरोबर झाले.

(५) अस्सल व दुहेरी मतपत्रिका ज्या मतदारांच्या आल्या त्या दोन्ही रद्द ठरविण्यांत आल्या हैंही नियमाप्रमाणे बरोबर झाले.

(६) अशी एक तकार करण्यांत आली होती की, पोस्टानें आलेल्या मतपत्रिकेत गोंधळ असण्याचा संभव आहे. सबव त्या मतपत्रिकेच्या कवरसर्वरालि मतदारांच्या सह्या अगर अंगठे ह्यांची तुलना त्यांच्या सभासदत्वाच्या अर्जविरील सहीशीं अगर आंगठ्याशीं करण्यांत यावी. ही सूचना तर अगदीच अव्यवहार्य व निर्गत आहे. सबव निवडणूक पोट-

समितीनें ती सूचना मान्य केली नाही हैंच बरोबर आहे.

(७) प्र. वादी नं. ३ श्री. जाधव ह्यांची उमेदवारी त्यांनी आथ्रयदात्यांची वर्गणी दि. १० जानेवारी ५८ पर्यंत भरली नाही म्हणून रद्द होते हैं वादीचें म्हणणे बरोबर नाही. कारण जरी त्यांची वर्गणी १० जानेवारी ५८ पर्यंत आलेली असली तरी संस्थान घटना कलम १० प्रमाणे ती मतदारांची यादी अखेरची होई तोपर्यंतच्या कालाच्या पुष्कळच अगोदर आलेली आहे कारण मतदारांची अखेरची यादी दि. २८ माहे फेब्रुवारी ५८ ला करण्यांत आली.

(८) प्र. वादी नं. १८ ह्यांना ह. पी. कोड ३०४ ए प्रमाणे १९२८ साली ३० वर्षीपूर्वी २ महिन्यांची शिक्षा व दंड झालेला आहे. जरी त्यांना नैतिक अंधःपात असलेल्या गुन्ह्याबद्दल शिक्षा झालेली आहे तरी ज्याप्रमाणे 'साधुंता भूतकाळ असतो व पातक्यांना भविष्यकाळ असतो ह्या न्यायानें प्र. वादी नं १८ यांना व्यवस्थापक समितीनें सभासद म्हणून घेण्यास हरकत नव्हती व त्याप्रमाणे त्यांना सभासद म्हणून स्वीकारण्यांत आले आहे व तें बरोबर आहे.

(९) संस्थान नियम २९ (२) प्रमाणे मतमोजणी झाल्यावर मतदान पत्रिका सील करण्यांत आल्या होत्या व निवडणुकीचे कागदपत्र निवडणूक समितीच्या चिटणीसांच्याकडे राहिली तरी त्यांत कांहीं दोषास्पद नाही. कारण वादीच्या दाव्यांत, ते तसें राहिल्यानें कांहीं आक्षेपाही गोष्टी घडल्या असें विधान नाही.

रावसाहेब गोंदकर (प्र. वादी ६) यांचे नांव मतदारांच्या वार्दीत चुकीचे आहे अशी एक तकार वार्दीच्या निवडणूक अपील समितीकडील अपिलांत होती व त्याचप्रमाणे मतदानाची गुप्तता राखण्यांत आली नाही ह्यांनी मुहयांच्या बाबर्तीत वार्दीनी तकार सोडून दिली होती. कारण रावसाहेब गोंदकर यांचे नांव मतदारांच्या वार्दीत बरोबर होते व मतदान पत्रिकेवर व कवरवर क्रमांक घातल्याने मतदानाची गुप्तता जात नाही व तसे क्रमांक असणे आवश्यक आहे. असे कोटपुढे चोलणे शाळे.

(१०) मे. चैरिटी कमिशनरची दाव्याला संमती पाहिजे व मुंबईच्या कोटाला दावा चालविण्याचा अधिकार नाही. ह्या प्र. वार्दीच्यातफे घेण्यांत आलेल्या तकारी प्रतिवादीकडून सोडून देण्यांत आल्या.

(११) प्र-वार्दीची तकार की निवडणूक अपील समितीच्या निकालाच्या अगोदर दावा वार्दीना देतां येत नाही, व निवडणूक अपील समितीच्या निकालामुळे ही दाव्यास वाघ येतो, ह्या दोन्ही तकारी बरोबर नाहीत. कारण कोठल्याही व्यक्तीला कोटाकडे दिवाणी हक्काबाबत येण्याच! जो अधिकार आहे तो संस्थेच्या नियमाने काढून घेतां येणार नाही. व त्यामुळे निवडणूक अपील समितीने जरी निकाल विरुद्ध दिला असला तरीही वार्दीना दावा करण्यासु अडथळा नाही.

वरील सर्व कारणास्तव वार्दीचा दावा रद्द करण्यांत आला पण खर्चाच्या बाबर्तीत ते कोटाने असा हुक्म केला की, सर्व भक्तांच्या मध्ये एकी रहावी ह्या हेतूने ज्या त्या पक्षाने आपआपला खर्च

सोसावा. ते कोटाने असाही शेगा मारल्या की ह्या धार्मिक संस्थेच्या निवडणुकीत सत्तास्पर्धे सारखे राजकारण खेळले जाते ही खेदाची गोष्ट आहे.

न्यायाधीशमहाशय श्री. एन. एस. श्रीखंडे ह्यांनी दाव्याच्या निकाल जाहीर केल्यानंतर प्र. वादी २ ते १५ यांचेतफे दि. २६ ऑगस्टला काम करणारे वकील श्री. ग. कृ. तथा आप्पासाहेब दावके यांनी केलेल्या कामाबद्दल प्रशंसा केली.

वादीच्यातफे श्री एच. एस. सिंग अऱ्डव्होकेट हे काम पहात होते. एक वर्ष मनाई हुक्माच्यावेळी श्री. चारी काम पहात होते व मनाई हुक्माच्या सुनावणीच्यावेळी श्री. साखरदांडे हे पहात होते. दि. २५ ऑगस्टला श्री. चंडिरामाणी हे काम पहात व दि. २६ ऑगस्टला श्री. साखरदांडे ह्यांनी काम केले.

प्र. वार्दीच्यातफे श्री. रामराव आदिक अऱ्डव्होकेट ह्यांनी काम पाहिले. मनाई हुक्माच्या सुनावणीच्यावेळी श्री. पी. पी. खंबाटा होते. दि. २५ ऑगस्टला ठाण्याचे श्री. माधवराव तथा आवासाहेब हेगडे ह्यांनी काम चालविले व दि. २६ ऑगस्टला ठाण्याचे श्री. ग. कृ. तथा आप्पासाहेब दावके ह्यांनी काम चालविले.

श्री. पी. के. सावंत यांच्यातफे रावसाहेब श्री. वेलकर व श्री. श्री. वा. देव ह्यांनी काम पाहिले.

ह्याप्रमाणे निकाल झाल्यानंतर दि. २७ ऑगस्ट ५८ रोजी तात्पुरत्या समितीने नवीन निवडून आलेल्या व्यवस्थापक समितीसि कारभाराचा ताबा दिला.

# गोकुळ अष्टमी उत्सव आणि नव्या व्यवस्थापक समितीच्या कार्याचा शुभारंभ

**श्री** गोकुळ अष्टमीचा उत्सव हा स्थानिक लोकांचा म्हणून साजरा केला जातो. ह्याच प्रमाणे दुसरा स्थानिक उत्सव म्हणजे श्रीदत्तजयंतीचा. यंदाच्या श्री गोकुळ अष्टमीच्या उत्सवाच्या शुभ मुहूर्तावर नवीन व्यवस्थापक समितीच्या कार्याचा प्रारंभ शिर्डी येथे चांगल्या, मनमोकळ्या वातावरणांत, व नवीन उत्साहांत करण्यांत आला. ह्याच अंकांत दुसरीकडे १९५८ ची शिर्डी संस्थान व्यवस्थापक समितीच्या गाजलेल्या निवडणुकीचा व त्या पासून उळ्डवलेल्या न्यायालयीन दाव्याचा सविस्तर वृत्तांत देण्यांत आलेला आहे; दि. २७ आगस्ट ५८ पासून जें नवीन कार्यकारी मंडळ झाले, व त्यांतील पदाधिकारी निवडले गेले ते खालीलप्रमाणे:—

## विश्वस्त

(१) श्री. प. कृ. तथा बाळासाहेब सावंत. (अध्यक्ष). (२) श्री. बा. ता. कोते पाटील (उपाध्यक्ष). (३) श्री. ना. आ. तथा नागेशराव सावंत, (व्यवस्थापक विश्वस्त). (४) श्री. श्री. बा. देव. (५) श्री. द. दा. तथा नानासाहेब रासने.

## सभासद

(६) श्री. ग. गो. दामोळकर-सं. चिटणीसि. (७) श्री. ह. अं. शोळके-सं. चिटणीसि. (८) श्री. रा. आ. थोरात-सं. खजिनदार. (९) श्री. शा. द.

नागरे-सं. खजिनदार. (१०) श्री. रा. दा. पाटील. (११) श्री. त्रिं. ह. कोते, (१२) श्री. शं. बा. जगताप (१३) श्री. श्री. म. जाधव, (१४) श्री. रा. ता. गोँदकर (१५) श्री. ग. ता. कोते, (१६) श्री. रा. ता. कोते (१७) श्री. बी. एस. चन्हाण (१८) श्री. पी. पी. सोनावणे (१९) श्री. एन्. आर. साळुंके.

ह्यानंतरची सभा दि. ७ सप्टेंबर ५८ गोकुळअष्टमी ह्या शुभदिनावर शिर्डी येथे घेण्यांत आली होती. व त्याप्रमाणे त्या शुभमुहूर्तावर व्यवस्थापक समितीच्या सभेला सुरवातही झाली. परंतु आतांपर्यंतच्या व्यवस्थापक समितीच्या इतिहासांत पहिल्याप्रथमच एक गोष्ठ घडवून आणण्यांत आली व ती म्हणजे नवीन व्यवस्थापक समितीच्या सभासदांचा शिर्डीसंस्थानच्या कर्मचारी वर्गाकडून (नोकरांकडून) स्वागत व सत्कार सेमारंभ. इ.स. १९२२ साली अहमंदनगरच्या जिल्हा न्यायालयाने शिर्डी संस्थानची घटना तयार केली व त्या घटनेप्रमाणे व घटनेनुसार केलेल्या नियमाप्रमाणे आतांपर्यंत संस्थानचा कारभार चालविला गेला. परंतु ह्या निवडणुकीत शिर्डीकरांच्या दृष्टीने खरोखरच सोन्याचा दिवस उजाडला. व व्यवस्थापक समितीत शिर्डीकर इमखास बहुसंख्येने निवडून आले, तेव्हां शिर्डीच्या स्थानिक नोकरवर्गाला ह्यावदल अभिमान व आनंद वाटणे स्वाभाविक

आहे व त्या आनंदाचे प्रतीक म्हणून त्यांनी नवीन निवडून आलेल्या व समितीवर असलेल्या समासदाचे व विश्वस्तांचे त्या सर्व नोकरवर्गासह छायाचित्र समाधि मंदिरासमोरील पटांगणांत घेतले; व त्यानंतर एक प्रचंड मिरवणूक, बरील समासदांची व विश्वस्तांची सर्व गांवांतून काढण्यांत आली. ही मिरवणूक वोषनिनादांत व श्रीसदगुरुंचे हारविभूषित छायाचित्र एक सजविलेल्या बैलगाडीवर उच्चासनी ठेवून काढण्यांत आली होती. मिरवणुकनिंतर भोजनगृहाच्या भव्य मंडपांत सभा घेण्यांत आली होती. तें सभागृह श्रीपुरुषांनी गच्च भरले होते. श्री. बाजीराव पाटील यांची अध्यक्षस्थानी निवड झाली. कर्मचारी वर्गाचे अध्यक्ष श्री. बाळा भाऊ गुरव व चिटणीस श्री. सटाणकर हे होते. श्री. सटाणकर ह्यांनी सभेचा उद्देश समजावून सांगितल्यानंतर सर्व समितीच्या समासदांचा हार घालून व दुरे देऊन स्वागत व सन्मान करण्यांत आला. श्री. बाजीराव पाटील यांच्या गळ्यांत जवळजवळ १५-२० निरनिराळ्या संस्थांतफै वेगवेगळे हार घालण्यांत आले. श्री. सटाणकर, श्री. बी. आर. कुळकणी, श्री. देवभानकर, श्री. वैद्य, श्री. नागरे, श्री. श्री. बा. देव, यांची यथोचित भाषणे झाल्यावर श्री. बाजीराव पाटील ह्यांनी अध्यक्षीय भाषण केले. तें म्हणाले की माझी फारा वर्षीची इच्छा की शिर्डी संस्थानाची सूत्रे शिर्डीकरांच्या हातीं असावीत. पण मला इतके दिवस योग्य अशी व्यक्ती दिसत नव्हत्या. त्या तयार झाल्यावरोवर मी प्रयत्न केला व तो यशस्वी झाला. पण आतांपर्यंत मुंबई-

करांनी ह्या संस्थानाची जपणूक फारच चांगल्या रीतीने करून, आमच्या स्वाधीन हें गुटगुटीत, बाळसेंदार, व नमुनेदार असे संस्थान केले आहे व त्यावहाल त्यांचे आभार मानणे हें मी माझे आद्य कर्तव्य समजतो. त्यानंतर ज्या उमेदवारांची आमच्याशी लढा दिला. व जे पराभूत झाले, त्यांचेहि मला आभार मानावयास पाहिजेत. त्यानंतर मला कित्येक लोकांनी नानाप्रकारे सहाय्य केले आहे त्यांचेहि आभार मला मानावयास पाहिजेत. मी येथील नोकर वर्गाला एवढेच संगेन कीं त्यांनी आमच्याशीं सहकाऱ्य करावे व आमच्याहि त्यांच्यावहालचा दृष्टिकोन सहानुभूतिपरच राहील.’

येणेप्रमाणे हा गोड समारंभ संध्याकाळी चहापाना नंतर ७-७॥ वाजतां संपला.

श्री गोकुळ अष्टमीच्या उत्सवानिमित्त श्री द्वारकामाईत सात दिवस नाम संकीर्तन झाले. व रात्रीं १० व १२ वाजेपर्यंत श्री. देव यांचे श्रीसाईचरित्रावर कीर्तन झाले. पूर्वरंगांत श्रीसाई हे श्रीकृष्णावतार कसे याचे विवरण व उत्तर रंगांत कै. बाबासाहेब तर्खड आख्यान.

शिर्डी हा हळी भूवरीचा स्वर्ग झालाच आहे पण श्रीसाईकृपेने व आशीर्वादाने नवीन व्यवस्थापक समितीच्या भरीव कार्यानें त्या गांवाचे नंदनवनांत रूपांतर व्हावें व होवो अशी श्रीसाई पदारविंदी नम्र प्रार्थना करून आपली रजा घेतो.

**बाबांच्या बाळांचे बाळ.**

# भक्तमंडळाचे सभासद

जनेवारी १९५८ ते जुलै १९५८ पर्यंत झालेल्या आश्रयदाते व आजीव सभासदांची  
नावे पुढीलप्रमाणे:—

## आश्रयदाते

१ हिंज हायनेस महाराजा जीवाजीराव माघवराव सिंदिया

ग्वाल्हेर

## आजीव सभासद

|                          |             |
|--------------------------|-------------|
| २ श्री. छ. गो. अग्रवाल   | भुसवळ       |
| ३ „ दि. के. औरंगाबादकर   | हैद्राबाद   |
| ४ „ म. ग. भोईर           | दिवा        |
| ५ „ चंद्रकुवर वासाहेब    | सौराष्ट्र   |
| ६ „ बी. आर. बदामी        | मुंबई २८    |
| ७ „ म. स. बाबरे          | ”           |
| ८ „ कां. हि. चौकसी       | मुंबई १     |
| ९ „ एम्. डी. भरचा        | ”           |
| १० „ ह. छ. दवे           | दिल्ली      |
| ११ „ शं. रा. गुप्ते      | मुंबई ७     |
| १२ श्रीमती रमाबाई जोशी   | सुंबई ४१    |
| १३ शेठ नानुभाई शेवेरी    | मुंबई २४    |
| १४ श्री. मो. घो. कांबळे  | मुंबई १     |
| १५ „ मो. अ. कडले         | ”           |
| १६ „ प्र. ना. कुलकर्णी   | मुंबई २८    |
| १७ „ डी. एन्. लंजेकर     | अहमदाबाद    |
| १८ „ थे. ग. माने         | कळ्हाड      |
| १९ श्रीमती कुसुम य. माने | शेवपूराकलम  |
| २० श्री. वा. य. मुदलीयार | ”           |
| २१ „ ए. एम्. मोदी        | मनमाड       |
| २२ „ ह. पां. मुरंजन      | अहमदाबाद २  |
| २३ „ कृष्णराव मोडुपळी    | मुंबई ४१    |
| २४ „ जाल कसुड            | सिंकंदराबाद |
|                          | नागपूर      |

|                                 |           |
|---------------------------------|-----------|
| २५ श्री. जे. व्ही. नरसिंहुल्लु  | कुर्जुल   |
| २६ „ गो. सु. नानजी              | राजकोट    |
| २७ „ जी. एस. एन्. प्रसाद        | मद्रास १० |
| २८ „ गो. गो. नाईक               | हैदराबाद  |
| २९ „ ना. ली. पल्लेवार           | चांदा     |
| ३० मेजर रणजीरींग राव फाळके      | बालेर     |
| ३१ श्री. वि. नी. सुगंधी         | मुंबई १६  |
| ३२ „ न. गो. सासवडकर             | जळगांव    |
| ३३ „ एन. जी. नारेश              | मुंबई १६  |
| ३४ „ ग. बो. राव                 | मुंबई ७   |
| ३५ „ छ. के. ठाकोर               | ,         |
| ३६ „ म. वे. ठकर ( मुलंड )       | मुंबई     |
| ३७ „ रु. त्रिं. वाघ ( पाटील )   | अहुल      |
| ३८ „ शि. गं. वाघ „              | ,         |
| ३९ „ त्रिं. गं. वाघ             | ,         |
| ४० श्रीमती गयाबाई गं. वाघ       | ,         |
| ४१ श्री. श. ना. यादव ( लोणीकर ) | आष्टी     |
| ४२ „ भा. अ. सुंदरशास्त्री       | मुंबई २४  |
| ४३ शेठ नटवरलाल वीरचंद           | मुंबई २   |

### एकंदर सभासदांची संख्या

जानेवारी १९५८ ते ऑगस्ट १९५८

|              |              |            |
|--------------|--------------|------------|
| आश्रयदाते    | मुंबई प्रांत | —          |
| „            | इतर प्रांत   | १          |
| आजीव सभासद   | मुंबई प्रांत | २६         |
| „            | इतर प्रांत   | १७         |
| साधारण सभासद | मुंबई प्रांत | २३१        |
| „            | इतर प्रांत   | ५५         |
|              | एकूण सभासद   | <u>३३०</u> |

१९५७ अखेरपर्यंत सभासद ६,२०० ]  
१९५८ ऑगस्टपर्यंत „ ३३० ]  
6,610

## श्रीसाई संस्थानला मिळालेल्या देणग्या

माहे मार्च १९५८ ते १५ सप्टेंबर १९५८ या अवधीत मुंबई येथे श्रीसाई संस्थानला पुढीलप्रमाण देणग्या मिळाल्या आहेत. रुपये पन्नास व त्याहून अधिक असलेल्या रकमांची यादी खालीलप्रमाणे.

### इस्पतळ देणगी

|                                      | रु. न. पै. |
|--------------------------------------|------------|
| श्री. बी. बी. दवे, मुंबई ४१,         | १०१-००     |
| ,, एस. एस. हेमाडी, कलकत्ता. २        | १०८-००     |
| ,, जे. एन. पटेल, इंग्लंड.            | १५९-००     |
| सौ. सरलावाई दुर्वे, राजकोट,          | १०१-००     |
| श्री. विजय डी. वैद्य, मुंबई.         | ५१-००      |
| ,, रमण लालजी राठोड, लुसाका           | ६९-५६      |
| ,, अर्जुन शिंगाडिया, आफिका           | ६६-२५      |
| ,, कनकराय दयाभाई व्यास, उगांदा       | २२०-००     |
| श्रीमती मनोरमावाई वाय. दांडेकर, ठाणे | १७५-००     |
| श्री. जयवंत बी. पाताडे, मुंबई १२.    | ४५१-००     |
| ,, मनोहर यशवंतराज देसाई मुंबई, २     | ५१-००      |

### इमारत फंड देणगी

|                                      |        |
|--------------------------------------|--------|
| मे. गोल्ड सोप फॅक्टरी, मुंबई. ११     | २३१-०० |
| श्री. आर. व्ही. दिवेचा, जयपूर        | १२८-०० |
| ,, डी. डी. रासने, पुणे               | ८७-००  |
| श्रीमती उषा गो. परळीकर, मुंबई २८     | ५१-००  |
| श्रीमती मनोरमावाई वाय. दांडेकर, ठाणे | ९३-७५  |
| श्री. जे. जे. के. पटेल, मुंबई. ३     | ५०-००  |

### कोठी फंड

|                                    |        |
|------------------------------------|--------|
| श्री. एस. आर. कल्याणीवाला, मुंबई ७ | ५०-००  |
| ,, वि. आर. सिरवंते, मुंबई, ४१      | १५२-०० |
| "                                  | ३०-००  |

### इस्पतळ-देणगी

श्री. आ. ग. भाईदरकर दादर, मुंबई, २८ यांजकळून देणगी प्रीत्यर्थ गव्हर्नमेन्ट सिक्यूरिटी ४ $\frac{1}{2}$  टक्के व्याजाचा १००। रुपयांचा एक कागद आला, त्याच्या व्याजाचा विनीयोग शिक्षण फंडाकरितां करावा अशी त्यांची इच्छा आहे.

## शिरडी येथील कचेरीत आलेल्या देणग्या

मार्च ते ११-९-२८ या अवधीत शिरडी येथे श्रीसाई संस्थानला देणग्या मिळाल्या आहेत. रु. ५०/- पासून असलेल्या रकमांची यादी पुढे दिलेली आहे.

### हॉस्पिटल देणगी

|                         |                  |            |
|-------------------------|------------------|------------|
| श्री. बी. गोपाळ रेडी,   | डुरकी, निझामाबाद | रु. १९२-०० |
| „ जी. ईश्वराप्पा        | रायचूर           | „ ४९९-००   |
| „ किसनचंद धवन           | दिल्ली           | „ ३००-००   |
| „ चंदूलाल एस. पंड्या    | मुंबई            | „ १००१-००  |
| श्रीमती पद्मा माडगांवकर | मुंबई            | „ १००-००   |
| श्री. के. एन्. माणेक    | कुसुंड           | „ २५१-००   |
| „ डी. जी. सराफ          | परभणी            | „ १०१-००   |
| मिस. अनिता एम्. मयेकर   | „                | „ ५१-००    |
| श्री. जी. बी. घोडिंदे   | पनवेल            | „ ७०-२५    |
| श्री. एम्. डी. भरुचा    | मुंबई            | „ ५१-००    |
| „ एम्. डी. मिस्त्री     | „                | „ १०१-००   |
| „ व्ही. ए. रत्ना        | „                | „ १०१-००   |
| „ श्रीसाई भक्त          | अमदाबाद          | „ १००-००   |
| „ एच. पी. मुरंजन        | मुंबई            | „ १०१-००   |
| „ पी. बी. श्रांक        | „                | „ ५००-००   |
| „ मणी टी. दलाल          | „                | „ ५१-००    |
| „ सत्यनारायण के.        | मद्रास           | „ ५१-००    |
| „ जी. सी. पारेख         | मुंबई            | „ १५१-००   |
| „ बी. मित्र             | „                | „ १०१-००   |
| „ व्ही. सी. पटेल        | पाटण             | „ १००-००   |
| „ एम्. व्ही. आदिगे      | हुबली            | „ ५१-००    |
| „ बी. एस्. खेमानी       | नाशीक            | „ ५१-००    |
| „ एस्. एस्. अच्युर      | मुंबई            | „ ५१-००    |

इमारत फंड

|                              |                    |            |
|------------------------------|--------------------|------------|
| श्री. बी. बी. माळी, पाटील    | कवल्लर, जि. रायचूर | रु. २५०-०० |
| „ एच्. व्ही. केशवराव         | अंबातूर            | „ २१२-००   |
| „ भिनूचर डी. भरुचा           | मुंबई              | „ ५१-००    |
| श्रीमती नानीबाई दस्तूर       | „                  | „ १००-००   |
| श्रीमती व श्रीयुत नरसिंगराव  | „                  | „ १०१-००   |
| श्री. एच्. पी. मुरंजन        | „                  | „ १०१-००   |
| „ आय. टी. शेष्ठी             | „                  | „ ६५-७५    |
| „ रावजी दादा गाढवे           | „                  | „ १२५-००   |
| „ ताराचंद मंगलदीन            | मालेगांव           | „ ५०१-००   |
| एक साई भक्त                  | „                  | „ २८०-००   |
| मे. सिडले आईस फॉकटरी         | „                  | „ १७०-००   |
| श्री. एम्. व्ही. उडिपी कृष्ण | बंगलोर             | „ ६०-००    |
| „ पेरीन पी. सिधवा            | मुंबई              | „ १०१-००   |
| „ रतीलाल छगनलाल              | „                  | „ ५१-००    |

कायम फंड

|                    |        |          |
|--------------------|--------|----------|
| श्री. किसन चंद धवन | दिल्ली | „ २००-०० |
| „ जामनीस हनुमंत    | „      | „ १०१-०० |
| „ भाऊ आबाजी वैद्य  | मुंबई  | „ १०१-०० |



# सदोदित साईपदी मी दंग ॥

चाल धुमाळी

॥ श्रीसाईपदी मी दंग सदोदित साईपदी मी दंग ॥ धृ० ॥

॥ भवभयहारक नाम जयाचे भक्तां दे आनंद ॥ साई ॥

॥ भक्त संकटी धांवत येसी, विघ्नांचा करि भंग ॥ स० ॥

॥ माघवदास हा प्रेमै विनवी करि मज तवपदि भृंग ॥

॥ सदोदित साईपदौ मी दंग ॥

—गंगाराम बजाबा वैद्य

## ज्याचे मीपण नष्ट होइल तया काहीं नसै वानवा

माया या जगतीं असेल भरली जो जो जनीं बोलतो

मायेनै स्वरूपास जाणत कुणी नाहीं परी सांगतो

ऐसे दुर्लभ ज्ञान तें सुलभही होईल या मानवा

ज्याचे मीपण नष्ट होइल तया काहीं नसे वानवा ॥ १ ॥

माया वेष्टित हैं असे जग अशी जाणीव ना अंतरीं

आहे तोवर ज्ञान दूर समजा ही बाब आहे खरी

आत्मज्ञान जयास होय पुरतें त्यालाच ही खातरी

मायाबंध झुगारुनी चढत तो ज्ञानाचिया पायरी ॥ २ ॥

नाहीं जाणत धर्म संस्कृति कधीं जो आपुले मानसी

नाहीं वर्तत तो सदैव स्मरुनी सत्यास केव्हां मनीं

नाहीं मानित तो प्रभूस मुळिही पापी सदा राहुनी

ऐसा संग नको, विधी चरणि हैं ज्ञानी सदा सांगती ॥ ३ ॥

नाना छंद अनिष्ट जोवरि सदा या मानवा आसती

नाहीं लक्षण हैं उचीत समजा ज्ञानी असे बोलती

कोठे स्वास्थ्य अशा जिवास मिळते भोगांत या राहुनी

ऐसे जीवन व्यर्थ मात्र गणले घ्यावै मनीं जाणुनी ॥ ४ ॥

ज्याचे वित्त विशाल पूज्य ठरला तो या बरै जीवनीं

ज्ञानी तोच जगीं म्हणून म्हटला जो ईश्वरी चिंतनी

ज्ञानी संत असे प्रभु स्वरूपाचि होणे मनीं खातरी

आहे सद्गुरुची कृपा वशविते हे बोल या अंतरीं ॥ ५ ॥

—दिनकर देवळेकर

## भक्तिपुष्प

राग : ललत, ताल : त्रिताल

साँइ, होऊं दे आपुली चाकरी ।  
पतिपत्नीच्या विनत दो करी ॥४०॥  
पूज्य पित्यानै सेवा केली ।  
मातेनै त्या साथ दिघली ।  
अबगत नाही मजला कांही ।  
कृपाकटाक्षे आलो उदरी ॥१॥  
स्नान घालण्या प्रेमाश्रविण ।  
कफनीसाठी शब्दस्तुति ऋण ।  
हात जोडुनि मस्तक नमुनी  
भक्तिपुष्प मी वाही स्वीकरि  
॥२॥

तीर्थाटन मज घडले नाही ।  
विषाद ना मुळी वाटत कांही ।  
गुरुराया तव चरणी राही ।  
बुद्धि चंचला अमुची आवरी  
॥३॥

एक तपावरी आणतां शिरडी ।  
ध्यानी नाणतां भक्ती भरडी ।  
तलिनी भजतां श्रीरामासी ।  
श्रीपादासी निज तू उद्धरी  
॥४॥

—बाबांच्या बालाचें बाल

## भक्तजनांचा नाथ

भक्तजनांचा नाथ, साई भक्त  
जनांचा नाथ ॥४०॥

प्रेमस्वरूप हैं बदन तुझे तर  
मांगल्याचें तूंचि आगर  
वात्सल्याचा जणु तूं सागर  
मूर्ति तुझी तर शांत ॥१॥

आस्तिक करिसी नास्तिकांचे  
क्षमाछत्र तूं भक्तजनांचे  
रक्षण करिसी निज भक्तांचे  
भक्तजनां तव साथ ॥२॥

अगाध शक्ति, अघटित करणी  
मस्तक नमितां, तव मी चरणी ।  
मम भक्तिची, मम या जीवनी  
सतत तेबुं दे वात ॥३॥

कवि : रसेशचन्द्र रणदिवे

## श्री साईमाउली

जमला थोर भक्तांचा तो मेळा ।  
आज गुरुपौर्णिमेचा

महा सोहळा  
संत कृपेचा पडतो पाऊस ।  
सोहळा बघावा ही मर्नी हौस  
॥४०१॥

शिरडीचे साई बाबा महान् ।  
भक्त केले त्यानै पावन ।  
अति प्रेमल ते सिद्ध साई ।  
भक्त जनांची गमे ती आई ॥२॥

पंढरीची जैसी विठाई ।  
आळंदीची ती ज्ञानाई  
रामभक्तांची ती तुकामाई ।  
तैशीच प्रेमल माझी श्रीसाई ॥३॥

तियेला करुनि नमन ।  
सोहळा बघते येथून ।  
सद्गुरु चरणी रत मन  
भासती एकच साई गजानन ॥४॥

—सौ. माई रवदे

पुस्तक-परीक्षण—

## श्री रमण प्रस्थानत्रयी

**श्री.** नागेश वासुदेव गुणाजी यांचा परिचय करून देण्याची गरज नाही, गेलीं कित्येक वर्षे ते साईलीलेंत नियामितपणे लिहीत आहेत. श्रीसाईबाबांच्या कांहीं निष्ठावंत भक्तांची उद्बोधक चरित्रे सध्यां ते ‘श्रीसाईगाथामृत’ या मथळ्याखालीं देत असून आतांपर्यंत पांच भक्तांची रसाळ चरित्रे साईलीलेंत प्रसिद्ध झालीं आहेत आणि ‘हेमाडपंत’ म्हणजेच श्रीसाईसचित्रितकार दाभोळकर यांच्या चरित्राचें सहावें प्रकरण चालू आहे. आज श्री. गुणाजी यांचे वय ८२ वर्षांचे आहे. तरीहि त्यांच्या हातून संतचरित्राचें चिंतन, मनन आणि लेखन अव्याहतपणे चालू आहे.

सुमारे अर्धशतकापूर्वी श्री. गुणाजी यांनी श्रीस्वामी रामतीर्थ आणि त्यानंतर श्रीरामकृष्ण परमहंस या महान् विभूतींचा परिचय महाराष्ट्राला करून करून दिला. त्यानंतर सुमारे वीस वर्षांपूर्वी श्रीरमण महर्षी यांच्या तत्त्वज्ञानाची अोळख करून देणारीं तीन छोटीं पुस्तके म्हणजे : सदर्शन’ ‘उपदेशसार’ आणि ‘रमणगीता’ यांचा त्यांनी मराठींत अनुवाद करून तो मराठी वाचकाना उपलब्ध करून दिला. या तीन पुस्तकांचा एकत्र संग्रह करून तीं आतां त्यांनी श्रीरमण प्रस्थानत्रयी या नांवाखालीं प्रसिद्ध केलीं आहेत.

ग्रंथारंभीं महायोगी श्रीरमण भगवान् यांचे जीवनचरित्र चाळीसएक पृष्ठांत श्री. गुणाजी यांनी दिले आहे. श्री. ना. रा. सराफ यांनी सुमारे पस्तीस पृष्ठांचा ‘परिचय आणि पुगस्कार’ लिहिला आहे. रमणमहर्षींचे अल्पचरित्र आणि हा परिचय हीं दोन वाचल्यावर रमणमहर्षींच्या शिकवणुकीची व तत्त्वज्ञानाची वाचकाला पुरेशी ओळख होते आणि पुढील प्रस्थान त्रयीचे रहस्य अंतर्गांत ठसण्यासाठीं अवश्य ती त्याची तयारी होते.

प्रस्तुत प्रस्थान त्रयींतील पहिले पुस्तक म्हणजे ‘सदर्शन.’ श्रीरमण भगवानांना जो कांहीं साक्षात्कार झाला किंवा अनुभव आला तो त्यांनी मंगलाचरणाचे दोन श्लोक धरून, एकूण बेचाळीस श्लोकांत सांगितला. या मूळ तामिळ श्लोकांचा संस्कृत अनुवाद काव्यकंठ वासिंष गणपतिमुनि यांनी केला असून असून तो ‘सदर्शन’ या नांवाने प्रसिद्ध झाला.

दुसरे पुस्तक उपदेशसार. याच्या पहिल्या १ ते ५ श्लोकांत कर्मयोगाचें, ६ ते १० श्लोकांत भक्तियोगाचें, १० ते १५ श्लोकांत योगमार्गाचें, १६ ते २० श्लोकांत ज्ञानयोगाचें वर्णन आलेले आहे. आत्मस्वरूप कसें आहे. आत्मदर्शन कसें करून घ्यावें आणि या साक्षात्काराचें

परमानंदपूर्ण फळ कसें लाभते याचें विवेचन 'उपदेशसार' यामध्ये आहे.

तिसरे पुस्तक रमणगीता; चतुर्विध योगांचीं रहस्यं या गीतेत थोडक्यांत मार्मिक शब्दांत सांगितलेलीं आहेत. या गीतेत पृच्छक अनेक असून त्यांच्या विविध शंकांना श्रीरमण महर्षीनीं निर्णयक उत्तरे दिलेलीं आहेत.

श्रीरमण प्रस्थानत्रयीतील तिन्ही पुस्तकांमध्ये प्रथम संस्कृत मूळ श्लोक दिलेले आहेत आणि प्रत्येक श्लोकाखालौ त्याचा सुबोध मराठी अनुवाद दिलेला आहे. प्रत्येक पुस्तकाच्या आरंभी त्या पुस्तकाचा आशय सुबोध भाषेत स्पष्ट करून सांगणारी छोटी पण मार्मिक प्रस्तावना जोडलेली आहे.

या प्रस्थानभर्यांत श्रीराम महर्षीची सर्व तत्त्वज्ञान साररूपाने उतरलेले आहे आणि सर्वसामान्य मराठी वाचकाला अत्यंत प्रसादपूर्ण आणि सुलभगम्य शैलींत श्री. गुणाजी यांनी तें उपलब्ध करून दिलें आहे.

श्रीरमण महर्षीच्या तत्त्वज्ञानावर अनेक प्रकारचे लोक निरनिराक्षया प्रकारचे आक्षेप घेत असलेले आढळून येतात. 'रमण महर्षीची शिकवण ही सामान्य साधकाच्या आवांक्याबाहेरची आहे' असें कांहीं लोकांचें म्हणणें आहे. 'रमण-महर्षी जप, तप, पूजा, मंत्र अशी कोणतीच विशिष्ट उपासना सांगत नाहींत' अशी कांहींची तक्रार आहे. 'नुसता-आत्म-विचार हा साक्षात्कार प्रातीला पुरेसा आहे असें रमण महर्षी म्हणतात; पण नुसता विचार हा मुक्ति-

लाभ करून देईल असें मानणे कठीण आहे' अशी कांहीं जण टीका करतात.

'नेमक्या प्रश्नाला नेमके निःसंदिग्ध उत्तर रमणमहर्षी देत नाहींत; ते प्रातिप्रश्न विचारून पृच्छकाला गौंधळवून सोडतात; पृच्छक निरुत्तर होतो, परंतु त्याची शंका निवृत्ति होत नाहीं,' असाहि आक्षेप अनेक जण घेतात.

या आक्षेपांचे मूळ शोधून पाहिले तर तें आक्षेपकांच्या गैरसमजूतींत असल्याचें आढळून येईल. आत्मसाक्षात्काराचा सर्वांत जवळचा थेट मार्ग रमणमहर्षी सांगतात, पण साधकांची स्वतःची तयारी पुरेशी नसःयामुळे त्यांचे पाय लटपटतात आणि नानाविध शंकाकुशंकांची गर्दी त्याच्या मनांत उसळते. एखाद्या अंधान्या खोलींत जायला एखादें मूळ धावरत असते. त्या खोलींत भूत आहे अशी त्या मुलाची ठाम समजूत असते. त्या खोलींतून एखादी वस्तू घेऊन यायला आईंने सांगितलें की त्या मुलाची भयाने गाळण उडते. मग आई सांगते 'अरे राम राम म्हणत जा, म्हणजे तें भूत तुला कांहीं करणार नाहीं!' त्याप्रमाणे तें मूळ रामराम म्हणत खोलींत जाऊन येते. पण एखादी आई मुलाला म्हणते 'अरे खोलींत भूतबीत कांहीं नाहीं. भूत आहे तें तुझ्या मनांत! उगाच खोटी भीति बाळगूनको; धीटपणाने खोलींत जाऊन ये.' पण धावरट मुलाला आईंचे हैं म्हणणे समजत नाहीं नि पटत नाहीं. 'खोलींत भूत आहेच. तें असतांना तें नाहीं असं आई कसं म्हणते? भूत

खोलीत नसून मनांत आहे असं आई म्हणते याचा अर्थ काय ?' अशा शंका-कुशंका त्या मुलाच्या मनाला भेडावून सोडतात.

आपण त्या घावरट मुलासारखै आहोत त्यामुळे रमणमहर्षीच्या उपदेशाचै मर्म आपल्याला उमजत नाही आणि त्याच्या उपदेश पद्धतीवरच मग आपण टीका करीत सुटजो. 'रोज तीन तास रामनामाचा जप करावा,' असा कोणी आपल्याला उपदेश केला तर तें आपल्याला बरें वाटतें. कारण इथे आपल्याला कांही 'उपासना' करायला सांगितलेली आहे. रमणमहर्षी अशा प्रकारच्या उपासनेचा उपदेश कधीही करीत नाहीत. मी कोण हैं शोधून काढा हैं एकच सूत्र ते सदोदित सांगत असतात. पण हैं शोधून काढायचे म्हणजे नेमके काय 'करायचे' हैं माणसांना समजत नाही आणि मग ती 'रमण महर्षी आम्हांला गोंधळवून सोडतात' असें म्हणूं लागतात.

श्रीरमणगीतेत आत्मसाक्षात्काराचै साधन सांगतांना रमणमहर्षी म्हणतातः—

विषयेभ्यः परावृत्य वृत्तीः  
सर्वाः प्रयत्नतः ।  
विमर्शे केवलं तिष्ठेदचले  
निरुपाधिके ॥ ५ ॥  
स्वस्य स्वरूपविज्ञाने साधनं  
तत्समासतः ।  
सिद्धेत्तेनैव यत्नेन प्रत्यग्दृष्टि-  
र्महीयसी ॥ ६ ॥

**भावार्थ :** प्रयत्नानें सर्व वृत्ती विषयांपासून परावृत्त करून अचल व निरुपाधिक अशा (आत्मस्वरूप) विचा-

रांत स्थिर राहावै. स्वस्वरूपसाक्षात्काराचै हेंच थोडक्यांत म्हणजे सर्वांत सोपें साधन आहे. याच यत्नानें म्हणजे अभ्यासानें श्रेष्ठ असें प्रत्यगात्मदर्शन होईल.

बाह्य विषयांत रमणान्या चित्तवृत्ती मुरङ्गून त्या संपूर्णपणे अंतर्मुख करणे, 'आत्मसंस्थं मनःकृत्वा न किंचिदपि चिंतयेत्' हा अभ्यास स्थिर करणे हाच आत्मसाक्षात्काराचा मार्ग सर्वांनी सांगितलेला आहे. त्यासाठीच 'मी कोण' याच्या विचाराचा मार्ग रमणमहर्षीनी उपदेशिलेला आहे. हा मार्ग सोपा आहे असें रमणमहर्षी कां म्हणतात ? कारण तो सर्वांत जवळचा मार्ग आहे; रामनामाचा जप तरी माणसांने कशासुठीं करयचा असतो ? त्या जपाचा एकच विचार धरून माणूस इतर सर्व विचार मनांतून काढून टाकतो. 'रामनाम' हा एकचएक विचार साधकाच्या अंतःकरणांत उरतो. अखेरीस हाहि विचार नष्ट होतो आणि 'केवल-स्वरूप मी' तेवढा शिळ्डक उरतो. इतर विचार टाळण्यासाठी प्रथम रामनामाचा विचार मनांत आणा तोच कायम ठेवायचा यज्ञ करा, मग तोहि विचार शून्यांत विलीन होऊं द्या, इतका लांबट मार्ग धरण्याएवजीं, सर्व विचारांचै उगमस्थान म्हणजे जो 'मी' त्या 'मी' चा शोध करण्याचा जवळचाच मार्ग कां पत्करूं नये ? असा रमणमहर्षीचा सवाल आहे.

यासाठीं नानाविध उपासनांचा उपदेश न करतां ते केवळ आत्मविचारच काय तो सांगतात. पण 'विचार' हा शब्द

अत्यंत व्यापक अर्थाने रमणमहर्षीनीं वापरलेला आहे हैं ध्यानांत घेतले पाहिजे. झोपेत माणसाला आपल्या देहाची जाणीव नसते. झोपेतून जाग आल्यावर मग ‘मला झोप छान लागली होती’ असें माणूस म्हणतो आणि मी म्हणजे देह असें समजतो. झोपेत ‘मी’ होतों पण मला देहाची जाणीव नव्हती. आतां जागेपणी ‘मी’ आहें पण मला देहाची जाणीव आहे. मी आणि देह हे जर अभिन्न असतील तर त्याची जाणीव अखंड राहेली पाहिजे. ही जाणीव जर अखंड नसेल तर मी = देह हैं समीकरण चुकीचें असले पाहिजे. मी म्हणजे देह नसून त्यापलीकडील कांहींतरी आहे, हैं मला अशा युक्तिवादानें समजले. पण या ‘विचारा’ने माझी कांहीं आध्यात्मिक प्रगति झाली आहे काय? हे समजण्याचें एकच एक गमक आहे. माझी माझ्या देहाबद्दलची आसक्ति जर नष्ट झाली असेल, ती अनासक्ति जर माझ्या कृतींत दिसू लागली असेल तर, ‘मी म्हणजे देह नव्हे’ हा ‘विचार’ मला समजला आहे हैं आध्यात्मिक अर्थाने खेरे ठेल. असा ‘विचार’ प्रत्यक्ष आचरणांत दिसू लागणे म्हणजे तो विचार पक्का होणे होय, या अर्थाने ‘केवळ आत्मविचार हा मुक्ति मिळवून देतो’ असें रमणमहर्षी म्हणतात. शब्दांची कसरत करणारा अथवा शब्दांचा घबघवा ओतणारा ‘मानसिक विचार’ हा मुक्तिदायक आहे. असें रमणमहर्षीनीं म्हटलेले नाहीं.

नुसत्या विद्वत्तेला रमणमहर्षीनीं कधींच महत्व दिले नाहीं. निरक्षरता

आणि विद्वत्ता यांच्यामधील फरक सांगताना ते म्हणत असत, ‘निरक्षरता हैं अज्ञान असले तर विद्वत्ता हैं पांडित्यपूर्ण अज्ञान आहे !’ अज्ञानी माणसाला शंका सुचत नाहींत, शानी माणसाला शंका उस्त नाहींत. पण जो अडाणी नव्हे आणि शानी नव्हे असा माणूस मात्र शंकाकुशंकांनी बेजार झालेला असतो. असा संशयखोर माणूस जेव्हां प्रश्न विचारूं लागे तेव्हां त्याने ही सदैव शंका घेण्याची वृत्ति सोडावी आणि खन्या जिज्ञासेने केवळ आत्मविचार करूं लागावै, म्हणूनच रमणमहर्षी त्याला उलटसुलट प्रश्न विचारून अखेर ‘मी कोण?’ या मुद्घावर आणून सोडीत. ‘विपर्यास आणि संशय यांचें निवारण स्वानुभवानेंच होतें, शेंकडों शास्त्रग्रंथांनी होत नाहीं’ असें त्यांनी रमणगीतेत म्हटले आहे. हा स्वानुभव होण्याचा जवळचा अचूक मार्ग कोणता, हैं जाणण्याची तळमळ असलेल्या साधकांना ‘श्रीरमण प्रस्थानत्रयी’ चा निरतिशय उपयोग होईल. रमणमहर्षीनीं अत्यंत कनवाकूपणाने अखिल मानव जातीला परमसुखाचा मार्ग विशद करून सांगितलेला आहे. जन्म अथवा जात यांचा अडथळा त्यांच्या मार्गात नाहीं. ज्या कोणाला परमपदाच्या प्रातीची तळमळ लागलेली असेल असा प्रत्येक प्रत्येक कळकळीचा जिज्ञासु या मार्गातला अधिकारी आहे. स्त्रीत्व अथवा शूद्रत्व अथवा असला कसला हे भेद रमण महर्षीनीं मानलेला नाहीं. पुरुषांप्रमाणेंच लिंगानाहि या मार्गाचा पूर्ण अधिकार आहे हैं सांगणारा एक स्वतंत्र अध्यायच रमणगीतेत आहे. आत्मस्वरूप साक्षात्कार

हेंच माणसाचें जीवनांतील परमोच्च ध्येय होय, असें रमणमहर्षी कटाक्षानें सांगतात. तरीहि व्यक्तीनें समाजाविन्मुख व्हावें असें त्यांनीं कोठेहि म्हटलेले नाहीं. रमण-गीतेत ‘संघविद्वा’ या नांवाचा एक स्वतंत्र अध्याय असून, ‘व्यक्तीनें कायावाचामनानें समाजाला मदत होईल अशा रीतीनें स्वतः वागून आपल्या बांधवांनाहि तसा बोध करावा’ असा त्यांत उपदेश आहे. व्यक्ति व समाज, शांति व शार्क, यांच्या-संबंधींचें या अध्यायांतील विवेचन अत्यंत मनोवेधक आहे.

श्रीरमणमहर्षींचीं ही उपदेशवाणी मराठी वाचकाना उपलब्ध करून देऊन श्री. नागेश वासुदेव गुणाजी यांनीं जी कामगिरी बजावली आहे, तीबद्दल सर्व जिज्ञासु साधक त्यांना

अत्यंत कृतश धन्यवाद देतील यांत बिलकूल संशय नाहीं.

पुस्तकाची छपाई आणि एकांदर सजावट हीं उत्कृष्ट आहेत हैं मुद्राम सांगायची गरज नाहीं. हैं पुस्तक ढवळे यांच्या कर्नाटक मुद्रणालयानेंच छापले आहे. एवढे सांगितले म्हणजे पुरे.

### —द. पां. खांबेटे

[ श्रीरमणप्रस्थानत्रथी :—अनुवादक नागेश वासुदेव गुणाजी, प्रकाशक :—श्रीरमणाश्रम, अहुणाचल. प्रमुख विक्रेते. के. भि. ढवळे, चिराबाजार, मुंबई, २. पृष्ठे :—२१७ किंमत — सहा रुपये.

— — —

## भक्तजनांचे प्रिय माहेर

( राग-पटदीप, ताल-त्रिताल )

शिर्दीं जणुं क्षेत्र पंढरपुर ॥ भक्तजनांचे प्रिय माहेर ॥  
दाटत प्रेमाचा पूर ॥ धृ० ॥

जे जे कामना धरूनी येती ॥ ते ते वासना होतची तृसी ॥  
जय जय सार्वनाथ मुखीं बदती ॥ गर्जती नामोच्चार ॥ १ ॥

मशीर्दींत धुनी अल्ला स्मरणा ॥ रामनाम कीर्तन-पुराणा ॥  
विश्वधर्म, ही-ऐक्यभावना ॥ भक्तजना आधार ॥ २ ॥

किति मी पामर. यश वानूं गुणा ॥ वर्णन करितां,  
थकली रसना ॥ विद्वल आत्मज नमितचि चरणा ॥  
करि प्रेमै उद्धार ॥ ३ ॥

—दादा जोशी

# चिंतन आणि मनन करण्यासारख्या—

## ★ गंमतीदार गोष्टी ★

### खरा सुखी कोण ?

एका गांवामध्ये एक ब्रह्मचारी राहात असे; त्याचें उठाऱ्ये वसुणे गांवाच्यावाहेर असलेल्या मारुतीच्या देवळांत होतें. भिक्षा मागावी, उपासना करावी, भजन नामस्मरण करावें आणि आनंदांत दिवस घालवावेत, असा त्याचा नित्यक्रम चालला होता. एकदां एक मोठा सावकार त्या देवळांत उतरला. त्याचीं तीं गडीमाणसें आणि सगळे वैभव बघून ब्रह्मचाच्याला वाटलें कीं तो सावकार पूर्ण सुखांत असावा. पण खात्री करून घेण्यासाठीं तो सावकाराला म्हणाला,

‘आपण अगदीं सुखी असाल नाहीं ?’

सावकार म्हणाला,

‘अहो मी कसला सुखी ? मला मूलबाळ नाहीं. मी दुःखांत असतों. अमक्या गांवांत एक श्रीमंत आहे. त्याला चार मुलेंहि आहेत. तो खरा सुखी !’

ब्रह्मचारी कुतूहलानें त्या गांवातल्या श्रीमंताकडे गेला आणि म्हणाला,

“आपण अगदीं सुखांत आहांत असें ऐकलें तें खरें आहे ना ?” तो श्रीमंत उद्गारला,

“छे ! अहो मी कसला सुखी ? माझ्या जवळ संपत्ति आहे, सतति आहे. पण मुलें माझें ऐकत नाहींत. त्यांना शिक्षण व्यायाची संधी असून तीं शिकत नाहींत. म्हणून मला दुःख होतें. अमक्या गांवांत एक मोठा विद्वान् पंडित आहे. तो मात्र खरा सुखी आहे.”

ब्रह्मचारी त्या पंडिताकडे गेला आणि म्हणाला,

“महाराज आपण सुखी आहांत असें ऐकलें—”

तो पंडित मध्येच म्हणाला,

‘छे ! अहो मी कसला सुखी ? हाडाचीं काढें करून मी एवढी विद्वता संपादन केली. पण मला धड पोटापुरतेहि मिळ-प्याची मारामार पडते. आमच्या गांवांत एक मोठा पुढारी आहे. तो मात्र खरा सुखी !

ब्रह्मचारी त्या पुढाच्याकडे जाऊन म्हणाला,

‘महाराज आपण खरे सुखी आहांत असें माझ्या कानांवर आलें म्हणून मुदाम खात्री करून घेण्यासाठीं मी इथें आलें आहे—’

तो पुढारी तटकन् म्हणाला,

‘छे ! अहो मी कसला सुखी ? माझ्या-पाशीं पैसा आहे, विद्या आहे, मुलेंबाळें आहेत. पण लोक माझ्यावर टीका करतात. ती ऐकून मी नेहमी दुःखी असतों. अमक्या गांवातल्या देवळांत एक ब्रह्मचारी राहातो. तो भिक्षा मागून जगतो नि देवाची भक्ति करण्यांत काळ घालवितो. तो खरा सुखी !’

तो पुढारी आपलेच वर्णन करीत आहे हैं ऐकून ब्रह्मचारी संकोचला आणि आपल्या गांवीं परत गेला.

तात्पर्य—आपल्याजवळ जै नाहीं तें ज्याच्यापाशीं असेल तो सुखी असें आपल्याला वाटतें. खरें म्हणजे सुख बाब्य वस्तूवर अवलंबून नसून मानसिक समाधानावर अवलंबून आहे. हैं मानसिक समाधान ईश्वरावरील अनन्य भक्तीनें लाभतें.

### जगांतील सुखाचे स्वरूप

एक माणूस जंगलांतून चालला होता. त्यानें एकाएकीं वाघाची उरकाळी ऐकली आणि तो जोरानें पळत सुटला. थोडा पळत गेल्यावर त्याला समोर वाटेंत एक भलें मोठें अस्वल दिसले.

तेव्हां घावरून तो रस्ता सोडून आड रस्त्याला गेला. तिकडून पळत जात असतांना गवतानें झांकलेली एक विहीर त्याला न दिसल्यासुले तो तोल जाऊन विहिरींत कोसळला. विहिरींत पाणी फार नव्हते. पण तिथें एक नाग होता. त्याला घावरून तो माणूस कसातरी वर चह्यां लागला. आणि विहिरीच्या कडेला वाढलेले एक झुडुप विहिरींत ओर्थबले होते त्याला घरून राहिला. एक उंदीर तें झुडुप कुरतदीत होता. या सर्व गडबडींत वर असलेल्या मधाच्या एका पोळ्यावरील मधमाश्या उठल्या आणि त्या माणसाला अनेक ठिकाणी डसल्या. पण तेवढ्यांत त्या पोळ्यांतील एक मधाचा थेंब त्या माणसाच्या अंठावर पडला. तो थेंब हांवरेपेणानें तो माणूस चाढूं लागला !

**तात्पर्य**—जगांत सगळ्या बाजूंनी मृत्यु आ वासून उभा असतो. नाना यातनांनी आणि दुःखांनी माणूस गांजलेला असतो. पण त्यांतच विषयसुखाचा एखादा थेंब मिळाला तरी माणसाला मोठा आनंद होतो !

### काळजीचे मूळ

एक गरीब पण आनंदी कामगार होता गांवाबाहेर एका झोंपडीमध्ये तो राहात असे. रोज श्रम करावेत, चारआठ आणे मिळवावेत, मीठभाकरी खावी आणि आनंदानें देवाचे भजन करीत झोंपीं जावें असा त्याचा क्रम असे. गांवांतील एक सावकार रोज त्या बाटेने फिरायला जाई. कामगाराची आनंदीवृत्ति पाहून त्याला मोठे नवल बाटे. तो मनाशीं म्हणे, “काय चमत्कार आहे बघा ! मी इतका श्रीमंत आहें, मला मोठे घर राह्यला आहे, घरांत खूप नोकरचाकर आहेत, लोकांत मान आहे, माझी शरीर प्रकृति चांगली आहे, सर्व कांहीं आहे तरी देखील या कामगाराद्यका आनंद मात्र मजपाशीं नाहीं—हे कसें काय ? ”

त्याच गांवांत एक साधु राहात असे. सावकार त्याच्याकडे गेला आणि त्यानें त्या साधूला आपली ही शंका सांगितली. साधु म्हणाला,

‘तूं असें कर, एका फडक्यांत नऊ रुपये बांध आणि ती पुरचुंडी उद्यां गुपचृप त्या कामगाराच्या झोंपडींत टाकून दें. आठ दिवसांनी मला भेट म्हणजे मी तुझ्या शंकेचे समाधान करतो.’

सावकारानें तसें केलें. आठ दिवसांनी तो साधु त्या सावकाराबरोबर त्या कामगाराच्या झोंपडीकडे गेला. त्याला पाहिल्याबरोबर त्या सावकाराला आश्र्य बाटले. कारण त्या कामगाराची पहिली आनंदी वृत्ति मावळली होती. तो उदास आणि खिन्न दिसत होता. साधूनें त्याला विचारले,

‘कां रे बाबा ? तुला बरै नाहीं का ? तूं असा कां दिसतोस ? कसली काळजी तुला उत्पन्न झाली आहे का ? ’

कामगार म्हणाला,

‘होय महाराज ! आठ दिवसांपूर्वी भगवंताच्या कृपेने या झोंपडींत मला एका पुरचुंडींत बांधलेले नऊ रुपये मिळाले. त्या नऊ रुपयांत एक रुपयाची आणखी भर टाकावी म्हणजे दहाची एक नोट घेऊन ती जपून ठेवतां येईल, या इच्छेने मी रोज थोडी तरी शिळ्यक टाकण्याचा यत्न करतो आहें ! पण माझी मिळकत ती काय आणि त्यांतून मी बचत ती करणार काय ? या कारणासुले काळजी लागून अलीकडे मला कांहीं सुचेनासें झालें आहे ? ’

त्याचें बोलणे एकल्यावर सावकाराकडे पाहून त्या साधूनें स्मितहास्य केलें. सावकार उमजला. त्याच्या शंकेवर उत्तर मिळालें होतें.

**तात्पर्य**—लोभ हें साप्या काळजीचे मूळ आहे. लोभ म्हणजे आसक्ति. आसक्ति आली तिथें काळजी उत्पन्न झाली. यासाठीं भगवंताचे स्मरण ठेवावें आणि आसक्ति मारावी.

# शिरडी वृत्त



जून १९५८

या महिन्यांत भक्तांची गर्दी नेहमी प्रमाणेच होती.

## कलाकारांची हजेरी

कीर्तन—श्री. ह. भ. प. लक्ष्मण केशव करंदीकर बुवा मु. बार्थि. श्री. मराठे सं. गवई.

प्रवचन—श्री. अनंत नागनाथ मुळे, इंदोर

भजन व प्रार्थना—श्री. संत तुकडोजी महाराज नागपूर. निदाळे गावकरी भजनी मंडळ

नकला—प्रो. घोडके पुणे, श्री. वी. डी. वेल्हाळ मुंबई.

नृत्य—कु. पद्मावती, मद्रास; कुमार डान्सर इंदोर.

दिलखबा वादन—श्री. भगवंत पांडुरंग वाघमारे बडोदा.

गायन—श्री. अनंत बाबुराव ऑकार, पुणे. श्री. श्रीपादराव जोशी, पुणे. श्री. ढोले, मुंबई. श्री. अरुण सनाईक, पुणे. श्री. सुनिलकुमार, बनारस. श्री. गोपीकृष्ण नागर, बनारस. कु. रंजना रेगे, इंदोर. श्री. सिताराम बाबा, जबलपूर. श्री. राजू रंगनाथ माटुगा, श्री. ठाणेदार, राहता. कु. सरस्वती दत्तात्रय लाखे. इंदूरी, तळेगांव.

हार्मोनियमवादन—श्री. दत्तात्रय नामदेव लाखे, तळेगांव दाभाडे. श्री.

विष्णुल मांजेरकर, शिरडी, श्री. एम. एम. मिरजकर, पुणे.

तबलावादन—श्री. पारसेकर मुंबई, श्री. तुकाराम दत्तात्रय लाखे, श्री. होनाजी लाखे, श्री. काशिनाथ बोदवडकर.

या महिन्यांत राज्यपाल श्री. प्रकाश मुंबई, यांची स्वारी श्री. सार्वाचंचे दर्शनास आली होती. श्रींचे प्रसाद वळ्ये दोन शेळे साईचरित्र ग्रंथ, अधीफल पुष्पहार वैरे देऊन गौरव करणेत आला.

घर्मार्थ दबाखाना ( श्रीसाईबाबा संस्थान शिरडी ) याचा उपयोग भक्त मंडळी व गांवकरी घेत आहेत.

## श्रीगुरु पौर्णिमा उत्सव

दि. ३०-६-५८ ते २-७-५८

यंदा हा उत्सव शिरडी संस्थानच्या तात्पुरत्या समितीकडून साजरा केला गेला. तात्पुरती समिती कां निर्माण झाली त्या बद्लची इकीकत याच अंकांत दुसरीकडे आलेलीच आहे. तात्पुरत्या समितीचे सर्व सभासद फक्त श्री. बाबासाहेब सावंत यांच्याशिवाय शिरडीत उपस्थित होते. हा उत्सवाच्या अगोदरच २ दिवस निवडणूक पोटसमितीनेही आपली बैठक शिरडी येथे घेतली होती. ही बैठक त्या समितीला निवडणूक पार पाडतांना काय काय अडचणी आव्या त्या लक्षांत घेऊन नियमांत काय सुधारणा पाहिजे ह्याचा विचार करण्याकरिता घेण्यांत आली होती.

उत्सवाला सुरुवात सोमवार दि. २० जून १९५८ ला श्रीच्या कांकड आरतीने झाली. निं त्याच्या कार्यक्रमाव्यातिरिक्त ह. भ. प. दासबुवा परुळेकर यांचे सांयकाळी ४-३० ते ६-३० पर्यंत कीर्तन झाले, सकाळी ९ ते ११ व ४-३० ते ६-३० पर्यंत श्रीच्या जुन्या वस्त्रांचा लिलांब करण्यांत आला. रात्री ९ ते १० पर्यंत श्रीच्या पालखीची मिरवणूक काढण्यांत आली. आनंदाची गोष्ट अशी की हळी पालखीच्या अगर रथाच्या मिरवणुकीच्या वेळी श्रीसद्गुरु साईनाथमहाराजांचीच भजने म्हणण्याचा प्रथात रुढ होत चालला आहे. ह. भ. प. दासबुवा परुळेकर ह्यांनी गेल्या वर्षी याच उत्सवांत सांगितले होते की पुढील वर्षी बावांच्यावर आख्यान लावीन व त्याप्रमाणे यंदा त्यांनी तजा प्रथल केलाही होता. हळी उपलब्ध असलेली आख्याने (१) कै. नानासाहेब चांदोरकराख्यान (२) कै. कावजी पाटील आख्यान. (३) पुण्यतिथि आख्यान (४) विश्वरूप दर्शन आख्यान. (५) कै. बाबासाहेब तर्खड आख्यान. (६) सर्पदर्दुराख्यान. (७) कै. माघवराव देशपांडे आख्यान. (८) कालाख्यान. (९) कै. बाळासाहेब देव आख्यान. एवढी श्री साईलेला कीर्तन पंचक, यांत ५ व बाकीची श्रीसाईलीलित छापलेली आहेत. आणखी १-२ तथार होण्याच्या मार्गावर आहेत.

एक दोन विनंत्या भक्तांना नम्रपणे करावयाच्या आहेत. पाहिली विनंती अशी की दररोज श्रीसाईसचरिताचा एक अध्याय समाधि मंदिरांत वाचला जातो तो कोणत्याही भक्तांने, माता बंधु भगिनी यांपैकी कोणीही वाचावा. कोणी नसल्यास संस्था-

नचे कीर्तनकार श्री. विष्णुलराव मराठे वाचतातच. दुसरी विनंती की हळी गेल्या व उत्सवां पासून एक दिवस म्हणजे २४ तास श्री साईनाम—संकीर्तनाचा कार्यक्रम सुरु केला आहे. त्याच कार्यक्रमांत श्रीसाईसचरित पारायणही केले जाते व इच्छा अशी असते की ह्याही कार्यक्रमांत सर्व भक्त माता, बंधु भगिनी ह्यांनी भाग घ्यावा. शिर्डीला जमणारा भक्तसु मुदाय पुष्कलच असतो व त्यामानाने ह्या दोन कार्यक्रमास भक्तांची उणीव पडावी हैं दिसावयालाही थोडेसे चमत्कारिक आहे. पण कदाचित ह्या कार्यक्रमाची कांहीना कल्पनाही नसेल. यंदाच्या उत्सवांत श्री. भाऊराव कुलकर्णी पुणे, श्री. बापूराव बोकील, ह्या मंडळींनी फारच चांगले सहाय्य श्रीसाईनामकीर्तनाबाबतीत केले. यंदा एक आपल्या सद्गुरुरायांचे चांगल्यापैकी तैलछायाचित्र, चांगल्या चौकटीत बसविलेले नाशिकचे ब्रह्मभूत श्री गजाननमहाराज गुते यांचे परम शिष्य श्री. ग. र. तथा दासाहेब आंबेकर, यांनी शिर्डी संस्थानास देणगीदाखल दिले त्या तैलचित्राचा आनावरण समारंभ सोलापुर येथील वरील महाराजांचेच दुसरे सचिंद्रिष्य श्री. नाना फाटक, एम्. ए. यांच्याहस्ते श्रीद्वारकामाईत करण्यांत आला. त्या छायाचित्रापुढे श्रीसाईनाथ संकीर्तन, व श्री साईसचरित वाचन हे कार्यक्रम झाले. श्री. मधुकर दत्तात्रेय जोशी, पुणे हैं नेहमीप्रमाणे उत्सवांत व सर्व कार्यक्रमांत उत्साहाने भाग घेण्यासु सहकुटुंब उपस्थित, होते. श्रीसाईनाम संकीर्तनाला सुरवात श्री.

दादासाहेब अंबेकर व श्री. बा. देव यांच्या हस्ते झाली व श्रीसाईसच्चरित वाचनाला सुरवात, सौ. नलिनीबाई श्री. देव यांच्याकडून झाली. श्रीसाईनाम संकीर्तनाची समाप्ती डॉ. दाभोळकर यांच्या हस्ते झाली. व श्रीसाईसच्चरितच्या अवतरणिकेचे वाचन श्री. बा. देव यांनी केले.

मंगळवार दि. १ जुलै १९५८ रोजी नेहमीच्या कार्यक्रमाव्यतिरिक्त श्रीच्या वस्त्रांचा लिलांव झाला. सकाळी १०॥ ते १२—३० पर्यंत ह. भ. प. दासबुवा परुळेकर यांचे कीर्तन झाले; सायंकाळी ४ ते ५ पर्यंत श्री. वासुदेव यांचे श्रीगुरुपौर्णिमा ह्या विषयावर प्रवचन झाले. ५। पासून ६॥ पर्यंत श्री. ह. भ. प. नरेंद्रबुवा हाटे यांचे कीर्तन झाले. रात्री ९ ते १० पर्यंत रथाची मिरवणुक झाली. दि. ३० रोजी महाराजांच्या पालखीची मिरवणूक झाली. मंगळवार हा श्रीगुरुपौर्णिमेचा दिवस असल्याने समाधिमंदिर सर्व रात्रमर खुले होते व त्या वेळी उपस्थित असलेल्या कलाकारांनी हजेरी दिली.

बुधवार दि. २ जुलै ५८ रोजी, नित्याच्या कार्यक्रमाव्यतिरिक्त १०॥ ते १२॥ पर्यंत काल्याचे कीर्तन श्री. विठ्ठलराव मराठे संस्थान गवई व कीर्तनकार यांचे झाले व दही हंडी फुढून सर्वांना प्रसाद वाटण्यांत आला. यावेळी भक्तसुदायामध्ये अतिशय गोंधळ होतो, खेंचाखेंची होते, कशाकारितां तर दहीहंडीमधील प्रसाद व खापराचा भाग मिळण्याकरितां ! ह्या संस्थानातफे तो सर्व प्रसाद एका चादरीमध्ये व्यवस्थित रीतीने

घेतला जाऊन सर्व भक्तांना वाटण्याची व्यवस्था करण्यांत येते; त्याचप्रमाणे जे खेळ खेळले जातात, त्यामध्ये ही भाग घेण्याकरितांही भक्त बंधु भगिनींची अहम हामिका लागते त्यावेळी स्वयंसेवक बंधु भगिनीं जरा संयम बाळगृह व त्यांचे कडे मोडणार नाहीं व मोडले जाणार नाहीं. इकडे लक्ष द्यावै.

**जुलै १९५८**

या महिन्यात बहेरगांवची भक्तमंडळी नेहमी प्रमाणे साईदर्शनास आली होती. कांहीं कलाकारांनी श्रीपुढे हजेरी दिली—ती खालीलप्रमाणे.

**कीर्तन**—श्री. ह. भ. प. विष्णुबुवा ताहाराबादकर श्री. रा. रा. द. दा. ऊर्फ नानासाहेब रासने यानी श्री पुढे श्री संत नामदेव पुण्यतिथि श्री संत सावता बुवामाळी पुण्यतिथी आ. व. ११ व अधिक शु ॥ ११ अशी कीर्तने केली श्री. ह. भ. प. माधव तुकाराम जोशी मलकापूर बुलढाणा.

**गायन**—श्री. गणपतराव देवासकर मुंबई, कु. कमल पटवर्धन पुणे, कु. अंकुज जवळकर पुणे, कु. पुष्पलता अबानेकर पुणे, श्री. शिरीन नवल, सोलापूर, श्री. कमलबाई भावनाने बडे दा, श्री. बच्चुभाई मुंबई. श्री. बडाबच्चुभाई श्री. मनसुरगत आत्मा श्री. लक्ष्मण जयसिंग, मुंबई.

**नृत्य**—सौ. सुमन ताटे मुंबई (भारत नृत्य) श्री. अशोक ताटे मुंबई. (मधुरनृत्य) सुवासिनी देशपांडे कु.

जयश्री हताळे कु. रत्नमाला पटेल. श्री.  
शीला गांधी पुणे.

**वादन**—श्री. माघवराव मोहोळकर  
पुणे (कारिओनेट) श्री. वसंतराव  
पवार श्री. दत्तोबा काळे पुणे (हार्मोनियम)  
श्री. रमाकांत वेदपाठक पुणे, (तबला)  
श्री. गजानन, मुंबई

**संगीत भजन**—श्री. शामसुंदर  
मुजाडे नागपूर श्री. वामनराव सूर्यवंशी  
नागपूर,

**जादू प्रयोग**—श्री. बाळकृष्ण  
कोङ्डविलकर मुंबई.

श्री. साईबाबा संस्थानचे व्यवस्थापक  
अधिकारी मे. मुक्तेसाहेब यांची बदली

झाल्यामुळे त्यांना संस्थान तफे व नोकर  
सेवेकरी यांचे तफे श्री. द. दा. ऊर्फ  
नानासाहेब रासने (ट्रस्टी सा. स. शि.)  
यांचे अध्यक्षते खाली, गुणवर्णनपर भाषण  
होऊन सत्कार करून निरोप देण्याचा  
समारंभ झाला, व त्यांचे जागी नवीन  
आलेले व्यवस्थापक अधिकारी मे.  
गुंजाळसाहेब यांचाहि सत्कार करण्यांत  
आला.

संयुक्त चिटणीस { ह. डृश्यं. शेळके  
ग. गो. दाभोळकर



अन्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति ।  
पुण्यक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥

**मावार्द्धः**—दुसऱ्या कोणत्या ठिकाणी केलेले पापं पुण्यक्षेत्राला भेट दिल्यावर नष्ट  
होते. पण पुण्यक्षेत्रांतच केलेले पापं मात्र वज्रलेप होऊन राहते.

## श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थानांत विक्रीस असलेलीं पुस्तके

|      |                                                     |            |       |     |        |
|------|-----------------------------------------------------|------------|-------|-----|--------|
| (१)  | श्रीसाईसचरित                                        | (मराठी)    | किंमत | रु. | ७-०-०  |
| (२)  | „                                                   | (इंग्रजी)  | „     | „   | ४-०-०  |
| (३)  | „                                                   | (हिंदी)    | „     | „   | ४-८-०  |
| (४)  | „                                                   | (गुजराती)  | „     | „   | ३-१२-० |
| (५)  | दासगणूकृत श्रीसाईनाथ-स्तवनमंजरी                     |            | „     | „   | ०-२-०  |
| (६)  | „                                                   | (अध्याय ४) | „     | „   | ०-८-०  |
| (७)  | सगुणोपासना (मराठी)                                  |            | „     | „   | ०-४-०  |
| (८)  | सगुणोपासना (गुजराती)                                |            | „     | „   | ०-४-०  |
| (९)  | प्रधानकृत पुस्तक (A glimpse of Indian spirituality) |            | „     | „   | १-०-०  |
| (१०) | श्रीसाई-लीलामृत                                     |            | „     | „   | २-०-०  |
| (११) | श्री साई-सुमनांजली                                  |            | „     | „   | ०-१-०  |
| (१२) | कीर्तन-पंचक (श्री साईलीलांनी नटलेले)                |            | „     | „   | १-८-०  |
| (१३) | शीलधी (शिरडी वर्णन)                                 |            | „     | „   | ०-१२-० |
| (१४) | श्रीसाईबाबा-अवतार व कार्य                           |            | „     | „   | २-०-०  |
| (१५) | श्रीसाई गीतांजली                                    |            | „     | „   | ०-२-०  |

### वरील पुस्तके खालील पत्र्यावर मिळतील :—

- (१) सर कारकून, श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, पोस्ट—शिरडी  
जि. अहमदनगर.
- (२) श्रीसाईबाबा शिरडी संस्थान, मुंबई ऑफिस : ईस्ट अँड वेस्ट हं.  
कंपनी विलिंग, ४९१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.  
पोस्टेज निराळे. व्ही पी. पद्धत नाही.

## श्रीसाईलीलेतील जाहिरातीचे दर

| पूर्ण पान एकाच वेळेस     | कव्हर पेज | कव्हर पेज | आंतील पान |
|--------------------------|-----------|-----------|-----------|
|                          | २ रु-३ रु | ४ रु      |           |
| पूर्ण पान एकाच वेळेस     | रु. ६०    | रु. ७५    | रु. ४०    |
| अधै „ „ „                | रु. ३५    | रु. ४०    | रु. २५    |
| ½ „ „ „                  | रु. —     | रु. —     | रु. १५    |
| ¼ „ „ „                  | रु. —     | रु. —     | रु. १०    |
| पूर्ण पान एक वर्षाकरितां | रु. २००   | रु. २५०   | रु. १३५   |
| अधै „ „ „                | रु. १२०   | रु. १३५   | रु. ८५    |
| ½ „ „ „                  | रु. —     | रु. —     | रु. ५०    |
| ¼ „ „ „                  | रु. —     | रु. —     | रु. ३५    |

वि. सू.:—जाहिरात देतेवेळी ५० टके आगाऊ रक्कम पाठविण्याची विनंती  
श्री. वा. ह. शिंदे यांची जाहिरातीचे कॅनद्हेसिंग व बिले वसूल करण्यास  
नेमणूक केली आहे.



संगीताची मोहिनी  
माणसाला मंत्रमुग्ध करते.  
त्याचप्रभाणे कुठल्याहि  
हृदयंगम चिनाची मुदणकुति  
चाचकाला नयनमुग्ध करते!



आणि म्हणूनच  
हाफ-टोन, लाईन, श्री अँड फोर कलर ब्लॉक्स,  
ऑफसेट प्रेस, स्टीरियोज इत्यादि  
आणि त्याचप्रभाणे वैशिष्ट्यपूर्ण  
सवांगसुंदर कॅलेंडर्ससाठी—

## डी. डी. नेरोय

५३४, सँडहर्स ब्रिज, चौपाटी, मुंबई  
टेलिफोन : ७५०४७

डी. डी. नेरोय यांनी तयार केलेले श्री साईवाबांचे तीन  
रंगी चित्र, द्वारकामार्ह व इतर एक रंगी फोटो—साइज  $10 \times 8$ ,  
 $10 \times 14$ ,  $14 \times 20$  व पोस्टकार्ड साइज खालील ठिकाणी  
मिळण्याची खास व्यवस्था केली आहे.

श्री. सगुण मेरु नाईक  
मु. पो. शिर्डी, जि. अहमदनगर

मुद्रक : कृ. ना. सापळे, रामकृष्ण प्रिंटिंग प्रेस, मोरबाग रोड, दादर, मुंबई १४.

संपादक व प्रकाशक : ना. आ. सावंत, ईस्ट बॅन्ड वेस्ट  
इन्डियन्स विडिंग, ४९/५५, आपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १.